

2259

491.99-5

U-13

1910

2010

2002

12114

425
6-48

Մ. Ա. Բ. Ե. Դ. Ե. Դ. Ե.

491.54 2-5

Ա-13

ms'

ՏԱՐՐԱԿԱՆ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆԵՐՈՎ
ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՎ ԵՒ ԲԱՌԱՅՈՒՑԱԿՈՎ

ՍՏՈՐԻՆ ԴԱՍԸՆԹՈՍ

1004
16297

ԵՐՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՄՇԱԿԱԾ ԵՒ ԸՆԴԱՐՁԱԿԱԾ

44

Թ Ի Յ Լ Ի Ս

ԷԼԵԲՏՐՈՆԱԳՐԻ ՏՊԱՐԱՆ ՍՐ. Ն. ԱՂԱՆԵԱՆԻ ՊՈԼԵՏ. Դ.
1910

Յ Ա Ռ Ա Չ Ա Բ Ա Ն

Այս երրորդ տպագրութեան մէջ աւելացած են մի քանի բերականական ուսմունքներ, որ առաջին (1907 թ.) և երկրորդ (1908 թ.) տպագրութիւնների մէջ կարեւոր չէինք համարել, ծխական դպրոցների համար: Սրանով դասագրքիս նիւթը մի կողմից բոլորովին համապատասխան է դառնում Դպրոցական նախագծի մէջ դրած քերականութեան ծրագրին, միւս կողմից գալիս է բաւականութիւն տալու դասագիրքս գործածող շատ ուսուցիչների ցուցումներին՝ նիւթը փոքր ինչ ընդարձակելու և մօտեցնելու պետական դպրոցների ստորին դասարանների ուսաց լիզուր բերականութեան ծաւալին: Այս փոփոխութեանը բնականաբար հետեւել են և թեթև փոփոխութիւններ նիւթի դասաւորութեան և բացատրութեան նկատմամբ:

Առաջին հատուածը, որ երրորդ պատրաստականի դասընթացն է, վերաբերում է գլխաւորապէս ուղղագրութեան, որի համար կարելի է օգտուել և մեր «Ուղղագրական յօդածներէից», «Դայլ և դայլի պատահարներ» (Թիֆլիս. 1908 թ.):

Երկրորդ հատուածի մէջ աւելացած նիւթով ամբողջանում են մի կողմից բառերի տեսակներն ըստ նշանակութեան, միւս կողմից նախադասութեան անդամները կամ խօսքի մասերը: Դա առաջին դասարանի դասընթացն է, միայն «ասացումը» (Ֆրագի) ուսումը կարելի է պահել երկրորդ դասարանի համար:

Երրորդ հատուածն ընդարձակելով՝ բաժանուած է երկու մասերի: Երրորդի մէջ ուսաց լիզուր վարժապետների ցանկութեան համաձայն՝ առաջ է դրուած հայցական հոլովի ուսումը և աւելացած են ծանօթութիւններ մակերայի և յատկութեան ստիճանների մասին, ինչպէս և գոյականի լրացումները:

Չորրորդ հատուածի մէջ աշխատել ենք տալ շարահիւսութեան (սինտաքսիսի) ամփոփ ուսումնական գլխաւորապէս հոլովների նշանակութիւնն ու գործածութիւնները և նախադասութիւնների տեսակները: Դրանով համառօտ ծաւալով ամբողջանում է քերականական ուսումը, և մեր ծխական դպրոցների համար, էլ կարծում ենք, այս ծաւալը նոյն իսկ աւելի է և ոչ պակաս:

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՒԱԾ

Հնչիւն, ՏԱՌ ԵՒ ՎԱՆԿ

ԼԵԶՈՒԻ ԲԱՆԱԴՐԻԶ ՄԱՍԵՐԸ

1.

Սօսելիս մեր մտքերն ենք յայտնում ուրիշներին բառերով: Սօսքը կամ նախադասութիւնը մտածութեան արտայայտութիւնն է բառերով:

Սօսքը կազմւում է մի կամ մի քանի բառից: Օրինակ՝ զնացի մի բառ և մի խօսք է. իսկ ես այսօր զնացի զբօսելու չորս բառ և մի խօսք է:

Բառը կազմւում է մի կամ քանի վանկից: Օրինակ՝ սլաւ բառը միավանկ է, իսկ քաղաք բառը երկու վանկանի: Ամեն վանկ արտասանւում է մի անգամից, մի շնչով: Միավանկ բառերն ուրեմն արտասանւում են մի անգամից, իսկ բազմավանկ բառերն արտասանւում են վանկ վանկ, այսինքն բանի վանկ կայ բառի մէջ, բառն այնքան մասի է բաժանւում: Օրինակ՝ դասարան երեք վանկանի բառն արտասանւում է՝ դա-սա-րան:

Վանկը կազմւում է մի կամ մի քանի հնչիւնից: Օրինակ՝ ա ըս-ըս՝ բառի առաջին վանկը՝ ա մի հնչիւն է, երկրորդ վանկը՝ ըս երկու հնչիւն է, իսկ երրորդ վանկը՝ ըս՝ երեք հնչիւն է:

Հնչիւնն էրը լեզուի ամենապարզ բաղադրիչ մասերն են, որո՞ք նոր մասերի չեն վերածւում:

ՎԵՐԼՈՒԹՈՒԹԻՒՆ.—Որոշել թէ ամեն խօսք քանի բառից է կազմուած, ամեն բառ՝ քանի վանկից և ամեն վանկ՝ քանի հնչիւնից:

Օրինակ՝ Մեզնից շատ առաջ կար մի թագաւոր:—Մի խօսք կազմուած վեց բառից: Առաջին բառ մեզնից, երկու վանկանի՝ մեզ-նից: Առաջին վանկ մեզ, կազմուած երեք հնչիւնից՝ մ, ն, գ. երկրորդ վանկ նից, կազմուած երեք հնչիւնից՝ ն, ի, ց: Երկրորդ բառ շատ, միավանկ. կազմուած երեք հնչիւնից՝ շ, ա, տ: Երրորդ բառ առաջ, երկու վանկանի՝ ա-ռաջ: Առաջին վանկ ա, կազմուած մի հնչիւնից և այլն:

2. ՏԱՌԵՐ ԵՒ ՈՒՐԻՇ ՆՇԱՆՆԵՐ

Ամեն բան, որ ասուամ, խօսուամ ենք, կարելի է նշաններով գրել և կարդալ: Հնչիւնների նշանագրերն ասուամ են գիր կամ տառ: Հնչիւններն արտասանուամ են և լսուամ, իսկ տառերը գրուամ կամ տպուամ են և կարդացուամ:

Ամեն տառ ունի երկու ձև՝ մեծատառ (գլխատառ, գլխագիր) և փոքրատառ:

Տառերի սովորական շարքը կոչուամ է այբուբեն: Հայոց լեզուի այբուբենն ունի 38 տառ, որ են՝

Ա ա Բ բ Գ գ Դ դ Ե ե Զ զ Է է Ը ը Թ թ Ժ ժ Ի ի Լ լ Խ խ Ծ ծ Կ կ Հ հ Ձ ձ Դ դ Ճ ճ Մ մ Յ յ Ն ն Շ շ Ո ո Զ զ Պ պ Ղ ղ Ռ ռ Ս ս Վ վ Տ տ Ր ը Յ յ Ի ի Փ փ Ք ք Օ օ Ֆ ֆ:

Այս տառերից զատ կայ նաև և նշանագիրը, որ կազմուած է եւ տառերի միութիւնից:

Բացի տառերից կան և հետեւեալ նշանները, որոնք առանձին գործածութիւն ունին.

1. Վերջակէտ (.), միջակէտ (.), ստորակէտ (.), բութ ('):

2. Շեշտ ('), հարցական նշան (?), բացազանչական նշան կամ երկար ('):

3. Չակերտ (« »), փակագիր (), գիծ (—), ենթամիայ (-)

ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.—Վերնագիրները սովորաբար տպուամ են մեծատառով: Գլխատառով սկսուամ են՝ գրուածքի, տողագլուխների ու ոտանաւորների տողերի սկզբի բառերը, ինչպէս և վերջակէտից յետոյ եկող առաջին բառերը:

3. ՉԱՅՆԱԻՈՐ ԵՒ ԲԱՂԱՉԱՅՆ ՏԱՌԵՐ

Վանկը կազմուամ է մի կամ մի քանի հնչիւնից: Չայնաւոր կոչուամ են այն հնչիւնները, որոնք մենակ, առանց ուրիշ հնչիւնի, կարող են վանկ կազմել. իսկ ըստ զանազան ասուամ են այն հնչիւնները, որոնք մենակ չեն. կարող վանկ կազմել, Վանկի էական մասը ձայնաւորն է. առանց ձայնաւորի վանկ չկայ: Բաղաձայնները մենակ կամ ուրիշ բաղաձայնների հետ կցուամ են որեւէ ձայնաւորի առաջից կամ ետեւից և միասին կազմուամ են մի վանկ: Օրինակ՝ ա-զատ բառի առաջին վանկը մի հնչիւն է՝ ա ձայնաւոր. իսկ երկրորդ վանկը երեք հնչիւն է՝ միջին ա ձայնաւոր, որին առաջից միացած է զ բաղաձայնը, իսկ ետեւից տ բաղաձայնը:

Չայնաւոր և բաղաձայն հնչիւնների նշաններն ևս ասուամ են ձայնաւոր և բաղաձայն տառեր:

Չայնաւոր հնչիւններն են՝ ա, է, ը, ի, օ, ու: Ու հնչիւնի համար առանձին տառ չկայ այբբենաւորում, այլ գրուամ է ու երկտառով: Իսկ է և օ հնչիւնների համար կան նաև եւ ո տառերը:

Բաղաձայն տառերն են՝ բ, գ, դ, զ, թ, ժ, լ, խ, ծ, կ, հ, ձ, դ, ճ, մ, յ, ն, շ, չ, պ, ջ, ո, ս, վ, տ, ը, ց, ւ, փ, ք, ֆ:

Ի (ւ) տառը բաղաձայն է վ հնչիւնով, բայց ի տառից յետոյ երբեմն ու ձայնաւորի հնչիւն ունի, ինչպէս՝ հարիւր, միւս բառերի մէջ:

Յ տառը բառերի սկզբում ունի հ տառի հնչիւն, օրինակ՝ *յաւիցանք* (=հանցանք). բառերի վերջում գրւում է *ա* և *ո* ձայնաւորներից յետոյ և սովորաբար անձայն է մնում, ինչպէս՝ *ծառայ, կըզայ, յետոյ*:

4. Յ ԿԻՍԱԾԱՅԻՆ ԵՒ ԵՐԿԲԱՐԲԱՌՆԵՐ

Յ տառը բառերի միջում, երբեմն և վերջում, *ա* և *ո* ձայնաւորներից յետոյ կէս ի ձայնաւորի նշան է և կոչւում է *կիսածային*, օրինակ՝ *փայտ, այծ, հայ, գոյն, լոյս* ծառայական, գոյութիւն բառերի մէջ:

Յ կիսածային հնչիւն ունին նաև *ե* տառը *ա*, *օ* ձայնաւորներից առաջ (*կեանք, եօթը*) և ի տառը *ւ* (=ու) ձայնաւորից առաջ (*իւր, միւս*):

Երբ մի կիսածային և մի ձայնաւոր միանում և իբրև մի վանկ են արտասանւում, կազմում են *երկբարբառ*: Երկբարբառներն են՝ *այ* (*այս, պայծառ, հայ*), *ոյ* (*լոյս, գոյն*), *եա* (*սեսեակ, կեանք*), *եօ* (*եօթը, արդեօք*), *իւ* (*իւր, հիւսիս*):

Բացի սրանցից՝ բառամիջում երկու ձայնաւորի մէջ *ա* և *ո* ձայնաւորներին յետոյ միշտ գրւում է *յ* *կիսածայինը*, որ արտասանութեամբ միանում է յաջորդ ձայնաւորին և նրա հետ միասին մի երկբարբառ է կազմում: Օրինակ՝ *հրամայական, ծառայութիւն, գոյութիւն, շոյել*:

5.

ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

1. Ը ձայնաւորը բառերի սկզբում և վերջում գրւում է (*ընծայ, ընկնել, տունը*), իսկ միջում սովորաբար չի գրւում. օրինակ՝ *արտասանում ենք զըսնել, լըց-*

նել բայց գրում ենք սովորաբար *զսնել, լցնել*: Երբեմն բառերի սկզբում ևս *սկ, սղ, ստ, սփ, սթ, շկ, շղ, շտ, շք, շզ* բաղաձայններից առաջ լսւում է ը ձայնաւորը, բայց սովորաբար չի գրւում: Օրինակ՝ *արտասանում ենք՝ Այն մարդն ըստասում է քեզ, բայց գրւում ենք՝ Այն մարդն ստասում է քեզ*:

2. Տողադարձ: Երբ բառն ամբողջ չի տեղաւորւում տողի վերջում, մի մասը տակի տողն ենք տանում, կամ տողադարձ ենք անում: Այդ ժամանակ տողի վերջում գրւում է ենթաֆայ (-) նշանը:

Տողադարձ անելու համար պէտք է բառերը կանոնաւոր կերպով վանկ վանկ արտասանել և ամբողջ վանկը կամ վերի տողում գրել կամ տակի տողը անց կացնել: Միավանկ բառերը և երկբարբառները կարելի չէ բաժանել, ուստի *յ* կիսածայինը յաջորդ ձայնաւորից անբաժան է մնում:

Տողադարձի ժամանակ ը ձայնաւորը միշտ գրւում է իրարուց բաժանուած վանկերի մէջ, ինչպէս՝ *զըտ-նել քաղ ջըը*:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ: —1. Օրինակ՝ *թագաւոր, թագաւոր, թագաւոր, տարի, ծաղիկ, բաժակ, գիշեր, ամիս, ազատել, ուրախ, իրիկուն, աղաչանք*:

2. Օրինակ՝ *պարտիզպան, պարտիզպան, Պարտիզպան, սաստիկ, կարկուտ, կարմիր, թոռնիկ, երկու, վախկոտ, աղբիւր, եղբայր, տախտակ, ազգական*:

3. Օրինակ՝ *մտնել, մըտնել, Մտնել, գտնել, կտաւ, գրկաբաց, շրջապատել, բռնել, պնդել, Թնդանօթ, երկնքից, տղմոտ, խփեց, սպասել, զգալ, զբօսնել, մանր, ծանր, քաղցր, բարձր, աստղ, արկղ*:

4. Օրինակ՝ *զարթնել, զարթնել, Զարթնել, վարձկան, որսկան, տրամել ընկնել, խրտնել, Պարսկաստան, Հնդկաստան*:

5. Օրինակ՝ երևել (=երեւել), ե-րե-ւել:

Երևել, տերեւից, վերևում, թեթևութիւն, պարզեւել, թեւաւոր, արեւածաղիկ, ձևական:

6. Օրինակ՝ հրամայել, հրա-մա-յել:

Հրամայել, հրամայող, հրամայական. վայել, փայփայել, խնայել, կայարան, կայուն, երկնային, ծովային, գնայի, կարդայի, խաղայինք, դարմանայինք, դողայիք. ծառայութիւն, ծառայելով, քահանայութիւն, հայեացք:

7. Օրինակ՝ շոյել, շո-յել:

Շոյել, գոյական, գոյութիւն, յարգոյապատիւ, հայհոյանք, հայհոյել, հոյակապ:

3. Օ և Ո ձայնաւորներ: Ո տառի բուն հնչիւնն է օ. բայց բառերի սկզբում սովորաբար արտասանւում է իբրև վո (վօ), և այդ դէպքում ամեն անգամ երբ վո (վօ) է լսում, գրւում է միայն ո տառով, ինչպէս՝ ողորմել, ոյորել, ոզի, ոտ, որդի բառերի մէջ: Բացառութիւն կազմում են՝ ով, ովկիանոս, ովսաննա, ովսաղիս բառերը, որոնց սկզբի ո-ն արտասանւում է իբրև օ, և վո՛մ՝ակ բառը:

Օ տառով գրւող բառերը համեմատաբար սակաւաթիւ են: Տես Ուղղագրական բառացուցակը:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ: — 1. Ո՛րդեակ, լսի՛ր հօրդ՝ խրատը: Պատուի՛ր քո հօրն ու մօրը: Մօր, մօրական, մօրաքոյր, մօրեղբայր: Հօր, հօրական, հօրեղբայր, հօրաքոյր: — Հոր, ջրհոր: — Այսօրուայ փուշը, էգոցուայ նուշը: Անդ հեռու ալևոր հայր ունիմ սգաւոր, որ միակ իր որդուն սպասում է օրէցօր: Բարօրութիւն, կէսօր, միջօրէ: — Արի՛ ապրենք եղբօր պէս: Եղբօրորդի, հօրեղբօր: — Խօսքը մնրը, տունը մերը: Խօսել, խօսակցութիւն, անխօս, ստախօս, զուարճախօս: — Գիշերը թաց աչքիս քունը մօտ չի գալիս: Մօտիկ, մօտենալ: — Ծոյլ երեսան դեռ չի վեր կացել, աղօթքն արել: Աղօթել, աղօթարար: — Ծոյլ տղայի կօշիկները շունն է տարել մրմըռալով: Կօշկակար: — Ուսումնարանը սիրուն է իր խելօք, փրմանուկներով: Խելօքանալ, խելօքութիւն: — Ուրիշ շատ տղայք կան աղքատ ու անօգնական, նոքա հայր ու մայր չունին. սև չոր հացի կարօտ են: Օգնական, օգնել, օգնութիւն, — կարօտ, անկարօտ:

2. Անտառի խորքում մի ճօճ կար կապած: Ըօճիլ, ճօճանակ: — Երկուշաբթի հաց կը թխեմ, երեքշաբթի լօշ կը թրջեմ: Ով մեզանից եօթը գիւղի անուն տայ վրայ վրայ, շոտ շուտ՝ գալով նա ուտի: Եօթներորդ, եօթնասուն, եօթնասներորդ, եօթնասուն և եօթը: — Պօղոսը մեծ զօրքով գնաց, իր հօրն աղատեց գերութիւնից: Զօրք, զօրութիւն, զօրեղ, զօրաւոր, զօրանալ, զօրահանգէս, զօրապիտ, անզօր, մեծազօր, լիազօր, հզօր, — զօռ (զօր) անիլ, զօռով, (զօրով): — Ծանօթ անծանօթ նրան յարգում են: Ծանօթանալ, ծանօթութիւն: — Կենդանիներից ո՛րն է ամենից օգտակարը: Օգուտ, անօգուտ, օգտիլ: Դէհ, քաշեցէք, սիրուն եզներ, առաջ տարէք արօրը: — Ցուրտն ու տաքը, կոշտն ու կակուղը բոլոր մարմնովս եմ շօշափում: Շօշափելիք:

3. Պառաւն իր բերնի պատառը նրա հետ կիսեց, սիրով յօժար նրա հետ կիսեց: Յօժարել, յօժարութիւն, սիրայօժար: Օ՛խ, ճիւ, արդեօք կարժանանամ այն օրին: — Այս ճրագը շատ աղօտ լոյս է տալիս: — Ե՛կ, արեղաձագ, թող արտ ու արօտ, օրօրէ տղիս, քնի է կարօտ: Արօտատեղ: Օրօր ասիլ, օրօրոց, օրօրան: Դաշտը ծածկուեց ոչխարների հօտերով: Ոչխարի հօտ, վարդի հօտ: — Զաղացը եթէ յանկարծ կտրէ ձայնը, լռէ, սառչի, — ինչպէս մի թունդ թնդանօթից՝ ջաղացպանը վեր կը թռչի: Անօթ, թնդանօթ: — Առաջին դու խօսք ականջիս հասած, դու սիրե՛լ քաղցրիկ առաջին յօղումը: Այդ յօղումը դեռ չենք կարդացել: Յօղ: Այսօր տօն է ծննդեան, աւետիս: Տօնել, տօնախմբութիւն: — Դրօշակները ծածանւում են:

4. Այսօր շատ տօթ է: Քաշի՛ր, հղը, ուսիդ մատաղ. ճիպտին արն, բի՛ր, հօտաղ: Արտը բարձրացաւ ցօղուն արձակեց ու հասկեր բռնեց: Արտերը ծածկուեցան ոսկեղօծ հասկերով: Օձել, ոսկեղօծել: Ա՛յ մարդ, վեր կաց, սառը ջրով լուացու՛իր, գօտիդ կապէ, գերանդիդ առ, դաշտ հասիր: — Նարօտ բերէք կանաչ-կարմիր, կապենք վզերն երկուսին: — Նապաստակը ցատկոտելով մտաւ ցօղաթաթախ կանաչկուտը: Տօղ, ցօղել: — Գիւղումը կար մի ծղնօտա՝ ծածկ տանիքով տուն: Ծղօտ: — Սկսեց առատօրէն անձրև տեղալ: Օրէն, օրէնք, անօրէն, մարդկօրէն: — Տեսնում է՝ յանկարծ իր առաջ կանգնած մի տարօրինակ մարդ: Օրինակ, անօրինակ: —

5. Նա հիմա ազատ թագունի դառած՝ առօք ու փառօք ճաշի է նստած: — Ծուռ ակօսը մեծ եզնից է լինում: — Զարածճի

այծերը տմամբացրին ձիգ մօրուքները:—Եկ, գնանք դրօսնելու: Զրօսանք: Մի թագաւոր կար, անունն էր Պոօշ:—Պոօշ (շըրթունք):—Անթի (քաղցած) փորով ման է՝ գալիս:—Պաշտօնեան ճանապարհ ընկաւ իր մեծի հրամանը կատարելու: Պաշտօն, անպաշտօն, պաշտօնապէս — Քրիստոս քօղն երեսին, հրեշտակները չորս դին, երկնքէն իջաւ, խաչապաշտից տները մտաւ: Քօղարկել:—Զատիկն արևուտով, Զրօրհնէքը ճրագլուտով: Օրհնել, տնօրհնէք, մեռնօրհնէք:—

6. Բողկի նօսրն է լաւ:—Առաւօտեան դուարթ բացուած ծաղիկները կէսօրին թօշնեցին, թառամեցին:—Այսօր կրօնի դաս չունինք:—Յօնքը (ունք) շինելու տեղ աչքը հանեց: Այդ գիրքն ուր է յօրինել:—Հասարակութեան մէջ յօրանջին ամօթ է:—Թօթափեցէք ձեր ոտքերի փոշին: Իրօք այդպէս է: Համառօտ խօսել, կարճառօտ գրել: Զանգակները զօղանջում են: Նրանց վառօղը հատաւ: Նրանք վաղօրօք (նախօրօք) պատրաստութիւն էին տեսիլ:

4. Եւ է ճայնաւորներ: Ե տառի բուն հնչիւնն է է. բայց բառերի սկզբում սովորաբար արտասանուում է իբրեւ յն (յէ) երկբարբառ, ինչպէս՝ եզ, եկ, եղբայր բառերի մէջ:

Բառերի վերջում միշտ գրւում է միայն է տառը, օրինակ՝ մարգարէ, բազէ, բոպէ, եթէ, ուտէ, խմէ: Մնացած դէպքերում է-ով գրուող բառերը համեմատաբար սակաւաթիւ են: Տես Ուղղ. բառացուցակը:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ: 1. Ի սէր Աստուծոյ, խնայեցէք: Սէր, ընկերասէր, մարդասէր, ջանասէր: Սեր (կաթի):—Կատուն եկաւ վիսիկ, փիսիկ, հազար նազով ինչպէս հարսիկ: Զիզի քարը տես, տես, պսպղում է ոսկու պէս: Այսպէս այդպէս, այնպէս, նոյնպէս վերջապէս:—Դէպի ուր, ինձ ասա, թոչում ես այդպէս արագ:—Այս դէպքից յետոյ ձերը տունը դարձաւ:—Դու պատմէ, թէ ինչպէս աստ անտէր ու խեղճ եմ ես. միշտ լալով, ողբալով կեանքս մաշուել, եղել կէս: Նա տէր ու տիրական չունի: Անտէր, տանուտէր, տէրտէր, պարտքատէր. տէրութիւն: Կէսօր:—Նրա խոփը գէմ առաւ քարին: Նրա դէմն առնելու հնար չկար: Նա դէմքը ծածկեց: Դէմք, ընդդէմ. տխրադէմ, թխրադէմ, լուսադէմին:—

Դօտին կապեց մէջքը: Մէջ, գեղամէջ, մէջտեղ:—Նրանց մէջ վէճ ու կռիւ է սկսւում:—Ինչո՞ւ չշահենք մէկ մէկու սիրտ թէկուզ ցամաք հացով: Տասնուամէկ, քսանամէկ եր սուննմէկ:—Նա երեխաներից մէկի թևիցն էր բռնել, մէկէլին շալակն առել:

2. Փայտուն արևը արդէն մայր մտաւ:—Դու լինջ պիտի տաս իմ այսքան աշխատանքի փոխարէն:—Աղուէսի դուռնը խաղողին չհասաւ, ասաց՝ խակ է:—Պաս օրը իւզի տեղ ձէթ են բանեցնում:—Այ թէ լաւ արին, ձերմուկ դու անգէտ: Երախտագէտ տգէտ, գրագէտ, հնարագէտ: Գութանին եօթ զոյգ գոմէշ էին լծած: Զաղացաբարերը որ պտտում են, ամբողջ շէնքը դրողում է: Մէկ նալիւ վրագ, շէնք ու շնորհքիդ: Տնաշէն, քարաշէն, փայտաշէն, շէնանալ, շէն դիւղ, շէն տուն: Իմ մայրը շատ բարի էր, շատ անձնանուէր: Նուէր, Հրէս եկաւ եղբայրս:

3. Ուր էր գէթ մի ժամ, մի լոպէ տեսնէի նրան:—Իմ ունեցած չունեցածս այս տունն ու պարտէզն է: Դու պէտք է կատարես հօրդ պատուէրը:—Պէտք, անպէտք, պէտքական:—Նա այսօր մեծ հրաւէրք ունի: Հրաւէր:—Թիթեռները, բլէզներն ու կրէտները թռչում էին ծառերի շուրջը: Բոլորը մէկէն յարձակուեցին նրա վրայ:—Կօշկակար Մատթէոսն ու Թադէոսը շատ պատուէրներ էին ստանում: Մենք տուն չունինք, ոչ ապաւէն էս լայն արձակ աշխարհում:—Պէտք է օրէնքով դատաստան անել, որպէս զի արդարութիւն լինի: Մարդկօրէն բնականօրէն, օրէնսդիր, անօրէն:—

4. Մարդ չպէտք է ուրիշին անէծք տայ:—Ինչո՞ւ ես այդպէս խոժոռած ու խէթ խէթ նայում:—Այսօր մեր դպրոցում հանդէս կար: Զօրահանդէս: Մենք չպիտի վրէժ առնենք ուրիշներից: Վրէժխնդրութիւն:—Շնորհակալ եմ, սղուէս պարոն, որ ինձ չես մոռացել, թէպէտ իմ միտս չէ, թէ մենք երբ ենք բարեկամ եղել: Սկսեցին դողալ, երերուել եղէգների պէս:—Բարձր ժայռերից՝ փրփրած, կատաղած մի ջրվէժ էր իջնում: Գահավէժ անել:—Ինչո՞ւ մօնք չեմք հալածում քէնն ու ոխը մեր սրտից: Օրէնքը քա՛լ անիծում է նա (կոյրը) իր աշխարհ գալը: Գիւղացին իր պարտէզից շահ չունեցաւ այն տարին. գիտէր ինչո՞ւ, —բարի էլը՝ չիմանալով գործի լաւն ու գէշը՝ թռչունների ետեից վազվզելով անդադար՝ կոխտուկ էր պարտէզի ամեն բանը իշարար: Գէշ(=վատ), գէշանալ, գէշութիւն: Գէշ=լէշ, դիակ. գիշատիչ:

5. Նա իր վրան էր առել իւր բոլոր զէնք ու զրահները: Անդէն, սպառազէն:—Փռւշն արդէն յոյսը հատած, ճանկ ուտած սուր պատրաստած, կողքովն ով որ անց է կենում, քաշում է փէշն ու հարցնում, թէ չէ՞ն տեսել մէկն ու մէկին, էն յորք ճային կամ չղջիկին:—Մէգ, մառախուղ պատեց երկիրը:—Ո՞ր է, ասաց, ինչ է կորել. դուրս կանչեցէք՝ դայ ասպարէզ:—Նրանց խոտի գէզն այրուեց:—Ի՞նչ գէր են այս խոզերը: Գէրութիւն, գիրութիւն, գէրանալ, գիրանալ:—Եկէք, դահլճնիր, ծովը ձգեցէք կախարդ պառաւին ու էս հրէշին: Նա էլ մեր հին ծէսերը չի բանեցնում:—Նրա վէրքն անբուժելի է:

6. Մայր, մէր, սանամէր, —հայր, հէր, —եղբայր, ախպէր, —վայր ընկնել, վէր ընկնել, —գայլ, գէլ, —ժառ, ժէռ, —ծայր, ծէր — ձայն, ձէն:—Վրայ, վրաս, վրէս, —տղայ, տղադ, տղէդ, —երեխայ, երեխայք, երեխէք, —տղայ, տղայք, տղէք:—Այս, այդ, այն, —էս, էդ, էն, էսպէս, էդպէս, էնպէս, —այծ, էծ:

5. **Յ բաղաձայն.** Բառերի սկզբում յ տառն արտասանում է իբրև *յ* բաղաձայն: Յ ով սկսուող բառերը սակաւաթիւ են: Տես Ուղղ. բառացուցակը:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—1. Ամբողջ օրը խնդում ես. ինչպէս է, որ չես յոգնում: Յոգնութիւն, յոգնակի:—Մէկէլ յանկարծ հիւանդացաւ սիրուն թռչնակը, էլ չերգից և լոկց յաւիտեան: Յանկարծակի, յաւիտեանական:—Յովսէփը Յովհաննէսի հետ յետ դարձաւ քաղաքից: Յետադէմ, յետի ոտներ, յետին անգամ: Այս դէպքից յետոյ շատ օրեր չանցան, պառաւի այծերն էլի մօտ եկան: Յունիսը մեզ խոտ է տալիս, իսկ յուլիսը առատ ցորեն: Դեկտեմբերին ձիւն է գալիս, յունուարին ծածկում սար ու ձոր: Էն առանց քեզ էլ կարող եմ ստանալ ինձնից փրկութիւն դու քնաւ մի յուսաւ: Յոյս յուսահատութիւն, Յուսիկ:—Բիզ հրամայում են պատուաւոր խօսքով, որ իսկոյն գնաս քո յօժար կամքով: Շուտով սառ հողի տակ կը պառկեմ այստեղ մենակ՝ թողնելով հօրս սրտում միշտ ցաւալի յիշատակ: Յիշել, յիշողութիւն:—Մեր զօրքերը յաղթեցին թշնամուն: Յաղթական, յաղթութիւն, անյաղթ:

2. Դասարանի յատակը տախտակած է: Անյատակ ծով:—Ո՞ր յօդուածն է այժմ ձեր դասը:—Յակոբը շատ յամառ տղայ է: Յամառութիւն, յամառել:—Նա գիշեր ցերեկ աշխատում է. և ի՞նչ է

վարձըր,—չոր հացի փշրանք, անպէտք ցնցոտիք, յարդէ անկողին:—Մեր տունը երկու յարկանի է: Յարկ, վերնայարկ:—Մարդ յաճախ իր ստուերից էլ է վախենում:—Քո արածը մեծ յանցանք է: Յանցաւոր:—Նա յագնալ ասածը չգիտէ: Յագնալ, անյագ (անկուշա):—Առ այս մօրթին, ինձ համար մի գտակ կարի ինձ յարմար: Յարմարուել, յարմարութիւն:—Ձմեռն եկաւ և ամեն ինչ յափշտակեց ու տարաւ: Յափշտակութիւն:—Այսօր ես ձեզ կանչել եմ, որ վերջին կամքս ամենքիդ յայտնեմ: Յայտնի, անյայտ:—Ո՞վ կը յանդգնէր նրա վրայ յարձակուել: Յանդուգն, յարձակում:

3. Այն ժայռի տակից մի յստակ աղբիւր է բխում խոխոջիւղի:—Երկինքը մթնեց, յորդ անձրև թափեց: Յորդանալ, յորդութիւն, յորդառատ:—Յոգնան ինչքան ցանկանում էր հարստանալ, չէր յաջողում: Յաջող, յաջողակ:—Թագաւորը որ ձերացաւ, մօտեցաւ մահուան, չգիտէր, թէ ով կը յաջորդէր իրեն: Յաջորդ, յաջորդաբար:—Մարդիկ պէտք է միմեանց յարգեն: Յարգանք, յարգել, յարգելի, յարգոյ:—Ինչո՞ւ ես ընկերիդ յիմար ասում: Յիմարութիւն, յիմարանալ:—Պառաւ խեղճ աւետրին շատ յանդիմանեց: Յանդիմանութիւն:—Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց: Յարութիւն:—Մասիսի գագաթը յաւերժական ձիւնով ծածկուած է:

4. Իմ ժառանգն ով է, ում պիտի յանձնեմ ես իմ կարողութիւնը: Յանձն առնել:—Ինչո՞ւ ես զուր տեղը յուզում: Յուզմունք:—Յոպոպն ինքը հօտած է, հենց գիտէ՝ բոյնն է հոտած:—Նա խոր յոգոց (յոգոց) հանելով հեռացաւ յուշիկ քայլերով: Յուշարձան, յուշարար:—Յիսուս մկրտուեց Յորդանան գետում: Բայց նոքա միշտ յիդյեղուկ, պղտոր ջրով եզերքին դարիւ դարիւ խփելով՝ փախչում էին լալազին: Յեղափոխել, յեղաշրջել:—Եղբայրս յիսուն տարեկան էր, երբ մեռաւ: Նրա յուղարկաւորութիւնը կատարեցին մեծ հանդիսով:—Յատուկ խնդրում եմ՝ չմոռանաս:

6. **Վ հնչիւնը** գրւում է *վ*, *ւ* տառերով և ու երկտառով:

1. *վ* գրւում է բառերի սկզբում և *ո* ձայնաւորից յետոյ. օրինակ՝ վազել, վնաս, —ծով, խովել:

2. *ի* (*ւ*) գրւում է *ա*, *ե*, *ի*, *ը* ձայնաւորներից յետոյ. օրինակ՝ ագռաւ, ցաւել, տերեւ, երևել, թեթևութիւն, (=տերեւ, երեւել, թեթեւութիւն), թիւ, հիւանդ, շիւարեւ:

3. Ու վ հնչիւնով գրւում է բառերի մէջ բաղաձայնից յետոյ և ձայնաւորից առաջ. օրինակ՝ նուէր, պատուէր, ստուեր, Աստուած, յօգուած, խօսուեցաւ, զուարթ:

Այս վ հնչիւն ունեցող ու-ի տեղ միայն ւ (երբեմն և վ) տառով գրողներ ևս կան:

Երբ վ հնչիւն ունեցող ու ից առաջ լսւում է ը ձայնաւորը տողադարձի ժամանակ, ինչպէս և ոտանաւորների մէջ, գրում են ըւ ձևով, ինչպէս՝ գրւարթ, գըւալթ, նըւէր, նըւէր, գտնըւել: Նոյնպէս գրում են՝ ծըւծուալ, սըւսուալ, կամ ծըւծըւալ սըւսըւալ:

7. Բ, Գ, Դ, Զ, Զ տառերը յաճախ արտասանւում են ինչպէս փ, ք, թ, ց, չ, կամ պ, կ, տ, ծ, ծ, օրինակ՝ որք, ծագկոյ, ուղի, վարձ, արջ բառերի մէջ:

8. Ղ տառը բաղաձայններից առաջ սովորաբար արտասանւում է իբրև խ, ինչպէս նղբայր, ողբ, աղջիկ:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ—1. Ով որ չունի կարգ ու կանոն, նա ասւում է անկիրթ մարդ. կարգ կանոնը մանկանց համար են գովական սիրուն զարդ: Կարգին, կարգել, կարգաւորել, —մարդութիւն, մարդիկ, — զարդարել, զարդարանք:—Ընդունեցէք, խնդրեմ, իմ յարգանքները:—Ընդունել, ընդունարան, —խնդիր, խնդրուածք, —յարգելի:—Կատուն դունչը սրեց թաթիկներով: Սուրբ, սրբութիւն:—Գարբիէլը չուխայ չունի, միշտ անում է սուգ ու լաց: Սգալ, սգաւոր:—Մանիր թելեր հաստ ու բարակ, որ ևս հոգամ իմ ցաւեր:—Հոգս, հոգացողութիւն, ա հոգ:—Օձի գլուխը որ ցաւի, ճանապարհի մէջտեղում կը առնի: Ծանապարհորդ, ճանապարհուել, —մէջ մէջը միջին միջնորդ:—Մէկի օձիքից (եախից) բռնել: Արևը յաղթեց մայերին, շողքը ձգեց սարերին: Զիգ, ձգել:

2. Միայն խեղճ որբը ոտքերը բոբիկ, տկլոր ու քաղցած, մի տան պատի տակ մնաց կուչ եկած: Խեղճութիւն, խեղճիկ, —քաղց, —որբանալ, որբութիւն: Ամեն մարդ իր մեռելի վրայ է ողբում: Ողբ, ողբաձայն:—Սագիկ մագիկ, իմ սիրունիկ, ուր ևս գնում կամաց կամաց, ձագուկներդ չորս կողմդ առած: Ես կը խընդրեմ իմ մայրիկիս, որ ժողովէ քո փեսուներ և ինձ համար

անխելք, յետ դարձիր գնա, ոսկի ձկնիկին իմ կողմից ասա, որ էլ չեմ ուզում մնալ գեղջուկ կին»: Ծերունին դարձեալ ծովի ափ գնաց: Այս անգամ տեսաւ ծովը վրդովուած: Շնորհաւոր գեղջուկ: Վիզը զարդարած էր մարդարիտներով:—Բախտն ու խելքը յաջողութեան և ընդունակութեան պէս միմեանցից անբաժան պէտք է լինին:—Օգնութեանդ փոխարէն ես քեզ՝ իբրև ջանքիդ վարձ՝ կը տամ մի զոյգ եղ:—Ասա ինձ, ո՞վ ես, նողկալի էակ. ինչո՞ւ ես շնթուել դու ալդ թփի տակ, ագռաւի նման կուռում անդադար:—Բնի մօտ, կտուրի ամենաբարձր տեղը, լարի նման ձրգուած և մի ոտը վեր ծալած՝ կանգնած էր որձակ արագիլը: Որձ, որձաքար:—Արագիլները սաւառնում էին մարգագետնի վրայ:

8. Սարգը տան մի անկիւնը քաշուած՝ իր ցանցն էր հիւսում ճանճերին թակարդի մէջ ձգելու համար:—Մեղուն տղադաց, տղատղացին ձագերը. արջը չբաշեց իր բրդոտ թաթերը, ողջ բոյնը քանդեց, ձագերը ջարդեց, խորիսխը հանեց, լափեց, լափլափեց:—Այ դու անպիտան կենդանի, Բնչ իրաւունքով և ո՞ր օրէնքով համարձակուել ես իմ մաքուր ջուրս քո պիղծ բերանով ալդպէս պղտորել աւազով, ցեխով և հազար տեսակ աղբով: Պղծել, պղծութիւն, աղբանոց:—Ա՛խ, Աստուած, Բնչ է մեղքս:—Խաբեբայ, ես ձեզ լաւ եմ ճանաչում:—Ո՛չ, սուտ ես խօսում, անարժան օրդի, խաբում ես հօրդ: Խաբէութիւն, խաբուսիկ:—Անցորդը կանգնեց դարբնոցի դիմաց, դարձաւ հեգնանքով երկաթին ասաց. «Ի՞նչ ես հաւաքել աշխարհը գլխիդ, անճոռնի մետաղ, գոհնիկ, կոպիտ»: Հեգնել, հեգնութիւն. աշխարհք, աշխարհական:—Նրա աչքերը գիշերն էլ լոյս են տալիս ճրագի նման: Ծրագու:—Պէտք է ամեն բան առաջ ստուգել և ապա խօսել:—Ընկերութեան մէջ խարդախութիւնից վատ բան չկայ:—«Եղբայր արձագանդ», մուրճն ասաց մի օր, «քո ձայնն ինչո՞ւ է իմից զօրաւոր»: Արձագանդ, (արձագանք):—Առիւծը երգում էր, որ վերադարձին որսից ամենքին հաւասար բաժին կը հանէ: Մենք պէտք է մեր հին տունը շուտով նորոգենք:—Կարսն անառիկ բերդ էր համարում:

9. Հ տառը մի քանի բառի մէջ ր բաղաձայնից յետոյ սովորաբար չի արտասանւում, ինչպէս՝ շնորհ, շնորհք. աշխարհ, աշխարհք. խոնարհ, խոնարհել. արժանաւոր, ճանապարհ:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՏՈՒԱԾ

ԲԱՌ, ԽՕՍՔ ԵՒ ԱՍԱՅՈՒԱԾ

6.

ԲԱՌԵՐԻ ԻՄԱՍՏԸ

Ամեն բառ ունի մի նշանակութիւն կամ իմաստ:

Մի և նոյն բառը տեղին նայելով կարող է յաճախ մի քանի նշանակութիւն ունենալ կամ տարբեր տարբեր առումն երոյժ գործածուել: Օրինակ՝ Այս մարդը սրտի (իսկական իմաստով) հիւանդութիւն ունի: Նա սրտով (քաջ) մարդ է: Մարդու աչք: Պահարանի աչք:

Նոյնանիշ ասուում են այն բառերը, որոնք բոլորովին նոյն նշանակութիւնն ունին. օրինակ՝ գնալ, երթալ, այտ, թուշ:

Համանիշ ասուում են այն բառերը, որոնք նշանակութեամբ իրար նման կամ մօտիկ են. օրինակ՝ զարմանալ, հիանալ, զմայլել:

ԲԱՌԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐՆ ԸՕՏ ԿԱԶՄՈՒԹԵԱՆ

7.

ՊԱՐԶ, ԲԱՐԴ ԵՒ ԱԾԱՆՅԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ.

Բարդ ասուում են այն բառերը, որոնք կազմուած են երկու բառից. օրինակ՝ Թանաքաման, մարդասէր կազմուած են Թանաք և աման, մարդ և սէր բառերից:

Ածանցական ասուում են այն բառերը, որոնք կազմուած են մի բառից կամ արմատից և մի ածանցից,

այսինքն մի աննշանակ մասնիկից, որ դրուելով բառի կամ արմատի վրայ սկզբից կամ վերջից՝ նոր բառի նշանակութիւն է տալիս նրան. օրինակ՝ գործ բառից կազմուում են՝ գործել, գործիչ, գործաւոր, անգործ,—գոր բառից՝ գոհութիւն, դժգոհ,—գիտութիւն, տգիտութիւն:

Պարզ ասուում են այն բառերը, որոնք ոչ բարդ են, ոչ ածանցական: Օրինակ՝ մայր, մարդ, ծեծ, շարժ:

Արմատ ասուում է բառերի այն պարզ մասը, որ մենակ չի գործածուում իբրեւ առանձին բառ, այլ ածանցների հետ միացած, կամ ուրիշ բառերի ու արմատների հետ բարդուած: Օրինակ հի արմատից, որ իբրեւ բառ չի գործածուում, կազմուում են՝ հիանալ, հիացում, հիասքանչ, հիասթափուել:

Յօդակապ Ա:—Բարդ և ածանցական բառերի երկու բաղադրիչ մասերի մէջ սովորաբար մտնում է ածայնաւորը, որ կոչւում է յօդակապ. օրինակ՝ ազգասէր, զանգակատուն: Երբ երկրորդ բաղադրիչ մասը ձայնաւորով է սկսւում, յօդակապ չի դրւում. օրինակ՝ ազգօգուտ, արքայորդի, ջրանցք:

Չայնափոխութիւն:—Բառակազմութեան ժամանակ երբ բառն ածուում է, այսինքն ետեից նոր վանկ կամ վանկեր են աւելանում, վերջին վանկի է, ի, ու ածայնաւորները և եա, եայ, ոյ երկբարբառները սովորաբար փոխւում են՝

1. Է դառնում է ի, օրինակ՝ սէր, սիրել. հանդէպ, հանդիպել. վէպ, վիպասան:

2. Ի և ու դառնում են ը կամ դուրս են ընկնում. օրինակ՝ բժիշկ, բժըշկել, բժշկել. ամիս, ամսական. լուծ, լըծել, լծել. անասուն, անասնական:

3. Եա դառնում է ե. օրինակ՝ մատեան, մատենագիր:

4. Եւայ դառնում է է. օրինակ՝ գործունեայ գործունէութիւն. քրիստոնեայ, քրիստոնէական:

5. Ոյ դառնում է ու. օրինակ՝ ծոյլ, ծուլանալ, ողջոյն, ողջունել:

ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.— Բարդ բառերի երկրորդ բաղադրիչ մասն երբ սկսւում է ը, օ, լ, յ տառերով, բառերի միջում ևս պահւում են այդ տառերը: Օրինակ՝ դասընկեր, նորընծայ, հատընտիր, հիւրընկալ, խոչընդոտ, նախընթաց, — ազգօգուտ, բարօրութիւն, անօգնական, բացօթեայ (օթեան բառի արմատից), անօրէն, ջրօրհնէք, — գրավաճառ, զօրավար, կառավարել, լուսավառ, արագավազ, բազմավաստակ, անփնաս, անվարձ, այսպէս և թովովալ, ճլվլալ, ծլվլալ և այլն, — անյատակ, բազմայաղթ, սեայօն (յօնք, ունք բառից), անյագ, քաջայայտ (յայտ, յայտնի), սիրալոժար և այլն:

Ածանցներ, որոնք է-ով են գրւում.

1. Ըք, — մեռնօրհնէք, արժէք, կողպէք:

2. Իւտ, — ծաղկաւէտ, խոտաւէտ, հոտաւէտ:

3. Եղէն, — կանաչեղէն, մսեղէն, արծաթեղէն:

4. Րէն, — հայերէն, ռուսերէն, յունարէն:

ԲԱՌԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐՆ ԸՍՏ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԵԱՆ

8.

ԱՌԱՐԿԱՅ, ՅԱՏԿԱՆԻՇ, ՊԱՐԱԳԱՅ.

Առարկայ ասելով հասկացւում է՝ ամեն ինչ որ կայ, բնութեան մէջ ինքնուրոյն գոյութիւն ունի, կամ մենք մտածում ենք, թէ ինքնուրոյն գոյութիւն ունի: Բնութեան մէջ ինքնուրոյն գոյութիւն ունեցող բաները ասւում են թանձրացական կամ ֆիզիկական առարկաներ. դրանք նիւթական բաներ են և ընկնում են մեր զգայարանների տակ: Օրինակ՝ դասարանում տեսնում ենք՝ սեղան, աթոռ, գրասեղաններ, նստարաններ, պատեր, դուռ, յատակ, ա-

շակերտներ և այլն: Իսկ այն առարկաները, որ մենք մտածում ենք իբրև ինքնուրոյն գոյութիւն ունեցող բաներ, ասւում են վերացական առարկաներ. դրանք նիւթական չեն և չեն ընկնում մեր զգայարանների տակ. այլ միայն մտքով իմանում ենք, թէ կան: Օրինակ՝ քաջութիւն, հիւանդութիւն, չարչարանք, փառք:

Ամեն առարկայ ունի իր ստորոգիւնները կամ յատկանիշները, որոնք չեն մտածւում իբրև ինքնուրոյն գոյութիւն ունեցող, այլ իբրև առարկայից անբաժան, առարկայի բնութեան մէջ մշտապէս կամ ժամանակաւոր կերպով գտնուած մի որպիսութիւն, գործողութիւն կամ վրոժիւն: Օրինակ՝ փողոցում տեսնում ենք մի ձի, այդ ձին կարող է լինել սպիտակ կամ սև, կանգնած կամ վազող, գէր կամ վտիտ և այլն, և մենք ասւում ենք՝ սպիտակ ձի, վազող ձի, գէր ձի և այլն: Սպիտակ, վազող, գէր և չ. ձիու յատկանիշներն են:

Ինչպէս առարկաներն ունին իրենց զանազան յատկանիշները, նոյնպէս և յատկանիշը կարող է ունենալ իր առանձին յատկանիշները կամ պարապները. օրինակ՝ սպիտակ ձին կարող է լինել շատ սպիտակ, քիչ սպիտակ, բոլորովին սպիտակ. վազող ձին կարող է լինել՝ արագ վազող, առաջ վազող, յետ վազող: Շատ, քիչ, բոլորովին, արագ, առաջ, յետ՝ ոչ թէ առարկայի, ձիու, յատկանիշներն են, այլ նրա յատկանիշների յատկանիշը կամ պարապան:

ՎԱՐՃՈՒԹԻՒՆ.— Դիտել առարկաներ, նրանց յատկանիշները և յատկանիշի պարապանները: 1. Թուղթ, — սպիտակ թուղթ, շատ սպիտակ թուղթ: — Աշակերտ, — ջանասէր աշակերտ, — չափազանց ջանասէր աշակերտ: — Քար, — պինդ քար, խիստ պինդ քար: — Թուղթը սպիտակ է, — թուղթը շատ սպիտակ է: — Աշակերտը ջանասէր է, — աշակերտը չափազանց ջանասէր է: — Քարը պինդ է, — քարը խիստ պինդ է:

2. Զուր, — հոսող ջուր, — դանդաղ հոսող ջուր. — ջուրը հոսող է. ջուրը դանդաղ հոսող է: Զի, — վազող ձի, արագ վազող ձի. — ձին վազող է, — ձին արագ վազող է:

3. Երեխայ, — քնած երեխայ, — խորը քնած երեխայ, — երեխան քնած է, — երեխան խորը քնած է:

ԳՈՅԱԿԱՆ, ԱԾԱԿԱՆ, ՄԱԿԻԱՅ.

Գ ո յ ա կ ա ն կոչւում են այն բառերը, որոնք ցոյց են տալիս որևէ առարկայ, լինի մարդ, կենդանի, թէ մի ուրիշ բան: Օրինակ՝ աշակերտ, ծի, քար:

Ա ծ ա կ ա ն ասւում են այն բառերը, որոնք ցոյց են տալիս առարկայի յատկանիշ, այսինքն ինչպիսի, քանի, որքան, որը և այլն լինելը: Օրինակ՝ ջանասէր (աշակերտ), կարմիր (ծի), պինդ (քար), շատ. (մարդ):

Թիւ ու համարք ցոյց տուող ածականներն ասւում են թուական. օրինակ՝ մէկ, երկու, երեք, չորս և այլն. կամ առաջին, երկրորդ երրորդ, չորրորդ, հինգերորդ և այլն:

Մ ա կ բ ա յ կոչւում են այն բառերը, որոնք ցոյց են տալիս յատկանիշի յատկանիշ կամ պարագայ: Օրինակ՝ շատ ջանասէր (աշակերտ), արագ վազող (ծի), խիստ պինդ (քար):

Միևնոյն բառը, երբ առարկայի յատկանիշ է ցոյց տալիս, ածական է. օրինակ՝ խիստ մարդ, սաստիկ քամի. իսկ երբ յատկանիշի յատկանիշ է ցոյց տալիս, մակբայ է. օրինակ՝ խիստ բարի (մարդ), սաստիկ պինդ (քամի):

ՅԱՏՈՒԿ ԵՒ ՀԱՍԱՐԱԿ ԱՆՈՒՆ

Յ ա տ ու կ ա ն ու ն ասւում են այն գոյականները, որոնք ցոյց են տալիս մի հատ առարկայ առանձին վերցրած, այս ինչ կամ այն ինչ առարկան միայն:

Հ ա ս ա ռ ա կ ա ն ու ն ասւում են այն գոյականները, որոնք կարող են տրուել թէ նոյն տեսակի բոլոր առարկաներին և թէ նրանցից մէկին միայն: Օրինակ՝ Երասխ և զետ բառերից Երասխ յատուկ անուն է, իսկ զետ՝ հասարակ անուն. Երասխ կոչւում է գետերից մէկը միայն

առանձին վերցրած. իսկ զետ կարող են կոչուել թէ բոլոր նոյն տեսակի գնացկան ջրերը և թէ նրանցից մէկը, այս ինչ կամ այն ինչ գետը: Այսպէս հասարակ անուն են՝ վանք, լեռ, աշխարհ, թագաւոր, իսկ Էջմիածին, Մասիս, Հայաստան, Տիգրան յատուկ անուն են:

ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.— Յատուկ անուններն ու նրանցից անբաժան մականունները և իբրև յատուկ անուն առնուած բառերը սկսւում են գլխատառով: Յատուկ անուն են.

1. Աստուած բառը և նոյն իմաստով առնուած բառերը՝ Արարիչ, Տէր, Նախախնամութիւն.

2. Հեթանոսական աստուածների անունները՝ Արամազդ, Վահագն, Անահիտ.

3. Անձերի անունները՝ Ներսէս, Յովսէփ, — Աշոտ Երկաթ, Մեծն Տիգրան, Ղազար Փարպեցի, Արտաշէս Երկրորդ.

4. Աշխարհագրական անունները՝ Մասիս, Եփրատ, Ռուսաստան, Երևան, Սև ծով, Ալպեան լեռներ.

5. Գրուածքների անունների առաջին բառերը. օրինակ՝ Նա շաբաթ երեկոները եկեղեցում «Լոյս զուարթ» էր երգում: Կարգացել ես Ծերենցի «Երկունք իններորդ դարում» վէպը:

Հ ա ս ա ռ ա կ անունների վերջում ա և ո տառերից յետոյ գրւում է անձայն յ. ինչպէս՝ փեսայ, ծառայ, երեկոյ:

Յ ա տ ու կ անունների վերջում ա ձայնաւորից յետոյ յ չի գրւում՝ Աննա, Եւրոպա. իսկ ո ձայնաւորից յետոյ գրւում է՝ Յարոյ, Մարոյ, կամ թէ օ տառով են վերջանում՝ Յարօ, Մարօ:

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ.— Որոշել անունները և նրանց տեսակները բառերի տակը գիծ քաշելով և գլխին գրելով հ. ա. (հասարակ անուն), յ. ա. (յատուկ անուն): Օրինակ՝ «Երկու աղախին (հ. ա.), լննան (յ. ա.) և Կատարինէն (յ. ա.), քաղաք (հ. ա.) էին գնում: Նրանցից ամեն մէկը մի կողով (հ. ա.) խնձոր (հ. ա.) էր տանում»:

ԱՆՈՒԱՆ ԹԻԻՐ

Անուան թիւը երկու տեսակ է՝ եզակի և յոգնակի: Եզակին ցոյց է տալիս մի առարկայ. իսկ յոգնակին՝ մէկից աւելի նոյն տեսակի առարկայ: Օրինակ՝ ծառ եզակի է, իսկ ծառեր՝ յոգնակի:

Յոգնակին կազմուած է եզակի թուի վրայ աւելանալով միավանկ անուններին սովորաբար եր մասնիկը (բար, բարեր), իսկ բազմավանկներին՝ ներ (բաղաք, բաղաքներ): Բազմավանկների վերջի անձայն յ-ն դուրս է ընկնում (ծառայ, ծառաներ): Միավանկ անունների մէջ ի, ու ձայնաւորները սովորաբար փոխւում են ը ձայնաւորի, որ չի գրւում. օրինակ՝ գիրք, գրքեր, գրքեր. ջուր, ջրեր, ջրեր:

ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ: — Կազմել հետեւեալ անունների յոգնակին.

1. Օր, հաց, փայտ, պատ, ձեռք, բառ:
2. Միս, գիր, վիզ, գին, գիծ, բիծ, թուղթ, շուն, թուղ. սուր, գուր, գունդ:
3. Փողոց, պարտէզ, դպրոց, դասարան:
4. Փեսայ, քահանայ, սատանայ, դաթայ:
5. Սեահող (սեահողի), անձրեւջուր, զօրագունդ, բարաժայռ, գրատուն, դասագիրք:
6. Մատ (մատներ), ոտ, ձեռ, ալ, դառ, եզ, դուռ, մուկ, լեռ, թու:

ԱՆՈՒԱՆ ՅՕԴԵՐԸ

Յօդերն են՝ ըս, ըղ, ըն կամ ը (ձայնաւորի վրայ ս, ու, ն), որոնք մենակ չեն գործածւում, այլ միշտ գրւում են մի անուան վրայ վերջից, որի հետ և միացած են գրւում: Օրինակ գիրքըս, գիրքըդ, գիրքըն կամ գիրքը (սովորական գրութեամբ գիրքս, գիրքդ, գիրքն, կամ գիրքը), — գօտիս, գօտիդ, գօտին: — Յօդերից առաջ անձայն

յ-ն դուրս է ընկնում. ինչպէս՝ տղայ, տղաս, տղադ, տղան: Յօդերը գրուելով անուան վրայ՝ լրացնում են նրա իմաստը՝ վրան աւելացնելով իրենց նշանակութիւնները, որ են՝

1. Ս (ըս) = իմ, մեր, — այս, — ես, մենք:

2. Դ (ըղ) = քո, ձեր, — այդ, — դու, դուք:

3. Ն (ըն), ը = իւր, նրա, իրենց, նրանց. — այն. կամ թէ անուան ընդհանուր անորոշ իմաստը որոշում է, այսինքն մասնաւորում է՝ ցոյց տալով խօսողին ծանօթ, յայտնի առարկայ: Օրինակ՝ նա գիրք կարդաց. (անորոշ է մնում, թէ ինչ գիրք): Նա գիրքը կարդաց (ծանօթ, յայտնի գիրքը): Նա գիրքս կարդաց (= իմ գիրքը): Գիրքըս ես չեմ քնել (= այս գիրքը): Մեղաւորս չիմացայ՝ ինչ անեմ (ես մեղաւոր, ես որ մեղաւոր եմ):

ՎԵՐԼՈՒԹՈՒՆՆԵՐ: — Որոշել անունները՝ տակերը գիծ քաշելով և, եթէ յօդ ունին, յօդերի տակ երկու գիծ քաշելով: Օրինակ՝ ձեր Յովհաննէսն այսօր եղբորս հետ զբօսնում էր պարտէզում:

ԴԵՐԱՆՈՒՆ

Դերանունն ասւում են այն բառերը, որ գրւում են անունների տեղ: Օրինակ՝ Տիգրանը պարսպում է. նա դեռ դասերը չի պատրաստել ասացուածի մէջ նա դերանուն է և գրուած է Տիգրան անուան տեղ:

Խօսողն ասւում է առաջին դէմք, իր խօսակիցը՝ երկրորդ դէմք. իսկ այն անձը կամ իրը, որ ոչ խօսողն է և ոչ իր խօսակիցը, կոչւում է երրորդ դէմք:

Խօսողն իր անուան տեղ դնում է նս, որ կոչւում է առաջին դէմքի դերանուն, եզակի նս, յոգնակի մենք. իր խօսակցի անուան տեղ դնում է եզակի՝ դու, յոգնակի՝ դուք. իսկ մի ուրիշ առարկայի անուան տեղ դնում է եզա-

կի՝ սա, դա, նա, ինքը, այս, այդ, այն, յոգնակի՝ սրանք, դրանք, նրանք, իրենք, որոնք բոլորը երբորդ դէմքի դե-
րանուն են:

ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ: Դերանունների վերջում ա, ո ձայնա-
ւորներից յետոյ անձայն յ չի գրւում՝ սա, դա, նա, սրա,
դրա, նրա, քո, — սոքա, դոքա, նոքա, սոցա, դոցա, նոցա:

14.

ԲԱՅ ԵՒ ԽՕՍԲ

Խօսքը կամ նախադասութիւնը բառերով արտա-
յայտուած մտածութիւնն է, որի մէջ մի ստորոգում է լի-
նում, այսինքն մի առարկայի վերագրւում է մի յատկա-
նիշ: Օրինակ՝ Նապաստակը վախկոտ է մի խօսք է, որով
նապաստակին վերագրւում է վախկոտ յատկութիւնը, կամ
թէ հաստատուում է, որ վախկոտ յատկութիւնը է՝ կայ նա-
պաստակի մէջ:

Խօսքը կազմւում է մի կամ մի քանի բառից:

Այն բառերը, որոնք մենակ, առանց ուրիշ բառի,
խօսք են կազմում, կոչւում են քայ. օրինակ՝ զնացի, տե-
սայ, եկայ մի մի բայ և մի մի խօսք են:

Առանց բայի խօսք չկայ և միայն բայն է խօսք կազ-
մում, որովհետեւ միայն է ցոյց տալիս ստորոգում: Օրի-
նակ՝ Տիգրանը այսօր հաց բառերը խօսք չեն կազմում,
այսինքն մտածութիւն չեն յայտնում, այլ միայն հատ
հատ իմաստներ: Հարկաւոր է մի բայ, որ այդ բառերից
խօսք կազմուի. օրինակ՝ Տիգրանը այսօր հաց զննց կամ
Տիգրանը այսօր հաց թխեց: Դնեց, թխեց բայերը մենակ
ևս կազմում են մի մի խօսք:

Ամեն բայ մենակ մի խօսք է կազմում, որովհետեւ
ցոյց է տալիս, թէ մի առարկայի վերագրւում է մի յատ-
կանիշ (գործողութիւն, դրութիւն):

Առարկան, որին վերագրւում է յատկանիշը, իմաց-
ւում է բայի դէմքից. յատկանիշը, որ վերագրւում է ա-
ռարկային, իմացւում է բայիմաստից. իսկ յատկանիշի
վերագրուելը առարկային նրանով է արտայայտում, որ

Ամեն բայ ունի բայիմաստ և դէմք՝ միացած մի բա-
ռի մէջ:

Բայիմաստը ցոյց է տալիս եղելութիւն, այսինքն
գոյութիւն, գործողութիւն և դրութիւն, կամ թէ

1. Անել, լինել, օրինակ՝ Նա սիրտ արեց: Լինում է,
չի լինում մի թագաւոր: Տանը մարդ կայ: Նա այստեղ է:

2. Մի քան անել, մի քան լինել, օրինակ՝ Պօղոսը գրեց:
— Ի՞նչ արեց: — Գրեց: Երեխան մեծացաւ: — Ի՞նչ եղաւ: —
Մեծացաւ:

3. Մի դրութեան մէջ լինել, օրինակ՝ Նա նստած է:

Բայի դէմքը ցոյց է տալիս անող կամ եղող առար-
կայի գաղափար, որին վերագրւում է բայիմաստը:

Դէմքը երեք է. առաջին դէմք, երբ անող կամ եղող
առարկան խօսող անձն է (ես, մենք). երկրորդ դէմք, երբ
անող կամ եղող առարկան ոչ խօսողն է և ոչ խօսակիցը,
այլ մի ուրիշ առարկայ (նա, ինքը, նրանք, իրենք): Օրի-
նակ՝ խօսողն ինքն իւր համար ասում է՝ զնացի (1-ին
դէմքի բայ. բայիմաստը, այսինքն գնալու գործողութիւնը,
վերագրւում է խօսողին). խօսակցի համար ասում է՝
զնացիր (2-րդ դէմքի բայ. բայիմաստը վերագրւում է
խօսակցին). իսկ մի ուրիշ առարկայի համար՝ զնաց (3-րդ
դէմքի բայ):

Բայի դէմքից անբաժան է և բայի դէմքի թիւը:

Թիւը երկու է՝ եզակի և յոգնակի: Բայը եզակի է,
երբ դէմքը մի առարկայ է ցոյց տալիս. բայը յոգնակի է,
երբ դէմքը մէկից աւելի առարկայ է ցոյց տալիս: Օրի-

նակ՝ զնաց եզակի է (նա մենակ գնաց)։ զնացին յոգնակի է (ներանք բոլորը գնացին)։

Բայերի դէմքն ու թիւը համապատասխան են դերանունների դէմքին ու թուին։ այս պատճառով բայերը որոշելու համար՝ պէտք է բառերի հետ դնել դերանուններից՝ մէկը՝ եզակի կամ յոգնակի։ Եթէ յարմարուի, կը նշանակի վերցրած բառը բայ է։ Օրինակ՝ մտայ, մտար, մտանք, կարելի է ասել՝ ես մտայ, դու մտար, մենք մտանք, — կը նշանակէ այդ բառերը բայ են։

ՎԵՐԼՈՒԹՈՒԹԻՒՆ.— Որոշել բայերը, նրանց դէմքն ու թիւը՝ հետերը դնելով համապատասխան դէմքի ու թուի դերանուններ։ Օրինակ՝ Իշուկը մէկ սոխակ տեսաւ (նա տեսաւ), «մէկ ինձ նայիր» (դու նայիր), նրան ասաց (նա ասաց)։ «Ասում են (ներանք ասում են)։ դու լաւ ես երգում (դու ես երգում)։ բայց չգիտեմ (ես չգիտեմ) ճիշտ են ասում (ներանք են ասում)։

15.

ԲԱՅԻ ԼՐԱՑՈՒՄՆԵՐԸ

Ամեն բայ մենակ միշտ մի խօսք է կազմում, բայց մի բայը մենակ սովորաբար բաւականութիւն չի տալիս մեզ. ուստի խօսքը կազմում է սովորաբար մի բայից և լրացումներից։

Բայի լրացում ասում են այն բառերը (գոյական, ածական և մակբայ), որոնք դրուելով բայի հետ՝ որևէ կողմից պարզում, ամբողջացնում են խօսքը։ Օրինակ՝ Տիգրանն այսօր զնաց դպրոց խօսքի մէջ Տիգրանն, այսօր, դպրոց բառերը պարզում են, թէ ով գնաց, նրա գնաց, նրանք զնաց բայի լրացումներն են։

Բայի լրացումները լինում են՝ ենթակայ, ստորոգեալ, խնդիր և պարագայ։

16.

1. ԵՆԹԱԿԱՅ

Ենթակայ ասում են այն գոյական լրացումները, որոնք բացայայտում են բայի դէմքը։ Օրինակ՝ զնաց բայը

որ լսում ենք, իմանում ենք, որ մի երրորդ դէմքի առարկայ կայ, որին վերագրւում է գնալու գործողութիւնը։ Բայց այդ առարկան շատ անորոշ է մնում։ չի իմացւում, թէ ով է կամ ինչ է։ Իսկ երբ ասում ենք՝ Տիգրանը զնաց, Տիգրանը բառը լրացնում է բայի դէմքը, և մենք իմանում ենք, թէ ով է զնացողը։ Տիգրան լրացումը զնաց բայի ենթական է։

Ենթական ուրեմն որոշ կերպով ցոյց է տալիս անող կամ եղող առարկան, որին վերագրւում է բայիմաստը կամ մի յատկանիշ։

Ենթական պատասխանում է ո՞վ, ի՞նչ (է անողը, եղողը) հարցերին։ Տիգրանը տեսաւ Արտաշէսին, — տեսնողն ով է, — Տիգրանը։ — Զիւնը ծածկեց գետինը, — ծաղկողն ինչն է, — գետինը։

Եթէ առանձին բառով արտայայտուած ենթակայ չկայ խօսքի մէջ, բայի դէմքը մենակ կատարում է ենթակայի պաշտօն. օրինակ՝ զնացիր ասելով հասկացւում է դու գնացիր։

Կան խօսքեր, որոնց բայի դէմքը ոչ մի բառով չի լրացւում և չի կարող լրացուել։ Այսպիսի խօսքերը կոչւում են անհրաժեշտ խօսքեր։ Օրինակ՝ Լուսացաւ։ Որտեղ է։ Այստեղ լաւ նստում է։ Ուղղը գիտով չեն ջրի։

17.

2. ՍՏՈՐՈԳԵԱԼ

Ստորոգեալ ասում է ընդհանրապէս այն յատկանիշը, որ վերագրւում է բայի դէմքին կամ ենթակային։ Ստորոգեալն արտայայտում է երեք կերպ։

1. Ամեն բայի բայիմաստ կատարում է և ստորոգեալի պաշտօն, քանի որ ցոյց է տալիս բայի դէմքին կամ ենթակային վերագրուած մի յատկանիշ։ Ինչպէս՝ Տիգրանը զնաց խօսքի մէջ Տիգրանը ենթակային վերագրւում է գնալու գոր-

ծողութիւնը: Գնաց բայն ուրեմն միանգամայն բայ և ստորոգեալ է կամ բայ-ստորոգեալ, այսինքն ցոյց է տալիս թէ ստորոգեալը (բայիմաստ, յատկանիշ) և թէ ստորոգեալի վերագրուելը (ստորոգուելն) ենթակային:

2. Եմ, լինիմ բայերը սովորաբար որոշ բայիմաստ չունին և ընդհանուր անորոշ նշանակութեամբ ցոյց են տալիս միայն մի յատկանիշի վերագրուելը մի առարկայի: Օրինակ՝ Աստուած քարի է խօսքի մէջ է բայը միայն վերագրուելն է ցոյց տալիս. իսկ յատկանիշը, որ վերագրուում է Աստուծուն, իմացուում է քարի բառից, որ կոչւում է ստորոգեալ:

Ստորոգեալ ասուում են ուրեմն եմ, լինիմ բայերի այն գոյական կամ ածական լրացումները, որոնք պարզում են այդ բայերի ընդհանուր անորոշ բայիմաստը և ցոյց են տալիս, թէ ինչ յատկանիշ է վերագրուում ենթակային. կամ թէ ենթական ինչ է, ինչպիսի է, քանիսն է: Օրինակ՝ Ջայլամը թռչունն է խօսքի մէջ թռչուն բառը գրուելով է բայի հետ՝ որոշում է, թէ Ջայլամն ինչ է: Թռչունն ստորոգեալ է:

Ստորոգեալն ու եմ (լինիմ) բայը միասին կազմում են մի բաղադրեալ բայ-ստորոգեալ:

3. Կան բայեր ևս, ինչպէս՝ դառնալ, կոչուել, համարուել և այլն, որոնք մենակ յաճախ բաւարար չափով որոշ նշանակութեամբ բայիմաստ չեն ցոյց տալիս. դրանց հետ ևս սովորաբար գրուում է իբրև բայիմաստի լրացում մի գոյական կամ ածական, որ կոչւում է ստորոգեալի կան վերադիր: Գոյականը կամ ածականը բայի հետ միասին կազմում են մի բաղադրեալ բայ-ստորոգեալ. օրինակ՝ Զուրը գոլորշի դարձաւ խօսքը միևնոյն է թէ շուրը գոլորշիացաւ:

Խնդիր ասուում են այն գոյական լրացումները, որոնք ցոյց են տալիս մի առարկայ, որի վերաբերմամբ կամ որով ենթական կատարում է գործողութիւնը: Խնդիրները պատասխանում են ում. ի՞նչ, ումնի՞ց, ինչի՞ց. ումնով, ինչով հարցերին. օրինակ՝ Տիգրանն օգնեց Արտաշէսին (ում): Հիւսն ուրագով (ինչով) տաշեց փայտը (ի՞նչը):

Պարագայ ասուում են այն լրացումները (գոյական և մակբայ), որոնք ցոյց են տալիս եղելութեան տեղը, ժամանակը, ձևը կամ որակը, չափն ու քանակը և հիմունքը:

ա) Տեղի պարագան պատասխանում է՝ ուր, ուրտեղ, ուրտեղից, մինչև ուրտեղ (ուր) հարցերին. օրինակ՝ Նա գիւղում է ապրում: Նա տնից գնաց դպրոց:

բ) Ժամանակի պարագան պատասխանում է՝ երբ, ուր ժամանակ, ուր ժամանակից, մինչև երբ, ուրքան ժամանակ հարցերին. օրինակ՝ զարնանն անձրև չեկաւ: Նա առաւօտից իրիկուն խաղում է:

գ) Ձեւի պարագան պատասխանում է՝ ի՞նչպէս, ի՞նչ երպ հարցերին. օրինակ՝ Շնորհքով շարժուիր: Արեգակը փայլում է պայծառ:

դ) Չափ ու քանակի պարագան պատասխանում է՝ ուրչափ, ուրքան, քանի՞ անգամ հարցերին. օրինակ՝ Նա շատ բարկացաւ: Տասը (տասն անգամ) չափիր, մին (մի անգամ) կտրիր:

ե) Հիմունքի պարագան, որ ցոյց է տալիս գործողութեան պատճառը կամ նպատակը, պատասխանում է՝ ինչո՞ւ (համար), ի՞նչ պատճառով, ի՞նչ նպատակով հարցերին. օրինակ՝ Նա ի՞ր յանցանքի համար պատժուեց: Մենք գնացինք զրօսելու:

20. Բայի եւ ենթակայի կանոնը: 1. Ենթական և բայը թուով իրար համաձայն են դրուում. եզակի ենթականի հետ եզակի բայ է դրուում, յոգնակի ենթականի հետ յոգնակի բայ: օրինակ՝ Աբլորը կանչեց: Աբլորները կանչեցին:

2. Եթէ ենթական երկու և աւելի բառ է, բայը դրուում է յոգնակի: Օրինակ՝ Աննան և Կատարինէն քաղաք էին գնում:

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ:—Որոշել ենթակայ և բայ՝ եզակի ենթակաները յոգնակի դարձնելով, իսկ յոգնակի ենթակաները եզակի, համապատասխան ձևով փոխելով և բայերի թիւը: Օրինակ.

1. Ծերունին ցանցով ձուկ բռնեց ծովից:—Ծերունիները ցանցով ձուկ բռնեցին ծովից:

2. Որսորդներն ալևորին շատ յանդիմանեցին:—Որսորդն ալևորին շատ յանդիմանեց:

3. Աստղը պայծառ է:—Աստղերը պայծառ են:

4. Վարդենին ու փշենին բուսել էին միատեղ:—Վարդենիներն ու փշենիները բուսել էին միատեղ:

5. Կատուններն ու շունը կռուեցին:—Կատուն ու շները կռուեցին:

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ:—Որոշել բայ, ենթակայ, ստորոգեալ, խընդիրներ և պարագաներ՝ բառերի վրայ գրելով բ. (=բայ), ե. (=ենթական), ս. (=ստորոգեալ), խ. (=խնդիր), պ. (=պարագա): Օրինակ.

Ա. Դաշտը ծաղիկներով զարդարուեցաւ: Դաշտը (ե.), ծաղիկներով (պ.), զարդարուեցաւ (բ.):

Բ. Տիգրանը ջանասէր է:—Տիգրանը (ե.), ջանասէր (ս.), է (բ.):

Գ. Մարդ եւ անասուն, դադան եւ թռչուն շտապով գործի գնացին:—Մարդ եւ անասուն, դադան եւ թռչուն (ե.), շտապով (պ.), գործի (խ.), գնացին (բ.):

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ:—Որոշել պարագաների տեսակները՝ տ. պ. (=տեղի պարագայ), Ժ. պ. (=ժամանակի պար) և այլն: Օրինակ՝ Արեգակն երկնքում (տ. պ.) փայլում է պայծառ (ձ. պ.)

ԿՈՂՄՆԱԿԻ ԼՐԱՅՈՒՄՆԵՐ ԵՒ ՎԵՐԱԴԻՐ 21.

Բայի լրացումներն ևս իրենց կողմից կարող են լրացումներ ունենալ, որոնք կոչւում են կողմնակի լրացում: Օրինակ՝ Մեր դաշտը զոյնզգոյն ծաղիկներով զարդարուեցաւ խօսքի մէջ դաշտը ենթակայ է, ծաղիկներով խնդիր է զարդարուեցաւ բայի, իսկ մեր որոշում է դաշտը ենթական, թէ ում կամ որ դաշտը. զոյնզգոյն որոշում է ծաղիկներով խնդրի, թէ լինչպիսի ծաղիկներով: Մեր, զոյնզգոյն բառերը կողմնակի լրացում են:

Գոյականի լրացումները միշտ կողմնակի են և կոչւում են վերադիր (կամ՝ որոշող) ինչպէս՝ վերևի խօսքի մէջ մեր բառը վերադիր է դաշտ գոյականի, իսկ զոյնզգոյն բառը վերադիր է ծաղիկներով գոյականի:

Կողմնակի լրացումներն ևս կարող են իրենց կողմից լրացումներ ունենալ և այլն: Օրինակ՝ Ջաղացից եկողի երեսն ալիւրոտ կը լինի խօսքի մէջ Ջաղացից կողմնակի լրացում է եկողի բառի. եկողի կողմնակի լրացում է երես բառի. երես ենթակայ է կը լինի բայի. ալիւրոտ ստորոգեալ է կը լինի բայի:

Կողմնակի լրացումները սովորաբար առաջ են դրուում և անբաժան են մնում իրենց լրացեալից, այսինքն այն բառից, որի լրացումն են լինում: Օրինակ՝ Մեր ծերունի ձկնորսը բռնեց մի ոսկի ձկնիկ խօսքի մէջ ձկնորսը ենթական և ձկնիկ խնդիրը կարող են բայից յետ ու առաջ ընկնել, բայց նրանց լրացումները՝ մեր ծերունի, — մի ոսկի միշտ անբաժան են մնում իրենց լրացեալից. ինչպէս՝ Մի ոսկի ձկնիկ բռնեց մեր ծերունի ձկնորսը: Մեր ծերունի ձկնորսը մի ոսկի ձկնիկ բռնեց:

ՎԵՐԼՈՒԹՈՒԹԻՒՆ.—1. Արտագրել խօսքեր՝ կողմնակի լրացումներն տակ մի գիծ քաշելով, իսկ նրանց լրացումներն տակ՝ երկու գիծ և այլն: Օրինակ՝ Ոսկի (1 գ.) ձկնիկը մարդկային (1 գ.) լեզուով աղաչեց ձերին: Պառաւը նստած էր հին (2 գ.) խուղի (1 գ.) շեմքում: Բարձր (3 գ.) սարերից (2 գ.) իջնող (1 գ.) վտակը հոսում էր խիտ (1 գ.) անտառով:—Մեր (1 գ.) տղան շատ է սիրում առաւօտեան (2 գ.) ծագող (1 գ.) արեգակը, դաշտ ու պարտէզում (2 գ.) ճովող (1 գ.) թռչնակներին և կանաչ (3 գ.) ճիւղերից (2 գ.) կախուած (1 գ.) պտուղները:

2. Արտագրել կամ կարդալ խօսքեր՝ կողմնակի լրացումները դուրս ձգելով, օրինակ՝ վերևի խօսքերը լինում են. Ձկնիկը լեզուով աղաչեց ձերին: Պառաւը նստած էր շեմքում: Վտակը հոսում էր անտառով: Տղան շատ է սիրում արեգակը, թռչնակներին և պտուղները:

3. ՎԵՐԼՈՒԹԵՆ Խօսքեր կողմնակի լրացումներն իրենց լրացելի հետ միասին իբրև մի ամբողջութիւն վերցնելով, օրինակ՝

Ա. Գիշատիչ բազէն իր սուր ծանկերով բռնեց խեղճուկ աղանուռն:

Գիշատիչ բազէն ենթակայ.

Իր սուր ծանկերով խնդիր.

Բռնեց բայ.

Խեղճուկ աղանուռն խնդիր:

Բ. Մեր Տիգրանը շատ ջանասէր է:

Մեր Տիգրանը ենթակայ.

Չատ ջանասէր ստորոգեալ.

է բայ:

ՎԵՐԼՈՒԹՈՒԹԻՒՆ.—Որոշել կողմնակի լրացումներն տեսակները՝ նկատի ունենալով, որ գոյականի լրացումը կոչւում է վերագիր (վ.). օրինակ՝ Մեր (վ. տղան գոյականի) տղան շատ է սիրում առաւօտեան (էրբ. Ժ. պ. ծագող բառի) ծագող (վ. արեգակը գոյականի) արեգակը, դաշտ ու պարտէզում (ճրտեղ,—տ. պ. ճովող բառի) ճովող (վ. թռչնակներին գոյականի) և կանաչ (վ. ճիւղերից գոյականի) ճիւղերից (խնչեց,—խ. կախուած բառի) կախուած (վ. պտուղները գոյականի) պտուղները:

Կոչական ասւում են այն գոյականները, որոնցով առարկաների, գլխաւորապէս մարդկանց անունը տալով՝ կանչում ենք, երբ ուզում ենք նրանց մի բան ասել, հարցնել: Կոչական անունները նոյնպէս կարող են լրացում ունենալ: Օրինակ՝ Կոչ, բեզ ասեմ, կոչալ, դու լսիր: Միայն, զրազէտ դուք պարոններ, նախանձում եմ ձեր բախտին:

ՎԵՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.—Կոչական անունների շեշտուած վանկի վրայ սովորաբար շեշտ է դրւում:

Կոչական անուններն իրենց լրացումների հետ միասին՝ խօսքից բաժանւում են ստորակէտով. ուրեմն եթէ խօսքի սկզբում են ընկնում, ետևից առնում են ստորակէտ. եթէ խօսքի մէջ են մտնում, երկու կողմից ստորակէտերի մէջ են դրւում. իսկ եթէ խօսքի վերջն են գալիս, առաջից դրւում է ստորակէտ, իսկ ետևից որևէ կէտ՝ նայելով իմաստին: Տես վերևի օրինակները:

(ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՅԵՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ)

Կ ա պ ասւում են այն բառերը, որոնք խօսքի մէջ մի գոյական անուն կամ դերանուն իբրև խնդիր կապելով մի ուրիշ բառի, գլխաւորապէս բայի հետ՝ ցոյց են տալիս որևէ յարաբերութիւն: Օրինակ՝ զնացի ղէպի նա խօսքի մէջ ղէպի բառը կապում է նա դերանունն իբրև խնդիր զնացի բայի հետ և ցոյց է տալիս ուղղութիւն: Դէպի նա կապով (նախադրութեամբ) խնդիր է զնացի բայի:

Կապերը դրւում են անունից և դերանունից առաջ կամ յետոյ, ուստի կոչւում են նախադրութիւն և յետադրութիւն: Օրինակ՝ առանց ինձ, բայց՝ ինձ համար:

Նախադրութիւններն են՝ ըստ, ի, առ, առանց, բացի, դէպի, մինչև:

Յետադրութիւններն են՝ մասին, համար, հանդերձ, ներքոյ, յանդիման. հետ, պէս, վրայ, չափ:

Կապական բառեր:—Կան որոշ թուով բառեր ևս, որոնք խօսքի մէջ գործ են ածուում իբրև յետադրութիւն: Դրանք են՝ տեղ, կողմ, շուրջ, առաջ, ետև, դէմ, դիմաց, հանդէպ, վերև, ներքև, տակ, դուրս, ներս, մէջ,— ժամանակ, առաջ, յետոյ,—մօտ, զատ կային:

24.

ՇԱՂԿԱՊ

Շաղկապ ասուում են այն բառերը, որոնք որևէ յարաբերութեամբ կապուում են՝ 1) համադաս (նոյն լրացումը կազմող) բառեր միմեանց հետ. օրինակ՝ Տիգրանն եւ Վարդանը գնացին. 2) երկու խօսքեր միմեանց հետ, օրինակ՝ Ես գնացի տուն եւ տեսայ նրան:

Շաղկապներ են՝ և, ու, բայց, այլ, սակայն, իսկ, կամ, թէ, եթէ, որովհետև, որ, որպէսզի, մինչդեռ կային:

25.

ՁԱՅՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

Ձայնարկութիւն ասուում են այն բառերը, որոնք մի ձայնով կամ քաղաղանշութեամբ ցոյց են տալիս խօսողի զգացումներն ու կամքը:

Ձայնարկութիւնները խօսքից դուրս մնալով՝ կարող են խօսքն ամեն կերպ ընդհատելով ընկնել խօսքի մէջ. ուստի կոչուում են նաև միջարկութիւն: Օրինակ՝ Ախ, ի՞նչ պէս կուգեմ տեսնել մեր հային ուրախ, ապահով, կրթեալ, ինքնագոհ:—Բայց, ախ, միայն մենք կը խօսենք: Երբ յիշատակս ալ թառամի, ահ, այն ատեն ես կը մեռնիմ:

Ձայնարկութիւններ են՝ օխմյ, օխ, աւմդ, վմյ, հհ, էհ, ափսոս, տօ, դմհ, հապն, —հօհօ, քըշ, քշն, փըշտ ևլն:

ԿԵՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.—Ձայնարկութիւնների վրայ դրուում է շեշտ կամ բացազանչական նշան: Ձայնարկութիւնները խօսքից բաժանուում են ստորակէտով, ինչպէս կոչականները: Կոչականների հետ դրուած մյ, ուլ ձայնարկութիւնները կոչականից չեն բաժանուում ստորակէտով. օրինակ՝ Այ մարդ, այսօր շատ քնեցար:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

26.

Բառերն իրենց նշանակութեամբ բաժանուում են հետևեալ զլխաւոր տեսակներին, որոնք կոչուում են մասնաբանի՝ բայ, գոյական, ածական, մակբայ, կապ, շաղկապ, ձայնարկութիւն:

1. Բայը ցոյց է տալիս, թէ մի առարկայի (դէմքին) վերագրուում է մի յատկանիշ (բայիմաստ):

2. Գոյականը ցոյց է տալիս առարկայ:

3. Ածականը ցոյց է տալիս առարկայի յատկանիշ:

4. Մակբայը ցոյց է տալիս յատկանիշի յատկանիշ կամ պարագայ:

5. Կապն և 6. շաղկապը ցոյց են տալիս յարաբերութիւն:

7. Ձայնարկութիւնը ցոյց է տալիս զգացմունք ու կամք:

ա) Բայը մենակ խօսք է կազմում և խօսքի էական մասն է:

բ) Գոյականը, ածականն և մակբայը դառնում են միայն լրացում (լրացական բառեր):

գ) Կապն և շաղկապը ոչ խօսք են կազմում և ոչ լրացում դառնում, այլ կապում են բառեր կամ խօսքեր միմեանց հետ (կապակցական բառեր):

դ) Ձայնարկութիւնը խօսքից դուրս է մնում:

ԱՍԱՑՈՒԱԾ

Եթէ խօսքն առանձին վերցրած՝ մի ամբողջացած, լրացած միտք է յայտնում, կոչւում է ասացուած: Օրինակ՝ Մի ծաղկով զարուն չի գալ մի խօսք է և մի ասացուած: Ասացուած կարող է լինել կամ մի խօսքը, կամ երկու և աւելի խօսքերի բաղադրութիւնը, երբ միասին մի ամբողջացած միտք են յայտնում: Օրինակ՝ Մինչեւ Շուշանը զարդարուի, ժամը կարծակուի, — երկու խօսք է, բայց մի ասացուած: Մենք խօսում ենք ասացուածներով, այսինքն ամբողջացած, լրացած մտքեր ենք յայտնում:

Ասացուածը պարզ է, երբ մի խօսքից է կազմուած: Ասացուածը բարդ կամ ըստադրեալ է, երբ երկու և աւելի խօսքից է կազմուած:

ԿԵՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ: — Ամեն ասացուածից յետոյ դրւում է վերջակէտ, իսկ ասացուածների մաս կազմող խօսքերն իրարուց բաժանւում են սովորաբար ստորակէտով:

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ: — Վերլուծել մի ասացուած՝ նշանակում է որոշել ասացուածի մասերը, այսինքն թէ ասացուածի մէջ քանի խօսք կայ: Խօսքն իմացուում է բայից. քանի բայ կայ ասացուածի մէջ, այնքան էլ խօսք կայ: Ասացուածի մասերը որոշելու համար ուրեմն պէտք է որոշել բայերը: Օրինակ՝

Ա. Ամեն ամպելիս ձիւն չի գալ: Մի պարզ ասացուած, կազմուած մի խօսքից. բայ՝ չի գալ:

Բ. Մինչեւ աղն եկաւ, մատաղը մէջտեղից վերացաւ: Մի բարդ ասացուած, կազմուած երկու խօսքից:

1-ին խօսք. Մինչեւ աղն եկաւ. բայ՝ եկաւ:

2-րդ խօսք. Մատաղը մէջտեղից վերացաւ. բայ՝ վերացաւ:

Գ. Ով որ ուսում առնել էր ուզում, պէտք է գնար քաղաք, որ մեր գիւղից հեռու չէր: Մի բարդ ասացուած, կազմուած երեք խօսքից:

1-ին խօսք. Ով որ ուսում առնել էր ուզում. բայ՝ ուզում էր:

2-րդ խօսք. Պէտք է գնար քաղաք. բայ պէտք է գնար:

3-րդ խօսք. Որ մեր գիւղից հեռու չէր. բայ՝ չէր:

ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՏՈՒԱԾ

ԼՐԱՅԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ ԵՒ ԲԱՅ

1. ԳՈՅԱԿԱՆ

28.

Գոյականը ցոյց է տալիս ինքնուրոյն գոյութիւն ունեցող կամ իբրեւ այնպիսին մտածուած առարկայ: Գոյականները լինում են՝ անուն և դերանուն:

Ա. ԱՆՈՒՆ

29.

Անուն կամ գոյական անունն ասւում են այն բառերը, որոնք տրւում են առարկաներին իբրեւ նրանց կոչումը. օրինակ՝ Արտաշէս, Թագաւոր: Անունները լինում են՝ յատուկ և հասարակ անուն: Անունն թիւը երկու է՝ եզակի և յոգնակի:

ԱՆՈՒՆ ՀՈՂՈՎՈՄԸ

30.

Անունները նայելով թէ խօսքի մէջ ինչպիսի պաշտօն ունին՝ զանազան ձևերով փոփոխւում են: Օրինակ՝

Ես գնացի պարտէզ:

Պարտէզի դուռ բաց էր:

Ես դուրս եկայ պարտէզից:

Ես անցայ պարտէզով:

Պարտէզում շատ ծառեր կային:

Մի անուն հոլովել նշանակում է ասել այն բոլոր ձևերը, որ կարող է ստանալ անունը՝ խօսքի մէջ զանազան յարաբերութիւններ ցոյց տալու համար:

Հոլովն երբ կամ անուան ձևերը հինգ են, որ կոչ-
ւում են՝ ուղղական, տրական, բացառական, գործիական,
ներգոյական:

Բացի այս հինգ հոլովից կան նաև կոչական, հայցա-
կան և սեռական հոլովները, որոնք հայերէնում չունին
առանձին ձև: Կոչականը նման է ուղղականին, սեռակա-
նը՝ տրականին, իսկ հայցականն՝ ուղղականին, որոշ դէպ-
քերում նաև տրականին:

Ուղղական հոլովը անուան ուղիղ, անփոփոխ ձևն
է և չունի առանձին վերջաւորութիւն: Միւս հոլովները
կազմւում են մեծ մասամբ վերջաւորութիւններով, որոն-
ցից առաջ ի, ու ձայնաւորները սովորաբար (երբեմն նաև
է ձայնաւորը, եա, եայ, ոյ երկբարբառները) ձայնափո-
խութիւն են կրում:

Բացառական հոլովի վերջաւորութիւնն է ից կամ
ուց, Գործիականինը՝ ու, Ներգոյականինը՝ ում.
օրինակ՝ ջուր, ջրից, ջրով, ջրում. այգի, այգուց, այգով
կամ այգիով, այգում կամ այգիում:

Տրական հոլովն ունի եօթը տեսակ կազմութիւն,
որով և հայերէնում եօթը հոլովում կայ:

1. Ի ՀՈԼՈՎՈՒՄ

Եզակի

Յոգնակի

Ուղ.	քաղաք	ջուր	քաղաքներ	ջրեր
Տր.	քաղաքի	ջրի	քաղաքների	ջրերի
Բաց.	քաղաքից	ջրից	քաղաքներից	ջրերից
Գործ.	քաղաքով	ջրով	քաղաքներով	ջրերով
Ներգ.	քաղաքում	ջրում	քաղաքներում	ջրերում

Այսպէս հոլովւում են անունների մեծ մասը: Միւս
հոլովումների տակ գնացող անուններն ևս մեծ մասամբ
կարող են այս հոլովման ձևով ևս հոլովուել:

Հոլովել՝ Դաշտ, գիւղ, սար, աշը:—Փողոց, բոպէ,
աշխարհ:—Միս, գիրք, թուղթ, սուրբ:—Ամիս, երկիր:—
Անասուն, կերակուր:

2. ՈՒ ՀՈԼՈՎՈՒՄ

Եզակի

Յոգնակի

Ուղ.	ոսկի	ծի	ոսկիներ	ծիեր ևլն.
Տր.	ոսկու	ծիու	(ի հոլովման պէս)	
Բաց.	ոսկուց	ծիուց		
Գործ.	ոսկով	ծիով		
Ներգ.	ոսկում	ծիում		

Հոլովել՝ Այգի, եկեղեցի, գինի, գօտի:—Մարդ,
Աստուած (Աստուծու), սէր (սիրու):

3. ԱՆ ՀՈԼՈՎՈՒՄ

Եզակի

Յոգնակի

Ուղ.	դուռ(ն)	սրբութիւն	դռներ, սրբութիւններ
Տր.	դռան	սրբութեան	(ի հոլովման պէս)
Բաց.	դռնից	սրբութիւնից	
Գործ.	դռնով	սրբութիւնով	
Ներգ.	դռնում	սրբութիւնում	

Հոլովել 1. (Դուռ բառի պէս) բուռ, նուռ, կուռ,
ձուկ, մուկ, գառ, եգ, թոռ, լեռ:

2. Ուսում (ուսման, ուսումից, ուսումով), հարցում,
ցնցում, բորբոքում, Համբարձում:

3. (Սրբութիւն բառի պէս) լաւութիւն, մեծութիւն, ծովութիւն,—արիւն, անկիւն, սիւն: Այս բառերի գործիականը լինում է նաեւ՝ սրբութեամբ, լաւութեամբ, մեծութեամբ և այլն:

4. Շուն, տուն (շան, տան): 5. Գարուն (գարնան), աշուն:

6. Աղջիկ (աղջկան կամ աղջկայ), կնիկ:

4. ՈՒՆ ՆՈՒՆՈՒՄ

Եզակի

Յոգնակի

օրեր և այլն:

(ի հոլովման պէս)

Ուղ. օր
Տր. օրուան կամ օրուայ
Բաց. օրուանից կամ օրից
Գործ. օրով
Ներգ. օրում

Հոլովել՝ ժամ, ժամանակ, շաբաթ, ամիս, տարի, առաւօտ, երեկ, վաղը, ամառ, ձմեռ և այլն,— ժամանակի անունները մեծ մասը:

5. ՈՋ ՆՈՒՆՈՒՄ

Եզակի

Յոգնակի

տէրեր և այլն:

(ի հոլովման պէս)

Ուղ. տէր
Տր. տիրոջ
Բաց. տիրոջից
Գործ. տիրոջով
Ներգ. —

Հոլովել՝ Տանուտէր, հողատէր, դրամատէր—կին (կնոջ),—յոգնակին լինում է՝ կանայք, կանանց, կանանցից, կանանցով, կանանցում,—տիկին, քոյր (քրոջ), մօրաբոյր, հօրաբոյր,—սկեսուր, աներ, տալ, ընկեր:

6. ՕՐ ՆՈՒՆՈՒՄ

Եզակի

Յոգնակի

Ուղ. հայր

հայրեր և այլն:

Տր. հօր

(ի հոլովման պէս)

Բաց. հօրից

Գործ. հօրով

Ներգ. —

Հոլովել՝ կնքահայր, վանահայր,—մայր, տիրամայր, սանամայր (սանամէր),—եղբայր, հօրեղբայր:

7. Յ ՆՈՒՆՈՒՄ

Յոգնակի

Ուղ. խաչոյենք

քեռոնք

Տր. խաչոյենց

քեռոնց

Բաց. խաչոյենցից

քեռոնցից

Գործ. խաչոյենցով

քեռոնցով

Ներգ. —

Հոլովել միայն յոգնակի՝

1. Տիրաւորներ, տէրտէրներ, վարժապետներ:

2. Խնամոնք, պապոնք,—իմոնք, մերոնք, ձերոնք:

3. Հէրանք (հայր, հէր բառից), աներանք, Վարդանանք:

4. Ոմն բառի յոգնակին՝ ոմանք, ոմանց և այլն:

5. Մարդ բառի յոգնակին՝ մարդիկ, մարդկանց և այլն:

6. Կին բառի յոգնակին՝ կանայք, կանանց և այլն:

ՈՒՐԻՇ ՀՈՂՈՎԱԿԱՆ ՁԵԻՆԵՐ

Բացի եօթը հոլովական ձևերից կան և հետևեալ վերջաւորութիւնները, որոնք որոշ դէպքերում և որոշ բառերի համար են միայն գործածուում և մեծ մասամբ հնացած են.

1. Եղակի սեռական-տրականի համար՝ այ, ոյ (անձայն յ-ով), եան վերջաւորութիւնները. օրինակ՝ Աստուածածին, Աստուածածնայ. Սեանայ. սէր, սիրոյ. լոյս, լուսոյ:—Ծնունդ, Ծննդեան. Հոգեգալուստ, Հոգեգալստեան. Ժողովուրդ, Ժողովրդեան:—Կայսր, խաթր, դուստր բառերն ունին նաև կայսեր, խաթեր, դուստր ձևը:

2. Եղակի բացառականի համար՝ է, օրինակ՝ դռնէ դուռ, ծայրէ ծայր, գլխէ գլուխ, երկրէ երկիր և այլն:

3. Եղակի գործիականի համար՝ ամը, օրինակ՝ մասամբ, անձամբ, մեծութեամբ:

4. Յոգնակի ուղղականի համար՝ ք, (ունք, ինք). օրինակ՝ այգիք, որդիք, քաղաքացիք, տղայք, ծաղկունք, դիւցազունք, անձինք:

5. Յոգնակի սեռական-տրականի համար՝ աց, ից, ոց, անց. օրինակ՝ ռուսաց, տաճկաց, օրիորդաց,—պարսից,—հայոց, տղայոց, երեխայոց, քաղաքացոց,—անձանց, մանկանց, դիւցազանց:

ԿՈԶԱԿԱՆ ԵՒ ՍԵՌԱԿԱՆ ՀՈՂՈՎՆԵՐ

Կոչական ասուում է ուղղականի հոլովական ձևը, երբ գործ է ածուում իբրև կոչական անուն. օրինակ՝ Լսիր, որդեանկ, հօրդ խրատին խօսքի մէջ որդեակ բառը կոչական է:

Սեռական ասուում է տրականի հոլովական ձևը,

երբ լինում է խնդիր մի գոյական անունան, այսինքն դրուելով մի անուն վրայ՝ լրացնում, որոշում է նրա լիմասութ: Օրինակ՝ Ես առայ՝ Տիգրանի գիրքը խօսքի մէջ Տիգրանի սեռական է՝ դրուած լինելով գիրք անուն վրայ:

Գրական լեզուի մէջ սեռականը ն յօդը չի առնում: ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ:—Որոշել սեռականներն իրենց խնդրառուի հետ միասին: Օրինակ՝ Թագաւորը հրամայեց որսորդներին, որ երեսայի հետքը գտնեն.—Երեսայի հետքը:

ՀԱՅՅԱԿԱՆ ՀՈՂՈՎ

1. ԲԱՅԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Բայի խնդիրները լինում են՝ կրող խնդիր, ներգործող խնդիր, բնութեան խնդիր, պարագայական խնդիր:

1. Կրող խնդիրը կամ կրող առարկան*) ցոյց է տալիս մի առարկայ, որ իր վրայ կրում է ենթակայի գործողութիւնը, այսինքն՝

ա) Ներգործուում է, փոփոխութիւն է կրում գործողութիւնից: Օրինակ՝ Երեսան պատուեց գիրքը:

բ) Իբրև արդիւնք առաջ է գալիս գործողութիւնից: Օրինակ՝ Նա փոս փորեց:

2. Ներգործող խնդիրը կամ ներգործող առարկան**) ցոյց է տալիս մի առարկայ, որի գործողութիւնը երթական կրում է իր վրայ: Օրինակ՝ Աբէլը սպանուեց Կայէնից:

3. Բնութեան խնդիրը ցոյց է տալիս մի ա-

*) Կոչում է նաև ներգործական սեռի (հայցական) խնդիր կամ ուղղի խնդիր:

**) Կոչում է նաև կրաւորական սեռի խնդիր:

առարկայ, որ ոչ կրող է և ոչ ներգործող: Օրինակ՝ ես գիրքը տուի Տիգրանին: Նա նամակ ստացաւ իր հօրից:

4. Պարագայական խնդիր ասուում են այն գոյական խնդիրները, որոնք չեն մտածւում իբրեւ քան, ինչ կամ առարկայական խնդիր, այլ ինչպէս տեղի, ժամանակի և այլ պարագայ: Օրինակ՝ Նա սիրում է դպրոցը— խօսքի մէջ դպրոցը առարկայական խնդիր է (ինչ, ի՞նչ բան), իսկ Նա գնաց դպրոցը— խօսքի մէջ դպրոցը պարագայական խնդիր է (որտեղ, ո՞ւր,—տեղի պարագայ):

Կրող խնդիրը գրւում է՝ 1. Ողղականի ձևով, երբ առարկան իբրեւ իր, քան (ինչ) է մտածւում. 2. Տրականի ձևով, երբ առարկան իբրեւ անձ (մեծ) է մտածւում: Օրինակ Նա մի մարդ (ինչ) տեսաւ: Ամեն մարդ ունի իր սիրելի ընկերը (իր ի՞նչը): Նա ծրագր (ինչը) վառեց:—Ես տեսայ ընկերիս (ո՞ւմ): Նա վերաւորեց մի անմեղ մարդու (ո՞ւմ):

34.

2. ՀԱՅՑԱԿԱՆ ՀՈՂՈՎ

Հայցական հոլով ասուում են՝

1. Տրականի հոլովական ձևը, երբ լինում է կրող խնդիր. օրինակ՝ Ես տեսայ Տիգրանին:

2. Ողղականի հոլովական ձևը, երբ լինում է՝

ա) Կրող խնդիր. օրինակ՝ Նա գիրքը (ինչը) կարդաց:

բ) Որեւէ պարագայական խնդիր. օրինակ՝ Մենք մըտանք քաղաք (ո՞ւր): Նա այս գիշեր (ե՞րբ) գնաց:

գ) Նախադրութեամբ խնդիր, օրինակ՝ Մենք գնացինք դէպի Տիգրանը:

դ) Ստորոգելիական վերագիր մի անցողական բայի հետ. օրինակ՝ Ես քեզ իմ աշակերտն էի կարծում:

3. ԲԱՅԵՐԻ ՍԵՌԸ

35.

Կրող խնդրի նկատմամբ բայերը բաժանւում են երկու տեսակի կամ սեռի՝ անցողական և անանցողական:

Անցողական ասուում են այն բայերը, որոնք ունին կամ կարող են ունենալ կրող խնդիր, որի վրայ անցնում է բայի գործողութիւնը, ինչպէս՝ ուտել, ասել, գրել, ջարդել, մօտեցնել, նստեցնել:

Անանցողական ասուում են այն բայերը, որոնք չեն կարող ունենալ կրող խնդիր, ինչպէս՝ մօտենալ, նստել, ջարդուել, գրուել, ասուել:

Անցողական բայերը լինում են՝

1. Ներգործական բայեր, որոնց ենթական ինքը կատարում է բայի ցոյց տուած գործողութիւնը. օրինակ՝ Տիգրանը նամակ գրեց:

2. Պատճառական բայեր, որոնց ենթական ինքը չէ կատարում գործողութիւնը, այլ պատճառ է լինում մի ուրիշին կատարելու. օրինակ՝ Վարժապետն աշակերտին ուրիշ տեղ նստեցրեց (այսինքն՝ վարժապետը պատճառ եղաւ, արեց, որ աշակերտն ուրիշ տեղ նստի):

Անանցողական բայերն ևս լինում են՝

1. Կրանորական բայեր, որոնց ենթական իր վրայ կրում է մի ուրիշ առարկայի գործողութիւն. օրինակ՝ Տիգրանը յաղթուեց Արտաշէսից:

2. Չեզոք բայեր, որոնց ենթական չի կրում ուրիշից, այլ ինքը լինում է մի դրութեան մէջ, կամ կատարում է մի անանցողական գործողութիւն. օրինակ՝ Երեխան քնեց: Տիգրանը գնաց:

Անցողական բայերն ունին իրենց համապատասխան իմաստով անանցողական բայեր կամ կրաւորական կամ չեզոք ձևով. օրինակ՝ գրել, կարդալ, մօտեցնել, վերացնել:

==գրուել, կարգացուել, մօտեցուել կամ մօտենալ, վերացուել կամ վերանալ:

Անցողական բայերով ասած խօսքը կարելի է շուռ տալ և անանցողական բայերով ասել. այդ ժամանակ անցողական բայերի հայցական կրող խնդիրը (ներգործական սեռի խնդիր) դառնում է անանցողական բայի ուղղական ենթակայ: Օրինակ՝ Նրան նամակ (հ. կր. խնդիր) գրեցին: Նրան նամակ (ուղղ. ենթակայ) գրուեցաւ: Տիգրանին (հայց. կր. խնդ.) պատժեցին: Տիգրանը (ուղղ. ենթ.) պատժուեց:

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ.—Որոշել հայցական հոլովկրող խնդիր՝ անցողական բայերը դարձնելով անանցողական և հայցական խնդիրն՝ ուղղական ենթակայ: Օրինակներ՝

1. Քարը տեղից շարժեցին,—Քարը տեղից շարժուեց: Գերեզմանը փորեցին,—Գերեզմանը փորուեց: Պարտէզում ծառեր են տնկում,—Պարտէզում ծառեր են տնկուում: Տունը քանդեցին,—Տունը քանդուեց: Ամեն ծառ իր պտղից կը ճանաչուի:

2. Կայէնը սպանեց Աբելին,—Աբելը սպանուեցաւ: Պօղոսը ծեծեց Պետրոսին,—Պետրոսը ծեծուեց: Դու ինձ ֆրասեցիր,—Ես ֆրասուեցի: Նա գտաւ իւր որդուն,—Իւր որդին գտնուեց: Նրան իւր յանցանքի համար են պատժում,—Նա իւր յանցանքի համար է պատժուում: Խեղճ մարդուն զուր տեղը տանջեցին,—Խեղճ մարդը զուր տեղը տանջուեց:

3. Ծերունուն հացի նստեցրին,—Ծերունին հացի նստեց: Երեսային կրթում, մեծացնում են,—Երեսան կրթում, մեծանում է: Դու ինձ վախեցրիր,—Ես վախեցայ: Թռչուններին տեղից թռցրին,—Թռչունները տեղից թռան: Նրան տուն վերադարձրին,—Նա տուն վերադարձաւ:

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ.—Որոշել հայցական հոլով կրող խնդիր և բնութեան խնդիր՝ նկատի ունենալով, որ անանցողական սեռով ասելիս բնութեան խնդիրն անփոփոխ նոյն է մնում: Օրինակ՝

1. Ես գիրքը (հ. կր. խ.) տուի Տիգրանին (տր. բն. խ.): Գիրքը (ուղղ. ենթ.) տրուեցաւ Տիգրանին (տր. բն. խ.):

2. Տիգրանին (հ. կր. խ.) հեռացրին իր բարեկամներից) բաց. բն. խ.): Տիգրանը (ուղղ. հ.) հեռացաւ իր բարեկամներից (բ. բն. խ.): ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ.—Որոշել հայցական կրող խնդիր և ներգործող խնդիր՝ կրաւորական բայերը դարձնելով ներգործական, ներգործող խնդիրն՝ ուղղական ենթակայ, իսկ ենթական՝ հայցական կրող խնդիր: Օրինակ՝

1. Թշնամին (ենթ.) յաղթուեց (կր. բայ) մեզնից (ներգ. խ.),—Մենք (ենթ.) յաղթեցինք (ներգ. բայ) Թշնամուն (հայց. կր. խ.): Աբելը սպանուեց Կայէնից,—Կայէնը սպանեց Աբելին:

2. Գետինը ծածկուեց ձիւնով,—Ձիւնը ծածկեց գետինը: Նա իր զաւակներով է մխիթարուում,—Նրան իր զաւակներն են մխիթարում:

3. Քաղաքն առնուեցաւ Թշնամիների ձեռով,—Թշնամիներն առան քաղաքը:

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ.—Որոշել հայցական հոլով՝ որոշելով ուղղականի ձևով դրուած պարագայական խնդիրները: Օրինակ՝

1. Ես դնացի տուն (հւր,—տեղի պ. հայց. հ.):
2. Նա եկաւ այս առաւօտ (հւր,—ժ. պ. հայց. հ.):
3. Այս պատը մի կանգուն (հւր,—չափ ու քանակի պ.) բարձրացրին:

Բ. ԴԵՐԱՆՈՒՆ

36.

Դ ե Ր ա ն ու ն կամ գոյական դերանունն ասուում են այն բառերը, որոնք դրուում են անունների տեղ մի անգամ արդէն ասած, կամ յայտնի, ծանօթ անունները չըկրկնելու համար:

Դերանունները հաստատուն նշանակութիւն չունին. այլ նայելով թէ ինչ անունն տեղ են դրուում, նրա նշանակութիւնն էլ ստանում են: Օրինակ՝ Տիգրանը պարապում է. նա դեռ չի պատրաստել իր դասերը—խօսքի մէջ նա, իր բառերը դերանուն են և դրուել են Տիգրան անունն տեղ: Բայց եթէ ասենք՝ Արտաշէսը պարապում է. նա դեռ չի պատրաստել իր դասերը,—նա, իր դերանուններն այժմ դրուում են Արտաշէս անունն տեղ:

Դերանունները լինում են՝ անձնական, ցուցական, փոխադարձ և յարաբերական:

Անձնական դերանուններն են՝ 1-ին դեմքի ես, ինքս. 2-րդ դեմքի՝ դու, ինքդ. 3-րդ դեմքի՝ ինքը (ինքն):

Երրորդ դեմքի առարկայի անունն տեղ գրւում են նոյնպէս և

Յուշական դերանունները՝ սա, դա, նա, այս, այդ, այն, որոնք գործ են ածւում, երբ խօսողն առարկան ցոյց է տալիս և առարկայի անունը տալու տեղ ածւում է՝ սա, դա, նա և այլն: Երբ առարկան առաջին դեմքին մօտ է, կամ մօտ է մտածւում, գրւում է սա, այս. երբ երկրորդ դեմքին մօտ է, կամ մօտ է մտածւում, գրւում է դա, այդ. իսկ երբ առարկան առաջին և երկրորդ դեմքից էլ հեռու է, կամ հեռու է մտածւում, գրւում է նա, այն:

Փոխադարձ դերանուններն են՝ միմեանց, իրար, մէկմէկու, որոնք գրւում են խօսքի մէջ եղած երկու կամ աւելի անունների տեղ և խօսքի իմաստն այնպէս են արտայայտում, որ թէ մէկ և թէ միւս առարկայի համար է հասկացւում: Օրինակ՝ Կաղն ու Կոյրն իրար օգնեցին խօսքը հասկացւում է՝ թէ կաղը Կոյրին օգնեց և թէ Կոյրը կաղին օգնեց:

Յարաբերական կամ շաղկապական դերանուններն են՝ որ, ով, ինչ, ուր, երբ, որոնք գրուելով մի խօսքի սկզբում՝ այդ խօսքը կապում են մի ուրիշ խօսքի հետ: Օրինակ՝ Ուսում առնելու համար պէտք էր գնալ քաղաք, որ (=քաղաքը) մեր գիւղիցը հեռու չէր: Մենք մտանք եկեղեցին, ուր (=եկեղեցում) մեծ բազմութիւն կար:

Ո՞վ, ի՞նչ, ո՞ւր, մըը հարցական դերանուն են կոչւում և հարցական նշանով են գրւում, երբ գործ են ած-

ւում ոչ թէ մի ծանօթ անուն չկրկնելու համար, այլ խօսողի համար մի անծանօթ անուն հարցնելու համար, որ որոշւում է պատասխանի մէջ: Օրինակ՝ Ո՞վ եկաւ ձեզ մօտ: — Տիգրանը եկաւ մեզ մօտ:

Ուր, երբ մակբայական դերանուն կամ դերանունական մակբայ են, որովհետեւ ցոյց են տալիս տեղի և ժամանակի պայագայ և գրւում են այնպիսի անունների տեղ, որ տեղի և ժամանակի պարագայի նշանակութեամբ են գործածւում:

ԴԵՐԱՆՈՒԱՆ ԹԻԻԸ

37.

Դերանուն թիւը կախուած է այն անունից, որի տեղ գրւում է: Եզակի անունն տեղ գրւում է եզակի դերանուն, իսկ յոգնակի անունն, ինչպէս և երկու և աւելի անունների տեղ՝ գրւում է յոգնակի դերանուն: Օրինակ՝ Աշակերտը պարապում է. նա դեռ չի պատրաստել իր դասերը: — Աշակերտները պարապում են. նրանք դեռ չեն պատրաստել իրենց դասերը: Տիգրանն ու Վարդանը պարապում են. նրանք դեռ չեն պատրաստել իրենց դասերը: Բայց՝ Աշակերտները, որ (կամ որոնք) պատրաստել էին իրենց դասերը, գնացին դռսնելու: Տիգրանն ու Վարդանը, որ (կամ որոնք) արդէն պատրաստել էին... Ո՞ւր են այն զրքերը, որ (և ոչ՝ որոնք, որոնց) դու կարդացել ես: Տուր ինձ այն թուղթն ու մատիտը, որ (և ոչ՝ որոնք, որոնց) դու գնեցիր ինձ համար:

ԴԵՐԱՆՈՒԱՆ ՀՈՂՈՎՈՒՄԸ

38.

Դերանունները հոլովւում են մասամբ անունների պէս, մասամբ առանձին կերպով:

Անունների պէս հոլովւում են՝ միմեանց, միմեան-

ցից, միմեանցով: Իրար կամ իրարու, իրարուց, իրարով,—
մէկմէկու, մէկմէկուց: Ի՞նչ, ինչք, ինչից, ինչո՞վ, ինչո՞ւմ,
ինչէ՞ր կէն: Ե՞րբ, երբու՞մ, երբու՞մից: Ո՞ր, որի, որից,
որով,—որո՞նք կամ որ, որո՞նց, որո՞նցից, որո՞նցով:

Ինքս, ինքդ, գրական լեզուի մէջ նաև այս, այդ, այն
չեն հոլովւում: Յոգնակի ունին՝ ինքներս, ինքներդ:

Առանձին կերպով հոլովւում են՝ ես, դու, ինքը, սա,
դա, նա, ու:

Եզակի

Ո.	ես	դու	նա	ինքը	ու
Տ.	ինձ	քեզ	նրան	իրան	ում
Բ.	ինձնից	քեզնից	նրանից	իրանից	ումնից
Գ.	ինձնով	քեզնով	նրանով	իրանով	ումնով
Ն.	ինձնում	քեզնում	նրանում	իրանում	ումնում

Յոգնակի

Ո.	մենք	դուք	նրանք	իրանք	ուքեր
Տ.	մեզ	ձեզ	նրանց	իրանց	—
Բ.	մեզնից	ձեզնից	նրանցից	իրանցից	—
Գ.	մեզնով	ձեզնով	նրանցով	իրանցով	—
Ն.	մեզնում	ձեզնում	նրանցում	իրանցում	—

Դերանունների հոլովման համար պիտի իմանալ.

1. Ես, դու բացառ. գործ. և ներգ. հոլովների համար
ունին նաև ինձանից, քեզանից, մեզանից, ձեզանից,—ին-
ձանով, քեզանով, մեզանով, ձեզանով,—ինձանում, քեզա-
նում, մեզանում, ձեզանում ձևերը:

2. Ինքն հոլովւում է և ե ձայնաւորով՝ իրեն, իրենից
կէն. իրենք, իրենց կէն: Յոգնակին կայ նաև՝ իւրեանք,
իւրեանց, որ հնացած է:

3. Նա ունի նաև նորան, նորանից կէն. նոքա, նոցա,
նոցանից կէն ձևերը, որ հնացած են:

Նա դերանունն պէս հոլովւում են՝ սա, սրան, սրա-
նից, սրանով, սրանում, սրանք, սրանց կէն. դա, դրան,
դրանից, դրանով կէն:

4. Անձնական և ցուցական դերանուններն ունին նաև
իմ, քո, մեր, ձեր, իր (իւր, իրա), սրա, դրա, նրա առան-
ձին ձևերը, որոնք դրւում են սովորաբար անունների
վրայ իբրև սեռական և ցոյց են տալիս, թէ մի առարկայ
ուրեք է, ում է պատկանում. օրինակ՝ իմ գիրքը, քո գիրքը,
մեր գիրքը և այլն: Այս դէպքում դրանք կոչւում են նաև
ստացական դերանուն:

ԳՈՅԱԿԱՆԻ ՊԱՇՏՈՆԸ ԽՕՍՔԻ ՄԷՁ

39.

Գոյականը (անուն, դերանուն) խօսքի մէջ լինում է
միշտ լրացում մի ուրիշ բառի.

1. Բայի լրացում՝ ենթակայ, ստորոգեալ և խնդիրներ:

2. Ածականի լրացում կամ ածականի խնդիր, օրինակ՝
Նա գովեստի արժանի աշակերտ է: Գործի ընդունակ մարդ:
Խելքից դուրկ, մտքով կոյր մարդ:

3. Գոյականի լրացում կամ վերադիր. Այսպէս՝

ա) Մի գոյական ուղղական, սեռական, բացառական
կամ գործիական հոլովներով, որ ինչպէս մի ածական դրւ-
ւում է անուն վրայ առաջից. օրինակ՝ Տառնի ձուկը
Վանայ լճում է լինում:—Նա երկու քաժակ ջուր խմեց:
—Նա հագել էր կամիր մահոտից չուխայ:—Կաթնով ոչ-
խարը հօտից չի դուրս գալ: Վարդան գօրավարն էր հայոց
գօրքերի սպարապետն Աւարայրի ձախառամարտում:

բ) Մի գոյական, որ դրւում է մի անուն կամ դե-
րանուն վրայ ետևից՝ այն հոլովով, որով դրուած է ո-

րոշելի անունը կամ դերանունը: Այս վերադիրն ասուում է բացայայտիչ. օրինակ՝ Անուց, Բագրատունեաց մայրաքաղաքից, շատ հեռու չէ Երազգաւորսը: Խոսքովը՝ Տրդատ Թագաւորի որդին՝ մի անտառ տնկել տուաւ Մամիկոնեանց նահապետի՝ Վաչէի ձեռքով: Մենք, աշակերտներս, պէտք է ջանանք ամեն օր յառաջագիմել:

Բացայայտիչը, եթէ անուան վրայ է դրուած, կարելի է շուռ տալ և դնել բացայայտեալից առաջ ինչպէս մի ածական: Այսպէս՝ վերեւի օրինակները լինում են՝ Բագրատունեաց մայրաքաղաք Անուց շատ հեռու չէ Երազգաւորսը: Տրդատ Թագաւորի որդի Խոսքովը մի անտառ տնկել տուաւ Մամիկոնեանց Վաչէ նահապետի ձեռով:

Կետադրութիւն: Բացայայտիչը բացայայտեալից բաժանուում է բութով, կամ թէ ստորակէտերի կամ բութերի մէջ է առնուում: Տես վերեւի օրինակները:

40.

2. Ա Մ Ա Կ Ա Ն

Ածականը ցոյց է տալիս առարկայի յատկանիշ:

Ածականները խօսքի մէջ լինում են՝

1. Վերադիր մի անուան կամ մականուն, օրինակ՝ կլոր սեղան, սեւ սեղան: Պայծառ արեգակը ծագեց ձիւնապատ լեռների գլխին:

2. Ստորոգեալ, օրինակ՝ սեղանը կլոր է: Սեղանը սեւ է:

Բացի սրանից՝ ածականները դրուելով բայի և ածականի վրայ՝ գործ են ածում իբրեւ մակբայ (պարագայ):

Ածականները խօսքի մէջ միշտ անփոփոխ են մնում: Մականունները սակայն, երբ գոյական անունը գեղջւում է, կարող են գոյականաբար գործածուել և յօդ առնելով հոլովուել ինչպէս մի գոյական անուն: Օրինակ՝ Թաց փայտն էլ շորի (=չոր փայտի) հետ կայրուի:

Վերլուծութիւն: 1. Որոշել ածականները և նրանց գործածութիւնն իբրեւ մականուն և ստորոգեալ:

2. Որոշել գոյականաբար գործածուած ածականները՝ հետը փակագծի մէջ դնելով այն անունը, որ գորութեամբ հասկացուում է: Օրինակ՝ Ունէր նա երկու մատաղհաս աղջիկ. մինը (=մի աղջիկը) խիստ տգեղ, մյուսը (=միւս աղջիկը) գեղեցիկ:

ԱԾԱԿԱՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

41.

Ածականները նայելով իրենց իմաստին լինում են՝ որակական, թուական, ցուցական, անորոշ և հարցական:

Որակական ածականները կամ ածական անունները ցոյց են տալիս յատկութիւն կամ ինչպիսի լինելը: Օրինակ՝ քարի (հայր), մեծ (գիրք), կտայտ (հերկ):

Թուական ածականները կամ թուական անունները ցոյց են տալիս թիւ ու համարք և լինում են՝

1. Բանական թուականներ, որ ցոյց են տալիս քանի կամ որքան լինելը: Օրինակ՝ մի (գրիչ), երկու (սեղան), երեք (տարի) և այլն. կէս (տարի), քառորդ (դար):

2. Դասական թուականներ, որ ցոյց են տալիս, թէ որոշ շարքի մէջ քանիերորդ կամ որ տեղն է բռնում առարկան: Օրինակ՝ առաջին (տարի), երկրորդ (սեղան), երրորդ (դասարան), չորրորդ (աշակերտ) և այլն:

Ցուցական ածականները կամ ածական դերանունները՝ այս, այդ, այն, սոյն, դոյն, նոյն, միեւնոյն դրուելով մի անուան վրայ որոշում են անունը՝ վրան աւելացնելով մատով ցոյց տալու կամ մտքով ակնարկելու գաղափար: Օրինակ՝ երբ ասում ենք այս սեղանը, այդ սեղանը՝ ձեռով ցոյց ենք տալի մի սեղան:

Ցուցական ածականները՝ այս, այդ, այն, չպիտի շփոթել այս, այդ, այն գոյական դերանունների հետ: Վերջիններս միշտ մենակ են բանում դրուելով մի անուան (երբեմն և խօսքի) տեղ, որից և

ստանում են իրենց իմաստը. իսկ ածականները մենակ չեն բա-
նում, այլ միշտ մի անուն վրայ են դրվում:

Ցուցական ածականների մէջ դրվում են նաև հետեւեալները
այսպէս, այդպէս, այնպէս, սոյնպէս, դոյնպէս, նոյնպէս. այսպիսի,
այդպիսի, այնպիսի, նոյնպիսի. այսքան, այդքան, այնքան, նոյն-
քան, այսչափ, այդչափ, այնչափ, նոյնչափ:

**Անորոշ ածականներն են՝ շատ, քաւական (ին), քիչ,
սակաւ, աւելի, սակաւ, նուազ, մի քանի, ամեն, ամե-
նայն, ըլոր, իւրաքանչիւր, ամեն մի, այլ, ուրիշ, միւս,
մէկէլ, այս ինչ, այն ինչ, ինչինչ, ինչոր, որեւէ:**

Հարցական ածականներն իմաստով անորոշ ածա-
կան են, միայն գործ են ածւում խօսքի մէջ մի ածա-
կանի հարցման համար: Պատասխանը լինում է մի ածա-
կան: Հարցական ածականներն են՝ ինչ, ո՞ր, քանի, ո՞ր-
քան, ինչքան, ո՞րչափ, ինչչափ, ո՞րպէս, ինչպէս, ո՞րպիսի,
ինչպիսի, քանի՞սորոր:

Ածականների մէջ մտնում են նաև ըս, ըդ, ըն, (ը)
յողերը:

42.

3. ՄԱԿԲԱՅ

Մակբայը ցոյց է տալիս յատկանիշի յատկանիշ
կամ պարագայ:

Յատկանիշ ցոյց տուող բառերն են բայն իր բայի-
մաստով և ածականը. ուստի մակբայները խօսքի մէջ
դրւում են բայի և ածականի վրայ իբրև պարագայական
լրացում. օրինակ՝ Սենեակը ըլորորովին մ'ընեց: Սենեակը
ըլորորովին մ'ուլծն է: Առաջին խօսքի մէջ ըլորորովին բառը
ցոյց է տալիս մ'ընեց բայի պարագան (մակբայ, բուն
իմաստով). իսկ երկրորդ խօսքի մէջ ըլորորովին ցոյց է
տալիս մ'ուլծ ածականի պարագան (մակաձական մակ-
բայ):

Մակբայը կարող է դրուել և իբրև մակբայ գործա-
ծուած ածականների վրայ. օրինակ՝ Նա ըլորորովին մ'ուլծն է
խօսում խօսքի մէջ ըլորորովին մակբայը դրուած է մ'ուլծ
ածականի վրայ, որ մակբայօրէն է գործածուած:

Մակբայները խօսքի մէջ միշտ անփոփոխ են մնում:

Բուն մակբայները հայերէնում սակաւաթիւ են. ածա-
կանները և որոշ թուով գոյականներ գործածուելով իբրև
պարագայ՝ առնւում են իբրև մակբայ:

ՄԱԿԲԱՅՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

43.

Մակբայները նայելով թէ ինչ պարագայ են ցոյց տա-
լիս՝ լինում են.

1. **Տեղական**՝ ուր, —աստ, անդ, ուրեք, ամենուրեք:

Տեղի անունները, երբ անփոփոխ և առանց յօդի
դրւում են բայի վրայ, առնւում են սովորաբար իբրև
մակբայ. օրինակ՝ Նա վեր բարձրացայ: Նա ներս մտաւ:
Այսպէս և՛ առաջ, յետ, մէջ, դուրս, վերև, ներքև և այլն:

2. **Ժամանակական**՝ երբ, — երբեմն, երբեք,
այսուհետև, այնուհետև, նախ, ապա, դեռ, արդէն:

Ժամանակի անունները՝ անփոփոխ և առանց յօդի
դրուելով բայի վրայ՝ առնւում են իբրև մակբայ. օրինակ՝
Նա հիմա կը գայ: Նա էզուց կը գնայ: Այսպէս և այսօր,
վաղը, երէկ և այլն:

3. **Որակական**՝ ինչպէս, ասոց, —մեծապէս, ազա-
տօրէն, բաջաբար: Այսպէս բոլոր պէս, քար, օրէն բա-
ռերով բարդուածները, որոնք գործ են ածւում երբեմն
և իբրև ածական:

Որակական ածականները դրուելով բայի վրայ՝ առն-
ւում են իբրև մակբայ. օրինակ՝ Նա լաւ խօսեց:

4. **Քանական**՝ քանիքս, —երկիցս, երեցս, բազ-
միցս:

Քանակական ածականները գրուելով բայի վրայ՝ առնու-
ւում են իբրեւ մակբայ. օրինակ՝ տասը չափիր, մին կտրիր:

5. Աստիճանական մակբայներ, որոնք գրուելով
որակական ածականների և մակբայների վրայ, ցոյց են
տալիս յատկութեան աւելի կամ պակաս, շատ կամ քիչ
լինելը: Աստիճանական մակբայները մակբայօրէն գործա-
ծուած ածականներ են:

ա) Սաստկական նշանակութիւն ունին՝ սաստիկ,
խիստ, շատ, բաւականին, չափազանց, և այլն. օրինակ՝ Այս
վարդը խիստ հոտաւէտ է:

ա) Բաղդատական նշանակութիւն ունին՝ աւելի, պա-
կաս, նուազ, նոյնչափ, նոյնքան ևլն, օրինակ՝ Վարդը
մանուշակից աւելի հոտաւէտ է: Մանուշակը պակաս հոտա-
ւէտ է քան քան վարդը: Արծաթը նոյնչափ օգտաւէտ
է, որչափ ոսկին:

6. Եղանակական մակբայներ, որոնք ցոյց են
տալիս խօսողի վերաբերմունքը խօսքի բովանդակութեան
նկատմամբ: Լինում են՝

ա) Հաստատական՝ այո, անշուշտ, հարկաւ, իհարկէ:

բ) Բացասական՝ ոչ, մի, չը:

գ) Երկքայական՝ թերեւ, գուցէ, միթէ, արդեօք:

ԿԵՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.— 1. Եղանակական մակբայները յաճախ
ստորակէտերի մէջ են առնուում և կոչւում են միջան-
կեալ ըստեք. օրինակ՝ Ռուբէնի սիրտը, այո, ցաւում էր
նրա համար: Դու, իհարկէ, այդ ժամանակ դեռ չէիր ճա-
նաչում նրանց:

2. Այո, ոչ մակբայները երբ պատասխանական խօս-
քի սկզբում են գրւում, ետեւից առնում են ստորակէտ.
օրինակ՝ Դու այսօր պարապել ես:— Այո, պարապել եմ:

ԿԵՐՈՒԹՈՒԹԻՒՆ.— Որոշել ածականներն և նրանց գործածու-
թիւնն. 1. իբրեւ մականուն, 2. իբրեւ բայի պարագայ կամ մակ-

բայ բուն իմաստով, և 3. իբրեւ ածականի պարագայ կամ մակա-
ծական. օրինակ՝ Շատ հին ժամանակ մի թագաւոր կար: Չատ
մակածական հին ածականի, շատ հին:— Հին մականունն ժամանակ
անուան, հին ժամանակ:— Մի մականունն թագաւոր անուան, մի թա-
գաւոր:— Պառաւ ծերին սաստիկ նախատեց:— Սաստիկ մակբայ բուն
իմաստով նախատեց բայի, սաստիկ նախատեց:

ՅԱՏԿՈՒԹԵԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐ

44.

Աստիճանական մակբայները գրուելով որակական
ածականների վրայ՝ ցոյց են տալիս յատկութեան աստի-
ճանները:

ա) Սաստկական աստիճան, երբ յատկութեան աս-
տիճանը բարձրացւում կամ իջեցւում է առանց բաղդա-
տութեան. օրինակ՝ Նա խիստ լաւ մարդ է:

բ) Բաղդատական աստիճան, երբ մի առարկայ իր
յատկութեան կողմից համեմատուում է ուրիշ նոյն յատ-
կութիւնն ունեցող մի կամ մի քանի առարկաների հետ.
օրինակ՝ Վարդը մանուշակից աւելի հոտաւէտ է: Մանուշա-
կը պակաս հոտաւէտ է քան վարդը:

գ) Դերադրական աստիճան, երբ բաղդատութիւնը լի-
նում է բոլոր նոյն յատկութիւնն ունեցող առարկաների
հետ. օրինակ՝ Վարդն աւելի գեղեցիկ է քան բոլոր ծաղիկ-
ները. կամ՝ վարդն ամենից գեղեցիկ (կամ՝ ամենագեղե-
ցիկ) ծաղիկն է:

Ածականը դրական աստիճանի է կոչւում, երբ
առանց բաղդատութեան կամ սաստկականութեան, պարզա-
պէս առարկայի յատկութիւնն է ցոյց տալիս. օրինակ՝
վարդը գեղեցիկ է:

Նոյն աստիճաններն ունին նաև մակբայօրէն գործա-
ծուած ածականները և առաջ, յետոյ, յետ, վեր բառերը:

45.

4. Բ Ա Յ

Բայ կոչւում են այն բառերը, որոնք մենակ առանց ուրիշ բառի, խօսք են կազմում:

Ամեն բայ ունի՝ բայիմաստ, դէմք, թիւ, ժամանակ և եղանակ:

Բայի մաստը ցոյց է տալիս եղելութիւն, այսինքն անել, լինել, մի բան անել, մի բան լինել:

Դէմքը երեք է՝ 1-ին, 2-րդ և 3-րդ դէմք:

Թիւը երկու է՝ եզակի և յոգնակի:

46.

ԲԱՅԻ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐԸ

Ամեն բայ ցոյց է տալիս և ժամանակ, այսինքն թէ երբ է կատարւում եղելութիւնը: Ժամանակը երեք է.

1. Ներկայ, որ ցոյց է տալիս խօսելու վայրկեանին կատարուող եղելութիւն, օրինակ՝ գնում եմ:

2. Անցեալ, որ ցոյց է տալիս խօսելու վայրկեանից առջև կատարուած եղելութիւն, օրինակ՝ գնացել եմ:

3. Ապառնի, որ ցոյց է տալիս խօսելու վայրկեանից յետոյ կատարուելիք գործողութիւն, օրինակ՝ գնալու եմ:

47.

ԲԱՅԻ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ

Բայի եղանակները հինգ են՝ սահմանական, ենթադրական, հարկադրական, ըղձական և հրամայական:

1. Սահմանական եղանակը ցոյց է տալիս իրական եղելութիւն:

2. Ենթադրական եղանակը ցոյց է տալիս մի հնարաւոր եղելութիւն, որ խօսողը մտածում, ենթադրում է, թէ լինում է, եղել է, կամ կը լինի:

3. Հարկադրական եղանակը ցոյց է տալիս մի եղելութիւն, որ խօսողը մտածում է, բայց ոչ իբրեւ լոկ ենթադրութիւն, այլ իբրեւ անհրաժեշտութիւն, անհրաժեշտ հարկ ու պէտք, պարտք: Օրինակ՝ Նա այժմ տանն է: Նա այժմ գնում է— խօսքերի մէջ է, գնում է բայերը սահմանական եղանակի են. նրանց ցոյց տուած եղելութիւններն իրական են, իսկապէս տեղի ունին. իսկ եթէ նոյն խօսքերը շուռ տանք և ասենք՝ Նա այժմ տանը կը լինի. Նա այժմ գնալիս կը լինի,— կը լինի, գնալիս կը լինի բայերը ենթադրական եղանակի են. մենք այդպէս կարծում, ենթադրում ենք միայն: Իսկ երբ ասում ենք՝ Նա այժմ տանը պիտի լինի. նա այժմ գնալիս պիտի լինի, այդ նշանակում է, որ նա ստիպուած է, պարտաւոր է, կամ մենք անհրաժեշտօրէն այդպէս ենք դատում, որ տանը լինի, գնալիս լինի:

4. Ըղձական եղանակը ցոյց է տալիս մի եղելութիւն, որ ցանկացում է. օրինակ՝ գնամ, տեսնեմ՝ նրան: Աստուած հոգին լուսաւորէ:

Ըղձական եղանակը կոչւում է նաև ստորագասական եղանակ:

5. Հրամայական եղանակը ցոյց է տալիս մի եղելութիւն, որ խօսողն իր խօսակցին հրամայում է. ունի միայն եզակի և յոգնակի 2-րդ դէմք: Օրինակ՝ կարգա, գրիւր,— կարդացէք, գրեցէք:

ԲԱՅԻ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄԸ

48.

Մի բայ խոնարհել նշանակում է ասել այն բոլոր ձևերը կամ փոփոխութիւնները, որ ստանում է բայը՝ դէմք, թիւ, ժամանակ և եղանակ ցոյց տալու համար:

(Բայի ձևերը կամ ժամանակները նայելով իրենց

կազմութեան՝ չորս խմբի են բաժանուում՝ 1. Գլխաւոր բաղադրեալ ժամանակներ, 2. Ըղձական, ենթադրական և հարկադրական եղանակներ 3. Անցեալ կատարեալ և հրամայական. 4. Երկրորդական բաղադրեալ ժամանակներ: Կան և անկանոն խոնարհուող բայեր:՝)

49. 1. ԳԼԽԱՎՈՐ ԲԱՂԱԴՐԵԱԿ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐ

Գլխաւոր բաղադրեալ ժամանակները կազմուում են մի գերբայից և եւմ բայից, որ ասուում է օժանդակ բայ:

Դերբայ ասուում են բայի այնպիսի ձևերը, որոնք ցոյց են տալիս բայիմաստ (անել, լինել) առանց դէմքի, ուստի կոչուում են նաև քայի անդէմ ձևեր:

Բուն բայերն են բայի գիմաւոր ձևերը:

Դերբայները հինգ են՝ անորոշ, անկատար, ապառնի, անցեալ և ենթակայական:

50. ԱՆՈՐՈՇ ԴԵՐԲԱՅ

Անորոշ գերբայը ցոյց է տալիս լու բայիմաստ (եղելութիւն) առանց դէմք, թիւ, եղանակ և ժամանակ որոշելու:

Վերջանում է միշտ լ բաղաձայնով, որից առաջ ընկնում է ա, ե, ի ձայնաւորներից մէկը, որոնք կոչուում են լծորդ: Օրինակ՝ խաղալ, գրել, ծաղկիլ: Իլ վերջի տեղ սովորաբար գործ է ածուում ել՝ աշխատիլ, խօսիլ, մեռնիլ, յաջողիլ=աշխատել, խօսել մեռնել, յաջողել:

Ալ, ել, իլ վերջերը գրուում են կամ անմիջապէս բայի հիմքի վրայ, ինչպէս՝ խաղալ, բերել, յաջողիլ. կամ

հիմքի և լծորդի մէջ մտնում են ածանցներ, ինչպէս՝ գոհ-անալ, մօտ-ենալ, տես-նել, փախ-չիլ:

(Բայի հիմքը լինում է կամ մի արմատ, կամ մի բառ՝ լինի պարզ, բարդ թէ ածանցական: Օրինակ՝ կարդալ, խաղալ, կառավարել, թագաւորել բայերի հիմքերն են՝ կարդ, (բայարմատ), խաղ (պարզ բառ), կառավար (բարդ բառ), թագաւոր (ածանցական բառ):)

Անորոշ գերբայը քայանուն է և հոլովուում է (գնալ, գնալու, գնալուց, գնալով, գնալում). ուստի և բայերի մասին խօսելիս սովորաբար վերցուում է անորոշ գերբայը: Միւս գերբայները կամ քայաձայն են, կամ բայական մակընթաց:

ԱՆԿԱՏԱՐ ԴԵՐԲԱՅ

51.

Անկատար գերբայը բայիմաստի հետ ցոյց է տալիս և եղելութեան մէջ լինելը կամ մի կատարուող եղելութիւն, որ դեռ չի վերջացել, տեղում է յարածիգ: Վերջաւորութիւնն է ում և իս (սովորաբար ասուում է լիս): Օրինակ՝ խաղալ, գրել, խօսիլ լինում են խաղում, գրում, խօսում, — խաղալիս, գրելիս, խօսելիս:

Ում վերջաւորութեամբ անկատար գերբայը գրուելով եւմ բայի Սահմանական ներկայ և անցեալ ժամանակների հետ՝ կազմում է բայերի Սահմանական 1, անկատար կամ բուն ներկայ և 2, անկատար անցեալ ժամանակներ: Առաջինը ցոյց է տալիս ներկայում (խօսելու վայրկեանին) կատարուող տեղական եղելութիւն, իսկ երկրորդը՝ անցեալում կատարուող տեղական եղելութիւն: Օրինակ՝

Սահմանական

Ներկայ

Անկատար անցեալ

գնում եմ

գնում էի

գնում ես

գնում էիր

գնում է

գնում էր

գնում ենք

գնում էինք

գնում էք

գնում էիք

գնում են

գնում էին

Այսպէս խոնարհուում են բոլոր բայերը, բացի զալ, տալ, լալ, որոնց համար վերցւում է լիս վերջաւորութեամբ անկատ. դերբայը՝ գալիս եմ, գալիս ես և ին. տալիս եմ, տալիս ես և այլն. լալիս եմ, լալիս ես, լալիս է և ին:

+

52.

ԱՊԱՌՆԻ ԴԵՐԲԱՅ

Ապառնի դերբայը բայիմաստի հետ ցոյց է տալիս և եղելութեան դեռ նոր կատարելի լինելը: Վերջաւորութիւնն է ու և իք (սովորաբար ասւում է լու, լիք): Օրինակ՝ գնալ, գրել, խօսիլ լինում են՝ գնալու, գրելու, խօսելու, — գնալիք, գրելիք, խօսելիք:

Լու վերջաւորութեամբ ապառնի դերբայը եմ բայի հետ կազմում է Սահմանական եղանակի՝ 1, ապառնի ներկայ կամ բուն ապառնի և 2, ապառնի անցեալ ժամանակները: Առաջինը ցոյց է տալիս ներկայի (խօսելու վայրկեանի) նկատմամբ ապառնի գործողութիւն, իսկ երկրորդը՝ անցեալի նկատմամբ ապառնի գործողութիւն: Օրինակ՝

Սահմանական

Ապառնի

Ապառնի անցեալ

գնալու եմ

գնալու էի

գնալու ես

գնալու էիր

գնալու է

գնալու էր

գնալու ենք

գնալու էինք

գնալու էք

գնալու էիք

գնալու են

գնալու էին

ԱՆՅԵԱԼ ԴԵՐԲԱՅ

53.

Անցեալ դերբայը բայիմաստի հետ ցոյց է տալիս և եղելութեան կատարուած, վերջացած լինելը: Ունի երկու վերջաւորութիւն, վաղակատար՝ ել և յարակատար՝ ած: Օրինակ՝ գնացել, գնացած. նստել, նստած:

Երկու ձևն ևս եմ բայի հետ կազմում են Սահմանական եղանակի՝ 1. վաղակատար ներկայ կամ լոկ վաղակատար և 2. վաղակատար անցեալ. ապա 1. յարակատար ներկայ կամ լոկ յարակատար և 2. յարակատար անցեալ ժամանակներ: Առաջինները ցոյց են տալիս ներկայի նրկատմամբ կատարուած եղելութիւն, իսկ երկրորդները՝ անցեալի նկատմամբ կատարուած եղելութիւն: Օրինակ.

Սահմանական

Վաղակատար

Վաղակատար անցեալ

նստել եմ

նստել էի

նստել ես

նստել էիր

նստել է

նստել էր

նստել ենք

նստել էինք

նստել էք

նստել էիք

նստել են

նստել էին

Յարակատար

Յարակատար անցեալ

նստած եմ	նստած էի
նստած ես	նստած էիր
նստած է	նստած էր
նստած ենք	նստած էինք
նստած էք	նստած էիք
նստած են	նստած էին

Վաղակատար և յարակատար ժամանակների իմաստի տարբերութիւնը հետեւեալն է. յարակատար ժամանակները ցոյց են տալիս մի անցեալ եղելութիւն, որի հետեւանքը իբրեւ ռըուլթիւն յարատեւում է մինչև խօսողի ներկան կամ մինչև մի անցեալ ժամանակակէտ, մինչդեռ վաղակատար ժամանակները պարզապէս յայտնում են ներկայի կամ մի անցեալ ժամանակակէտի նկատմամբ կատարուած եղելութիւն՝ առանց ուշ դարձնելու, թէ գործողութեան հետեւանքն իբրեւ դրուլթիւն յարատեւում է թէ չէ: Օրինակ՝ Երեխան այսօր քնել է:—Այո, քնել է և այժմ էլ դեռ քնած է: Կան բայեր սակայն, որոնց այս երկու ժամանակներն անխտիր իրար տեղ բանում են:

54.

ԵՆԹԱԿԱՅԱԿԱՆ ԴԵՐԲԱՅ

Ենթակայական դերբայը բայիմաստի հետ ցոյց է տալիս և անող կամ եղող լինելու գաղափար: Վերջաւորութիւնն է ող: Օրինակ՝ գնացող, կարգացող, խօսող—Ով որ գնում է, գնացել է կամ գնալու է: Նա որ կարդում է, կարդացել է կամ կարդալու է:

2. ԸՂԶԱԿԱՆ, ԵՆԹԱԴՐԱԿԱՆ, ՀԱՐԿԱԴՐԱԿԱՆ. 55.

Ըղձական, ենթադրական և Հարկադրական եղանակներն ունին միայն երկ'երկու ժամանակ՝ ապառնի և անցեալ: Ապառնին կարող է գործածուել և իբրեւ ներկայ:

Ըղձական եղանակի երկու ժամանակներն ևս կազմում են առանձին վերջաւորութիւններով, որոնք աւելանում են լծորդ ձայնաւորների վրայ:

Ապառնու մէջ ե լծորդը փոխւում է եզ. 3-րդ դէմքի մէջ է կամ ի, և յոգն. 2-րդ դէմքի մէջ է. իսկ անցեալի մէջ ե և ի լծորդներն երկուսն ևս դառնում են է:

Հետեւեալ օրինակների մէջ կարելի է տեսնել վերջաւորութիւնները լծորդների հետ միասին, որոնք շղատառով և անջատ են տպուած:

Ա լծորդ	Ե լծորդ	Ի լծորդ
կարդ ամ	գր եմ	ծաղկ իմ
կարդ աս	գր ես	ծաղկ իս
կարդ այ	գր է, գր ի	ծաղկ ի
կարդ անք	գր ենք	ծաղկ ինք
կարդ աք	գր էք	ծաղկ իք
կարդ ան	գր են	ծաղկ ին

Անցեալ

կարդ այի	գր էի	ծաղկ էի
կարդ այիր	գր էիր	ծաղկ էիր
կարդ ար	գր էր	ծաղկ էր
կարդ այինք	գր էինք	ծաղկ էինք
կարդ այիրք	գր էիք	ծաղկ էիք
կարդ ային	գր էին	ծաղկ էին

Ապառնի ժամանակի մէջ ի լծորդը սովորաբար փոխ-
ւում է ն լծորդի, բացի եզ. 3-րդ դէմքից, ինչպէս՝ ծաղ-
կիմ, ծաղկիս, ծաղկինք ևն. ձևերի տեղ գործ են ածւում
աւելի՝ ծաղկեմ, ծաղկես, ծաղկենք, ծաղկէք, ծաղկեն:

Ըղծական եղանակի պէս խոնարհւում են մի քանի
բայի Սահմ. ներկայ և անկատ. անցեալ ժամանակները.

Կամ, կաս, կայ, կանք, կաք, կան, — կայի, կայիր,
կար, կայինք, կայիք, կային:

Եմ, ես, է. ենք, էք, են, — էի, էիր, էր. էինք, էիք,
էին: Այսպէս և Գիտեմ, գիտես, գիտէ և այլն: Արժեմ,
արժես, արժէ ևն:

Ունիմ, ունիս, ունի. ունինք, ունիք, ունին, — ունէի,
ունէիր, ունէր ևն: Այսպէս և խնդրեմ, կարծեմ, կարծես:

Ենթադրական և հարկադրական եղանակները
կազմւում են ըղծականի վրայ աւելանալով՝ ենթադրակա-
նի համար կը եղանակիչը, իսկ հարկադրականի համար
պիտի եղանակիչը, որի տեղ կարող է դրուել և պէտք է:
Օրինակ՝ Ենթադրական՝ ապառնի՝ կը կարգամ, կը կարգաս,
կը կարդայ և այլն: Անցեալ՝ կը կարգայի, կը կարգայիր, կը
կարդար և այլն: Հարկադր. ապառնի՝ պիտի կարգամ, պի-
տի կարգաս, պիտի կարդայ և այլն: Անցեալ՝ պիտի կար-
գայի, պիտի կարգայիր, պիտի կարդար և այլն:

Վերլուծութիւն: — Որոշել գերբայները և Սահմանական եղա-
նակի գլխաւոր բաղադրեալ ժամանակներն ի նկատի ունենալով,
որ եւ օժանդակը յաճախ 1. գերբայից առաջ է ընկնում, օրինակ՝
Նա հիմա մեզ մօտ է գալու. 2. ուրիշ բառերով բաժանւում է
գերբայից, օրինակ՝ Ես էլ եմ ձեզ պէս դողում. 3. գեղջւում է, այ-
սինքն դուրս է ընկնում. օրինակ՝ Ձիւնն եկել (էր), դիզուել (էր),
սար ու ձոր բռնել էր:

Վերլուծութիւն: — Որոշել լծորդի ձևերը՝ ի նկատի ունենալով,
որ պիտի (պէտք է) եղանակիչը երբեմն ուրիշ բառերով բաժան-
ւում է խոնարհուող բայից, օրինակ՝ Նա պիտի այստեղ մեզ մօտ դայ:

3. ԱՆՑԵԱԼ ԿՍՏԱՐԵԱԼ ԵՒ ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆ 56.

Անցեալ կատարեալը սահմանական եղանակի
մի անցեալ ժամանակ է, որ ցոյց է տալիս գլխաւորաբար
վայրկենապէս անցած կատարուած եղելութիւն, կամ մի
գործողութիւն, որ խօսողի ներկայութեամբ է կատարուել:
Օրինակ՝ Եկայ, տեսայ, յաղթեցի: Նա այս բոլորիս գնաց:

Անցեալ կատարեալն ունի երեք տեսակ վարջաւորու-
թիւն՝ 1. ի, 2. ա և 3. խառն ի, ն ձայնաւորներով. ուս-
տի և կազմւում են երեք խոնարհում: Համապատասխան
ձևով կազմւում է և Հրամայական եղանակը:

Վերջաւորութիւններն աւելանում են մեծ մասամբ
բայերի հիմքից ածանցուած մի ձևի վրայ, որ կոչւում է
բուն: Եել (նիլ) և շել (շիլ) վերջացած բայերը միայն բնի
ձև չունին, զրանց հիմքը ծառայում է և իբրև բուն, այ-
սինքն վերջաւորութիւններն աւելանում են հիմքի վրայ:

Հետեւեալ օրինակների մէջ կարելի է տեսնել անցեալ
կատարեալի և հրամայականի վերջաւորութիւնները բնի
ածանցների հետ, որոնց մէջ գծիկներ են դրուած վեր-
ջաւորութիւններն ու ածանցները հիմքից անջատելու հա-
մար: Սկզբում դրուած է անորոշ գերբայը:

1. ի ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ

Անորոշ գերբայ	Անց. կատ.	Հրամ.
1. գն-ալ	գն-աց-ի	
	գն-աց-իր	գն-ա
	գն-աց	
	գն-աց-ինք	
	գն-աց-իք	գն-աց-էք
	գն-աց-ին	

2. գր-ել գր-եց-ի
 գր-եց-իր գր-է, գր-իր, (գր-ի)
 գր-եց
 գր-եց-ինք
 գր-եց-իք գր-եց-էք, գր-էք
 գր-եց-ին
3. մորթ-ոտել մորթոտ-եց-ի
 մորթոտ-եց-իր մորթոտ-է, մորթոտ-իր
 մորթոտ-եց
 մորթոտ-եց-ինք
 մորթոտ-եց-իք մորթոտ-եց-էք, մորթոտ-էք
 մորթոտ-եց-ին
4. Գր-ու-ել գրու-եց-ի
 գրու-եց-իր գրու-իր
 գրու եց
 գրու-եց-ինք
 գրու-եց-իք գրու-եց-էք, գրու-էք
 գրու-եց-ին

Այսպէս խոնարհուում են

1. Գնալ բայի պէս՝ մնալ, խաղալ, կարդալ, որսալ, կաղալ ևլն,—այն բոլոր բայերը, որոնց հիմքի վրայ անմիջապէս աւելանում է ալ վերջը:

2. Գրել բայի պէս՝ կանչել, գործել, շարժել, պատրաստել ևլն,—այն բոլոր բայերը, որոնց հիմքի վրայ աւելանում է անմիջապէս ել (իլ):

3. Մորթոտել բայի պէս՝ ջարդոտել, հստոտել, կոտրատել, կտրատել, կտրտել, պատռտել ևլն,—բոլոր քաղմապատկական քայները, որոնք կազմւում են ուրիշ բայերից՝ ել (իլ) վերջաւորութիւնից առաջ ստանալով ոտ, ատ, տ ածանցները և ցոյց են տալիս եղելութեան կրկնութիւն. ինչպէս՝ կոտրել՝ մի անգամ, կոտրտել՝ շատ տեղից, շատ անգամ, շատ բան կոտրել:

4. Գրուել բայի պէս՝ ծեծուել, սպանուել, կոտորուել, տեսնուել, կարդացուել ևլն,—բոլոր կրատրական քայները, որոնք կազմւում են ուրիշ բայերից՝ ել (իլ) վերջից առաջ ստանալով ու ածանցը և ցոյց են տալիս գլխաւորապէս այնպիսի գործողութիւն, որ բայի ենթական ուրիշ առարկայից կրում, ստանում է իր վրայ: Օրինակ՝ սպանել սպանուել. բռնել, բռնուել:

Ալ, անալ, ենալ, վերջացած բայերից կրատրական կազմելու ժամանակ ու ածանցից առաջ մտնում են աց, եց. ինչպէս՝ կարդ-ալ կարդ-ացուել. գող-անալ, գող-ացուել:

2. Ա. ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ

Անորոշ դերքայ

1. Զով-ան-ալ

2. Մօտ-են-ալ

3. Ծաղկ-իլ

Անց. կատ.

զով-աց-այ

զով-աց-ար

զով-աց-ալ

զով-աց-անք

զով-աց-աք

զով-աց-ան

մօտ-եց-այ

մօտ-եց-ար

մօտ-եց-ալ

մօտ-եց-անք

մօտ-եց-աք

մօտ-եց-ան

ծաղկ-եց-այ

ծաղկ-եց-ար

ծաղկ-եց-ալ

ծաղկ-եց-անք

ծաղկ-եց-աք

ծաղկ-եց-ան

Հրամ.

զով-աց-իր

զով-աց-էք

մօտ-եց-իր

մօտ-եց-էք

ծաղկ-իր

ծաղկ-եց-էք, ծաղկ-էք

4. Գրու-իլ

գրու-եց-այ

գրու-եց-ար

գրու-իր

գրու-եց-աւ

գրու-եց-անք

գրու-եց-աք գրու-եց-էք, գրու-էք

գրու-եց-ան

5. Հաս-ն-ել

հաս-այ

հաս-ար

հաս-իր

հաս-աւ

հաս-անք

հաս-աք

հաս-էք

հաս-ան

6. Փախ-չ-ել

փախ-այ

փախ-ար

փախ-իր

փախ-աւ

փախ-անք

փախ-աք

փախ-էք

փախ-ան

Այսպէս խոնարհուում են՝

1. Զո վ ա ն ալ բայի պէս՝ գոհանալ, զարմանալ, գողանալ, շատանալ, սեանալ ևլն,—այն բոլոր բայերը, որոնց հիմքի և ալ վերջի մէջ մտնում է ան ածանցը:

2. Մ օ տ ե ն ալ բայի պէս՝ վախենալ, ունենալ, ուզենալ և մի քանի ուրիշ բայեր, որոնց հիմքի և ալ վերջի մէջ մտնում է նն ածանցը:

3. Ծ ա ղ կ ի լ բայի պէս՝ խօսիլ, դադարիլ, ծագիլ, աշխատիլ ևլն,—այն բոլոր բայերը, որոնց հիմքի վրայ աւելանում է անմիջապէս իլ վերջը:—Այս բայերը սովորաբար գործ են ածւում ել լծորդով և գնում են ի խոնարհման տակ ըստ զրնլ բայի:

4. Գրուիլ բայի պէս՝ բոլոր կրաւորական բայերը, որոնք սովորաբար գնում են ի խոնարհման տակ՝ ըստ զրունլ ձևի:

6. Հ ա ս ն ել բայի պէս՝ գտնել, մտնել, իջնել, մեռնել (մեռնիլ) ևլն,—այն բայերը, որոնց հիմքի և ել (իլ) վերջի մէջ մտնում է ն ածանցը: Այս ն ածանցի տեղ սակաւաթիւ գրաբարից առած բայեր ան ունին՝ ուսանել, շիջանել, բեկանել, որոնցից մի քանիսն ունին և առանց ածանցի ձևեր՝ բեկել, շիջել, գիջել:

6. Փ ա խ չ ել (փախչիլ) բայի պէս՝ թռչել, կպչել, սառչել, գիպչել ևլն,—այն բայերը, որոնց հիմքի և ել (իլ) վերջի մէջ մտնում է չ ածանցը:

3. ի, Ե ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ

Անորոշ դերբայ

Անց. կատ.

Հրամ.

1. Զարմ-ացն-ել

զարմ-ացր-ի

զարմ-ացր-իր

զարմ-ացր-նւ

զարմ-ացր-եց

զարմ-ացր-ինք

զարմ-ացր-իք

զարմ-ացր-էք

զարմ-ացր-ին

2. Մօտ-եցն-ել

մօտ-եցր-ի

մօտ-եցր-իր

մօտ-եցր-նւ

մօտ-եցր-եց

մօտ-եցր-ինք

մօտ-եցր-իք

մօտ-եցր-էք

մօտ-եցր-ին

3. Թռ-ցն-ել

թռ-ցր-ի

թռ-ցր-իր

թռ-ցր-նւ

թռ-ցր-եց

թռ-ցր-ինք

թռ-ցր-իք

թռ-ցր-էք

թռ-ցր-ին

4. Մատուցանել մատուցել
 մատուցել (չունի)
 մատուցեց
 մատուցինք
 մատուցիր մատուցէք
 մատուցին

Այսպէս խոնարհում են պատճառական քայերը, որոնց հիմքի և ել վերջաւորութեան մէջ մտնում են՝ ացն, եցն, ցն, ուցան) ածանցները:

1. Չարմացնել բայի պէս՝ կարդացնել, խաղացնել, շատացնել ևլն, — որոնք կազմւում են ալ, անալ վերջացած բայերի հիմքից՝ կարդալ, խաղալ, շատանալ:

2. Մօտեցնել բայի պէս՝ ծաղկեցնել, խմեցնել, վախեցնել ևլն, — որոնք կազմւում են նլ (իլ), ննալ վերջացած բայերի հիմքից՝ ծաղկել, խմել, վախենալ:

3. Թռցնել բայի պէս՝ փախցնել, կալցնել, մտցնել, հասցնել, հագցնել ևլն, — որոնք կազմւում են չել (չիլ) և ննլ (նիլ) վերջացած բայերի հիմքից՝ փախչել (փախնել), կալչել (կալնել), մտնել, հասնել, հագնել:

4. Մատուցանել բայի պէս գրաբարից առած սակաւաթիւ բայեր՝ յարուցանել, ուսուցանել, հատուցանել, կառուցանել, զեկուցանել:

Այս խոնարհման տակ գնում են նոյնպէս՝ դարձնել, (վեր) կացնել, անցնել (=անց կացնել), հարցնել, լցնել, որոնք ունին Անց. Կատ. դարձրի, դարձրիր, դարձրեց ևլն. (վեր) կացրի ևլն. հարցրի, լցրի ևլն. Հրամ. դարձրու (վեր) կացրու, հարցրու, լցրու ևլն:

Սահմանական

Ներկայ

գնում եմ
 գնում ես
 գնում է
 գնում ենք
 գնում էք
 գնում են

Անկատար անցեալ

գնում էի
 գնում էիր
 գնում էր
 գնում էինք
 գնում էիք
 գնում էին

Ապառնի

գնալու եմ
 գնալու ես
 գնալու է
 գնալու ենք
 գնալու էք
 գնալու են

Ապառնի անցեալ

գնալու էի
 գնալու էիր
 գնալու էր
 գնալու էինք
 գնալու էիք
 գնալու էին

Վաղակատար

գնացել եմ
 գնացել ես
 գնացել է
 գնացել ենք
 գնացել էք
 գնացել են

Վաղակատար անցեալ

գնացել էի
 գնացել էիր
 գնացել էր
 գնացել էինք
 գնացել էիք
 գնացել էին

Յարակատար

գնացած եմ
 գնացած ես
 գնացած է
 գնացած ենք
 գնացած էք
 գնացած են

Յարակատար անցեալ

գնացած էի
 գնացած էիր
 գնացած էր
 գնացած էինք
 գնացած էիք
 գնացած էին

Անցեալ կատարեալ Հրամայական

գնացի
գնացիր
գնաց
գնացինք
գնացիք
գնացին

գնա

գնացէք

Ըղձական

Ապառնի
գնամ
գնաս
գնայ
գնանք
գնաք
գնան

Անցեալ
գնայի
գնայիր
գնար
գնայինք
գնայիք
գնային

Ենթադրական

Ապառնի
կը գնամ
կը գնաս
կը գնայ
կը գնանք
կը գնաք
կը գնան

Անցեալ
կը գնայի
կը գնայիր
կը գնար
կը գնայինք
կը գնայիք
կը գնային

Հարկադրական

Ապառնի
պիտի գնամ
պիտի գնաս
պիտի գնայ
պիտի գնանք
պիտի գնաք
պիտի գնան

Անցեալ
պիտի գնայի
պիտի գնայիր
պիտի գնար
պիտի գնայինք
պիտի գնայիք
պիտի գնային

Դերբայներ

Անորոշ՝ գնալ
Անկատար՝ գնում, գնալիս
Ապառնի՝ գնալու
Վաղակատար՝ գնացել
Ետակատար՝ գնացած

58.

ԱՆԿԱՆՈՆ ԲԱՅԵՐ

Անկանոն բայերի անկանոնութիւնը միայն անցեալ կատարեալի, հրամայականի, անցեալ դերբայի, երբեմն և ենթակայական դերբայի մէջ է: Կրտսորականը սովորաբար բնից է կազմուում:

1. Գ ա լ, Անց. կատ. եկայ, եկար, եկաւ. եկանք, եկաք, եկան: Հրամ. եկ, եկէք այլ և՛ արի, արիք: Անցեալ դերբ. եկած, եկել: Ենթ. դերբ. եկող:

2. Լ ա լ, Անց. կատ. լացի, լացիր, լացաւ կամ լացեց. լացինք, լացիք, լացին: Հրամ. լաց կամ լացիր, լացէք: Անց. դերբ. լացած, լացել: Ենթ. դերբ. լացող:

4. Տ ա լ, կրտսորական՝ տ ր ու ե լ: Անց. կատ. տուի, տուիր, տուաւ. տուինք, տուիրք, տուին. կամ տուեցի, տուեցիր, տուեց. տուեցինք, տուեցիրք, տուեցին. Հրամ. տուր, տուէք: Անց. դերբ. տուած, տուել: Ենթ. դերբ. տուող:

4. Ա ս ե լ, Անց. կատ. ասացի, ասացիր, ասաց, ասացինք, ասացիք, ասացին: Ժողովրդական ձևով՝ ասի, ասիր, ասաւ. ասինք, ասիրք, ասին, այլ և կանոնաւոր՝ ասեցի, ասեցիր, ասեց. ասեցինք, ասեցիրք, ասեցին: Հրամ. ասա, ասացէք, այլ և՛ ասէք:

5. Բ ե ը ե լ, Անց. կատ. բերի, բերիր, բերաւ. բերինք, բերիրք, բերին: Այլ և կանոնաւոր՝ բերեցի, բերեցիր, բերեց. բերեցինք, բերեցիրք, բերեցին: Հրամ. բեր, բերէք:

6. Ն ս տ ե լ (նստիլ), 7. Ս կ ս ե լ, 8. Ծ ն ե լ, կանոնաւոր ձևերի հետ ունին նաև Անց. կատ. նստայ, նստար, նստաւ. նստանք, նստաք, նստան: Սկսայ, սկսար, սկսաւ, և այլն: Ծնայ, ծնար, ծնաւ և այլն:

8. Ու տ ե լ Անց. կատ. կերայ, կերար, կերաւ, ևլն. Հրամ. կեր, կերէք: Անց. դերբ. կերած, կերել:

10. Բ ա ն ա լ, կրաւոր. բացուել: Անց կատ. բացի, բացիր, բացաւ կամ բացեց, բացինք, բացիք, բացին: Հրամ. բաց, բացէք. Անց. դերը. բացած, բացել: Ենթ. դերը. բացող:

11. Կ ե ն ա լ, կանոնաւոր ձևերի հետ ունի Անց. կատ. կացայ, կացար, կացաւ. կացանք, կացաք, կացան (կանոնաւոր՝ կեցայ, կեցար կայլն): Հրամ. կաց, կացէք (կանոնաւոր՝ կեցիր, կեցէք): Անց. դերը. կացած, կացել: Ենթ. դերը. կացող:

12. Բ ա ո ն ա լ, կրաւոր. բարձուել: Անց. կատ. բարձայ, բարձար, բարձաւ. բարձանք, բարձաք, բարձան: Հրամ. բարձիր, բարձէք: Անց. դերը. բարձած, բարձել: Ենթ. դերը. բարձող:

Այսպէս խոնարհուում է և համբառնալ բայը:

13. Դ ա ո ն ա լ, Անց. կատ. դարձայ, դարձար, դարձաւ. դարձանք, դարձաք, դարձան: Հրամ. դարձիր, դարձէք: Անց. դերը. դարձած, դարձել: Ենթ. դերը. դարձող:

14. Զ ա ր ն ե լ, Անց. կատ. զարկի, զարկիր, զարկաւ. զարկինք, զարկիք, զարկին: Հրամ. զարկ, զարկէք: Անց. դերը. զարկած, զարկել Ենթ. դերը. զարկող կամ զարնող: Կայ և զարկել բայը:

15. Ա ն ե լ, կրաւոր. անուել կամ արուել: Անց. կատ. արի, արիր, արաւ, արինք, արիք, արին. կամ արեցի, արեցիր, արեց, արեցինք, արեցիք, արեցին: Հրամ. արա՛, արէք: Անց. դերը. արած, արել:

16. Դ ն ե լ, կրաւորական՝ դրուել: Անց կատ. դրի, դրիր, դրաւ, դրինք, դրիք, դրին. կամ դրեցի, դրեցիր, դրեց և ին: Հրամ. դիր, դրէք: Անց. դերը. դրած, դրել:

17. Տ ա ն ե լ, կրաւոր. տարուել: Անց. կատ. տարայ, տարար, տարաւ. տարանք, տարաք, տարան: Հրամ. տար, տարէք: Անց. դերը. տարած, տարել:

18. Ե լ ն ե լ, 19. Տ ե ս ն ե լ, 20. (վեր) Կ ա լ ն ե լ, 21. Ա ո ն ե լ. Հրամ. ել, տես, (վեր) կալ, առ:

22. Թ ո ղ ն ե լ, Անց. կատ. թողի, թողիր, թողաւ, թողինք, թողիք, թողին կամ թողեցի, թողեցիր, թողեց, թողեցինք, թողեցիք, թողեցին: Հրամ. թող, թողէք:

23. Լ ի ն ե լ, (լինիլ), Անց. կատ. եղայ, եղար, եղաւ, եղանք, եղաք, եղան: Հրամ. եղիր, եղէք: Ըղծական ապառնի՝ լինիմ, լինիս, լինի, լինինք, լինիք, լինին: Անկ. դերը. լինում, լինելիս: Ապ. դերը. լինելու: Անց. դերը. եղած, եղել: Ենթ. դերը. եղող:

4. ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ԲԱՂԱԴՐԵԱԼ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐ 59.

Երկրորդական բաղադրեալ ժամանակները կազմուում են խոնարհուող լինել օժանդակ բայի ժամանակներից և անկատար, ապառնի ու անցեալ դերբայններից. ուստի և նայելով բաղադրիչ դերբային՝ երեք կերպ են՝ կատարուող (անկատար), կատարուած (անցեալ) և կատարելի (ապառնի):

Ներքևում դրուած են երեք կերպի խոնարհման օրիւրակներ, որոնց մէջ առնուած են միայն եղակի 1-ին դէմքերը: Մի քանի ժամանակներ գործածական չեն կամ հագուադէպ են պատահում, ուստի դուրս են ձգուած:

1. Կատարուող կերպ. Սահմ. ներկայ՝ գնալիս եմ լինում: Անկ. անց. գնալիս էի լինում: Վաղ. գնալիս եմ եղել կամ գնում եմ եղել: Անց. կատ. գնալիս եղայ: Ըղծ. ապառնի և անց. գնալիս լինիմ կամ գնում լինիմ, ապառնի և անց. գնալիս լինէի կամ գնում լինէի: Ենթ. ապառնի և անց. գնալիս կը լինիմ կամ գնում կը լինիմ, գնալիս կը լինէի կամ գնում կը լինէի: Հարկ. ապ. և անց. գնալիս պիտի լինիմ, գնալիս պիտի լինէի: Անորոշ դերը. գնալիս լինել:

2. Կատարուած կերպ. Սահմ. ներկ. գնացած եմ լինում: Անկատ. անց. գնացած էի լինում: Վաղ. գնացած եմ եղել: Անց. կատ. գնացած եղայ: Հրամ. գնացած եղիր: Ըղծ. ապառնի և անց. գնացած լինիմ, գնացած լինէի: Ենթ. սպ. և անց. գնացած կը լինիմ, գնացած կը լինէի: Հարկ. սպ. և անց. գնացած պիտի լինիմ, գնացած պիտի լինէի: Անորոշ դերք. գնացած լինել:

3. Կատարելի կերպ. Սահմ. ներկ. գնալու եմ լինում: Անկ. անց. գնալու էի լինում: Վաղ. գնալու եմ եղել: Վաղ. անց. գնալու էի եղել: Անց. կատ. գնալու եղայ: Ընդ. ապ. և անց. գնալու լինիմ, գնալու լինէի: Ենթադր. ապ. և անց. գնալու կը լինիմ, գնալու կը լինէի: Հարկ. ապ. և անց. գնալու պիտի լինիմ, գնալու պիտի լինէի: Անորոշ դերը. գնալու լինել:

60.

ԲԱՑԱՍԱԿԱՆ ՁԵԻԵՐԻ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ոչ, չը, մի բառերը դրուելով բայի վրայ՝ բայի ցոյց տուած դրական եղելութիւնը բացասում են, այսինքն հերքում, մերժում են: Օրինակ՝ դրական առայ. ասում, խօսում է. գնացէք. բացասական՝ չառայ. ոչ ասում է, ոչ խօսում. մի գնաք:

Ոչ առանձին դործածութեամբ կարող է դրուել բո-
լոր ձեւերի վրայ. մի՛ դրոււմ է միայն հրամայականի վրայ:
Իսկ չը՝ մնացած բոլոր ձեւերի վրայ:

Բացասականի համար առանձին կազմութիւն ունին միայն Հրամայական և Ենթադրական եղանակները:

Հըրամայական եղանակի բացասականը, որ կոչ-
ւում է արգելական, կազմւում է մի մակբայով: Վերջա-
ւորութիւններն են՝ եզ. 2-րդ դէմքի համար ը, իսկ յոգն.
2-րդ դէմքի համար ք: Երկու վերջաւորութիւնն էս դըր-

ւում եւն լծորդի վրայ: Ե լծորդը եզակիում սովորաբար դառնում է ի. իսկ ի լծորդը կարող է ն-ի փոխուել: Օրինակ՝

մի կարգար մի գրիւր (գրեւր)

մի կարդաք մի գրէք

მწი ზოუზი (ზოუზი)

Տի Լուսին

Եղակի ը վերջաւորութիւնը սովորաբար փոխւում է լ տառի, որ և խօսակցական լեզուի մէջ յաճախ դուրս է ընկնում: Ե լծորդն այս դէպքում միշտ ի լծորդի է փոխւում. ինչպէս՝ մկ կարդալ, մկ կարդա(յ). մկ գրիլ, մկ գրի:

ԵՆԹԱԴՐԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿԻ ԲԱՑԱՍԱԿԱՆՆԸ ԿԱԳՄԸ-
ՆՈՒՄ Է ԵՄՕԺԱՆԴԱԿՈՎ և անորոշ դերբայով: Բացասական
չմակբայը դրւում է եմբայի վրայ, որ սովորաբար
դերբայից առաջ է ընկնում: Եզակի Յ-ը դէմքը միշտ
չի ձևն ունի: Դերբայի ե լծորդը միշտ փոխւում է ի ձայ-
նաւորի: Օրինակ՝

Հայաստանի

Անդան

ՀԵՄ ԳՆԱՒ	ՀԵՄ ԳՐԻՒ	ՀԵՒ ԳՆԱՒ	ՀԵՒ ԳՐԻՒ
ՀԵՍ ԳՆԱՒ	ՀԵՍ ԳՐԻՒ	ՀԵԻՐ ԳՆԱՒ	ՀԵԻՐ ԳՐԻՒ
ՀԻ ԳՆԱՒ	ՀԻ ԳՐԻՒ	ՀԵՐ ԳՆԱՒ	ՀԵՐ ԳՐԻՒ
ՀԵՆՔ ԳՆԱՒ	ՀԵՆՔ ԳՐԻՒ	ՀԵԻՆՔ ԳՆԱՒ	ՀԵԻՆՔ ԳՐԻՒ
ՀԵՔ ԳՆԱՒ	ՀԵՔ ԳՐԻՒ	ՀԵԼՔ ԳՆԱՒ	ՀԵԼՔ ԳՐԻՒ
ՀԵՆ ԳՆԱՒ	ՀԵՆ ԳՐԻՒ	ՀԵԻՆ ԳՆԱՒ	ՀԵԻՆ ԳՐԻՒ

Անորոշ դերբայի և վերջաւորութիւնը խօսակցական,
երբեմն և գրական լեզուի մէջ յաճախ դուրս է ընկնում:
Օրինակ՝ չեմ գրի, չեմ գնա(յ):

Բաղադրեալ ժամանակների մէջ չը բացա-
սականը դըւում է եմ՝ օժանդակի վրայ, որ սովորաբար
դերբայից առաջ է ընկնում. օրինակ՝ չեմ ասում, չեմ ա-
սում, չէի ասում, չեմ ասել, չեմ ասելու հին (Ասած չեմ լի-
նում, ասած չեմ լինում հին։)

Եթէ օժանդակը միայն լինիմ է, բացասականը սովորաբար դրուում է լինիմ օժանդակի վրայ. բայց կարող է և դերբայի վրայ դրուել, բացի անկատար դերբայից: Օրինակ՝ ասած չլինիմ, չառած լինիմ, գնալու չլինի, չգնալու լինի ևլն:

Գալ, լալ, տալ բայերի Սահմ. անկատար ներկայի և անցեալի վերջի ս տառը կարող է դուրս ընկնել, երբ օժանդակ բայն առաջ է դրուում. օրինակ՝ տալիս եմ, գալիս եմ, լալիս եմ, բայց չեմ տալիս(ս), չեմ գալիս(ս), չեմ լալիս(ս). չէի գալիս(ս), չէր գալիս(ս) ևլն:

ԲԱՅԵՐԻ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ: 1 Բայերի վերջում, բացի հրամայականից, առ ձայնաւորից յետոյ գրուում է անձայն յ, օրինակ՝ գնայ, կը գնայ, թող գնայ: Չեմ գնալ=չեմ գնայ:

2. Հրամայական եղանակի վերջում անձայն յ չի գրուում, և վերջին ձայնաւորի վրայ սովորաբար շեշտ է դրուում. օրինակ՝ (դու) կարդա, ասա, կարդացէք, ասացէք:

3. Մի արգելականի վրայ միշտ շեշտ է դրուում, և երբ վերջի լ (ր) բաղաձայնը դուրս է ընկնում, վերջից դրուում է անձայն յ. օրինակ՝ մի կարդար, մի կարդայ:

4. Է տառով գրուում են՝ էք վերջաւորութիւնը և ըղձական (ենթադր. և հարկադր.) եղանակի մէջ՝ ասէք, ասացէք. տեսնէք, տեսէք,—տեսնէի, տեսնէիր, տեսնէր, տեսնէինք, տեսնէիք, տեսնէին:

5. Ենթադրականի կը եղանակիչը սովորաբար անջատ է գրուում՝ կը կարդամ, կը կարդաս. բայց կան և միացած գրողներ՝ կըկարդամ, կըկարդաս. ևլն: Ձայնաւորից առաջ գրուում է առանց ը-ի և միացած՝ կասեմ, կերևայ, կուտէ, կընկնի, կօղորմի, կուրէ (արտասանուում է կօղորմի, կօլորէ):

6. Չը բացասականը սովորաբար գրուում է առանց ը-ի և միացած՝ ինչպէս չասաց, չեկաւ, չխօսեց, չգրեց:

ՉՈՐՐՈՐԴ ՀԱՏՈՒԱԾ

ՇԱՐԱՀԻՒՍՈՒԹԻՒՆ

61.

Շարահիւսութիւնը խօսքի կամ նախադասութեան ուսումնն է:

Խօսքի մասերը կամ նախադասութեան անդամներն են՝ ենթակայ, բայ-ստորոգեալ, խնդիր, պարագայ և վերադիր: Կրկնել §§ 14—23. 32—35. 37. 39. 40. 42

ԲԱՌԵՐԻ ՍՏՈՐԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆ

62.

Խօսքի մէջ մի բառ (գոյական, ածական, մակբայ) դառնալով լրացում մի ուրիշ բառի՝ իր կատարած պաշտօնով ստորադասուում է այն բառին, որի լրացումն է լինում:

Քերականօրէն գլխաւոր կամ գերադաս նշանակութիւն ունի միշտ լրացեալը և ոչ թէ լրացումը: Օրինակ՝ Մեր Տիգրանի գիրքը կորաւ խօսքի մէջ ամենից գերադասն է կորաւ բայ-ստորոգեալը, ապա գիրքը ենթական. սրա նկատմամբ ստորադաս է Տիգրանի վերադիրը, իսկ վերջինիս նկատմամբ մեր վերադիրը: Ուստի և եթէ խօսքի միջից բառեր դուրս ձգելու լինինք, առաջ մեր բառը դուրս կը ձգուի, յետոյ Տիգրանի, վերջը՝ գիրքը բառը: (Տես § 21):

Բայը միշտ ամենից գերադասն է խօսքի մէջ, ուստի և բայը կարելի չէ խօսքից դուրս ձգել, այլ կարելի է միայն գնդակ և զօրութեամբ հասկանալ. օրինակ՝ Գալլը

ամալ օր կուգէ, զողը՝ մ'ուծ գիշեր, որ հասկացուում է զողը մ'ուծ գիշեր կուգէ:

Ամեն քերականօրէն ստորագաս բառ խօսողի տեսակէտից կարող է աւելի կարևոր արժէք ունենալ, քան իր գերագաս բառը: Այս դէպքում այսպիսի բառն առանձնապէս զօրեղ է շեշտուում: Մեր Տիգրանի գիրքը կորաւ (և ոչ ուրիշ Տիգրանի): Մեր Տիգրանի գիրքը կորաւ (և ոչ ուրիշ Տիգրանի): — Մեր Տիգրանի գիրքը կորաւ (և ոչ ուրիշ բանը):

ԳՈՅԱԿԱՆ ԼՐԱՑՈՒՄՆԵՐԻ ԿԱՊԱՅՑՈՒԹԻՒՆԸ

63.

1. ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹԻՒՆ

Գոյական լրացումներն իրենց լրացեալի հետ կապակցուում են՝ համաձայնութեամբ, հոլովներով, հոլովների հետ և կապերով:

1. Համաձայնութեամբ կապակցուում են՝ ա) ենթական և բայը, բ) ենթական և գոյական ստորոգեալն ու ստորոգելիական վերագիրը, գ) բացայայտիչն ու բացայայտեալը:

ա) ենթական և բայը համաձայնուում են թուով և դէմքով: Օրինակ՝ Ես գնացի. Մենք գնացինք. Աշակերտը գնաց: Աշակերտները գնացին. Տիգրանն ու Արտաշէսը գնացին: Ես և դու գնացինք: Դու և նա գնացիք: (Տէս § 20):

բ) ենթական և ստորոգեալը կամ ստորոգելիական վերագիրը կարող են թուով համաձայնել: Օրինակ՝ Նրանք մեր լաւ աշակերտներն են: Նրանք մեր քաղաքացիներն են համարուում: Մասին ու Արագածը Այրարատեան դաշտի ամենաբարձր լեռներն են:

բ) Բացայայտիչը համաձայնուում է բացայայտեալին

թուով և հոլովով: Օրինակ՝ Անուց, Բագրատունեաց մայրաքաղաքից, շատ հեռու է Երազգաւորսը: (Տէս § 39. 3. ա.):

2. Հոլովներով. ինչպէս և հոլովների հետ նաև կապերով, կապակցուում է գոյականը իր լրացեալի հետ: Օրինակ՝ Մարգս հացով կապրի: — Մարգս առանց հացի չի ապրի:

2. ՀՈԼՈՎՆԵՐԻ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ՊԱՇՏՈՆԸ 64.

Հոլովները ցոյց են տալիս այն զանազան յարաբերութիւնները, որոնցով գոյականը խօսքի մէջ իբրև լրացում կապակցուում է իր լրացեալի հետ:

1. Ուղղականը ցոյց է տալիս՝

ա) ենթական, օրինակ՝ ծառերը ծաղկեցին:

բ) Ստորոգեալ և ստորոգելիական վերադիր, օրինակ՝ Տիգրանն աշակերտ է: — Զուրը զոլորչի դարձաւ:

2. Կոչականը ցոյց է տալիս այն առարկան, որին խօսողը դիմում է մի բան ասելու կամ հարցնելու համար. օրինակ՝ Տիգրան, այսօր կը գաս մեզ մօտ:

3. Հայցականը (ուղղականի ձևով) ցոյց է տալիս՝

ա) Յանգման պարագան, այսինքն այն տեղը, ժամանակը, չափն ու քանակը և նպատակը, դէպի ուր կամ մինչև ուր դիմում, ուղղում է գործողութիւնը: Օրինակ՝ Նա տնից գնաց դպրոց: — Նա առաւօտից իրիկուն աշխատում է. ամբողջ օրը չի հանգստանում: — Նա հինգ քայլ հեռացաւ ինձնից: — Նա գնաց պատերազմ:

բ) Յանգման եւ կրող իրը կամ իբրև իր (ինչ, բան) մտածուած ամեն առարկայ, լինի մարդ, կերդանի, թէ ուրիշ բան, որի վրայ, ինչպէս մի նպատակի, անցնում է անցողական բայի գործողութիւնը. օրինակ՝ Նա այրեց

Թողթը: Ամեն մարդ ունի իր ընկերը (իր ինչը): (Իրի կրող խնդիր):

գ) Տեղը կամ ժամանակը, ուր կայ կամ լինում է մի բան. օրինակ՝ Նա այժմ Թիֆլիս է (փոխանակ՝ Թիֆլիսում):—Նա շաբաթ օրը կը գայ: (Ներգոյականի նշանակութեամբ):

4. Առականը լինում է վերագիր (որոշող) մի անուան և ցոյց է տալիս գլխաւորապէս՝

ա) Առարկան, անձն կամ իր, որ ունի մի բան, տէր է մի բանի, կամ որին պատկանում է մի բան. օրինակ Տիգրանի գիրքը: Թռչունի փետուրները: Աստուծու բարութիւնը:

բ) Առարկան, որից առաջ է գալիս մի գործողութիւն, կամ մի բան իբրեւ արդիւնք մի գործողութեան. օրինակ՝ Տիգրանի նամակը (=Տիգրանի գրած, ուղարկած նամակը): Տիգրանի մուտքը, (մտնելը):

գ) Առարկան, որին ինչպէս մի խնդրի վերաբերում է գործողութիւնը: Օրինակ՝ Տիգրանի ստեղծողը: Հայրենիքի կարօտ:

դ) Ամբողջը, որից առնւում է մի մաս. օրինակ՝ Ինչ արժէ այս զինու շէշը: Մեր հինգը նրանց տասին արժեն:

ե) Նիւթը, որից կազմւում, շինւում է մի բան. օրինակ՝ ծաղիկների փունջը:

զ) Այն տեղն ու ժամանակը, որ ուր կայ կամ կատարւում է մի բան, և ընդհակառակն՝ ինչ որ մի տեղում ու ժամանակում կայ կամ կատարւում է, օրինակ՝ Այս կարասի գինին,—այս զինու կարասը: Այն օրուայ հունձը,—Այն հնձի օրը:

է) Առարկայի յատկութիւնը, ինչպէս մի որակական

ածական. օրինակ՝ որսի շուն. հացի սեղան. ընթերցանութեան (կարդալու) գիրք. տանջանքի գործիք:

5) Տրականը ցոյց է տալիս՝

ա) Յանգման առարկան, այսինքն այն անձը կամ իրը, որին իբրեւ մի նպատակի ուղղւում, դիմում, մօտենում, մատուցւում է մի բան, կամ որի համար, օգտին կամ վնասին կայ կամ լինում է մի բան: Օրինակ՝ Նա մօտեցայ սեղանին:—Նրեխային հագուստ ենք կարում:—Նա գնաց ջրի:

բ) Յանգման եւ կրող անձը, կամ իբրեւ անձ (ուժ) մտածուած ամեն առարկայ, որի վրայ ինչպէս մի նպատակի՝ անցնում է անցողական բայերի գործողութիւնը. օրինակ՝ Դու ինձ վախեցրիր: Նա վիրաւորեց մի մարդու: Նա տեսայ Տիգրանին: Ծանապարհորդը նզովում էր քամին: (Անձի կրող խնդիր,—հայցական տրականի ձևով):

4) Տեղը կամ ժամանակը, ուր կայ կամ լինում է մի բան. օրինակ՝ Նա յունուար ամսին էր մեր տանը: (Ներգոյականի նշանակութեամբ):

6. Բացառականը ցոյց է տալիս գլխաւորապէս այն առարկան կամ տեղն ու ժամանակը, որից առնւում, հեռանում է կամ սկսւում, ծագում, առաջ է գալիս մի բան կամ մի գործողութիւն, հակառակ հայցականի և տրականի, որոնք ցոյց են տալիս յանգման առարկան ու պարագան, դէպի որն ուղղւում, մօտենում, հասնում է մի բան: Օրինակ՝ Հեռացել եմ իմ մայրենի աշխարհից, սերտ բարեկամք անջատած են ինձանից: Թշնամին յաղթուեց մեզնից (ներգործող խնդիր): Նա ամօթից գլուխը կախ ձգեց:

7. Գործիականը ցոյց է տալիս գլխաւորապէս այն առարկան, որով կամ որի միջոցով, օգնութեամբ կամ միասնութեամբ կատարւում է մի բան. օրինակ՝ Նա փայտը

սղոցով կտրեց:—Արիւնը արիւնով չեն լուանալ, այլ ջրով կը լուանան:—Աստուծո՛ւ ողորմութեամբ մեզ վնաս չհասաւ:—Մենք մեր ընկերներով գնացինք զբօսնելու:

8. Ն եր գ ո յ ա կ ա ն ը ցոյց է տալիս այն տեղն ու ժամանակը, կամ իբրեւ տեղ ու ժամանակ մտածութեամբ առարկան, որի մէջը, ներսը կայ կամ լինում է մի բան. օրինակ՝ Զուկը ծովումը կը մեծանայ:—Վարդանանց պատերազմը հինգերորդ դարում է տեղի ունեցել:—Մի օրում (որքան ժամանակում) կը գայ, կը հասնի նա:

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ:—Որոշել, թէ որ գոյականը որ բառի լրացում է դարձել, որ հոլովով է գրուած և ինչ յարաբերութիւն է ցոյց տալիս հոլովը:

ԿԱՊԵՐԻ ՊԱՇՏՕՆԸ

65.

(ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՅԵՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ)

Կապերը խօսքի մէջ մի գոյական իբրեւ խնդիր կապելով մի ուրիշ բառի հետ՝ ցոյց են տալիս որեւէ յարաբերութիւն: (Տես § 23):

Կապերը նոյն պաշտօնն են կատարում, ինչ որ հոլովները, ուստի յաճախ կապերն ու հոլովները փոխանակում են իրար. օրինակ՝ Անէծքը դէպի անիծողը կը դառնայ—նոյն է թէ՛ Անէծքն անիծողին կը դառնայ:

Առանձնապէս պէտք է նկատել հետեւեալների նշանակութիւնը:

1. Ըստ նշանակում է համեմատ, համաձայն, օրինակ՝ դատել ըստ օրէնքի. վարուել ըստ սովորութեան:

2. Ի ցոյց է տալիս նպատակ՝ համար բառի իմաստով. օրինակ՝ յայտարարել ի գիտութիւն հասարակութեան:

3. Առ, դէպի նշանակում են ուղղութիւն, դիմում

դէպի մի անձ, իր կամ տեղ. օրինակ՝ սէր առ Աստուծո՛ւ: Գնաց դէպի Տիգրանը: Գնաց դէպի արևելք:

4. Հանդերձ ցոյց է տալիս միասնութիւն. օրինակ՝ Զօրավարն եկաւ իր զօրքերով հանդերձ (=իր զօրքերի հետ միասին):

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ:—1. Որոշել, թէ որ կապը որ հոլովի հետ է գործածուած և ինչ յարաբերութիւն է ցոյց տալիս:

2. Որոշել կապով խնդիրները՝ նկատի ունենալով, որ կապերը, ինչպէս և կապական բառերը, իրենց գոյականի հետ առնուում են իբրեւ մի լրացում. օրինակ՝ 1. Նա մինչև իրիկուն աշխատում է,—մինչև իրիկուն (մինչև երբ) ժամանակի պարագայ:—

3. Գիրքը սեղանի վրայ է,—սեղանի վրայ (որտեղ, ուր) տեղի պարագայ: 3. Նա առանց պատասխանելու հեռացաւ,—առանց պատասխանելու (ի՞նչպէս) ձևի պարագայ:

Շ Ա Ղ Կ Ա Պ

66.

Շաղկապ ասում են այն բառերը, որոնք կապում են կամ խօսք խօսքի հետ, կամ իրարուց անկախ բառեր միմեանց հետ: Շաղկապները լինում են՝ ստորադասական և համադասական:

ԽՕՍՔԵՐԻ ՍՏՈՐԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆ

67.

Ստորադասական կոչւում են այն շաղկապները, որոնք բարդ տաքսուածի մէջ դրուելով մի խօսքի սկզբում՝ այդ խօսքն իբրեւ լրացում կապում են մի ուրիշ խօսքի հետ: Երկու խօսքից իբրեւ լրացում առնուած խօսքը կոչւում է նրկորդակա՛ն խօսք. իսկ միւսը՝ գլխատր խօսք: Օրինակ՝ Մի մոռանար երբեք, որ դու մարդ ես—ասացուածի մէջ որ շաղկապով դու մարդ ես երկրորդական

խօսքն իբրև խնդիր կապուում է Միմոռանար երբեք խօսքի հետ, որ գլխաւոր խօսքն է:

Ստորագասական շաղկապներն են՝ որ, թէ, եթէ, ուրովհետև, մինչև, քան, զի:

Այս շաղկապները յաճախ միանում են միմեանց կամ ուրիշ բառերի հետ. ինչպէս՝ հենց որ, այնպէս որ, թէ որ, որպէս զի, մինչդեռ:

Իբրև ստորագասական շաղկապ կամ շաղկապական բառ գործ են ածւում նաև

1. Որ յարաբերական դերանունը, որ դրւում է զըլխաւոր խօսքի մէջ եղած մի անուն կամ դերանուն տեղ, որ կոչւում է յարաբերեալ:

2. Բոլոր հարցական բառերը, երբ առանց հարցման են: Այս դէպքում հարցական բառերից յետոյ կարելի է դնել որ բառը, որ կոչւում է թարմատար շաղկապ: Օրինակ՝ Ով (որ) տեսաւ՝ զարմացաւ: Ինչ (որ) ցանես, այն կը հնձես:

68. ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ԽՕՍՔԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ.

Երկրորդական խօսքերը հոյն պաշտօններն են կատարում, ինչ որ լրացումները. այսինքն լինում են ենթակայ, ստորոգեալ, խնդիր, պարագայ և վերադիր: Այս պատճառով երկրորդական խօսքերի տեղ մեծ մասամբ կարելի է դնել լրացական բառերով (գոյական, ածական, մակբայ) արտայայտուած լրացումներ. այդ ժամանակ բարդ խօսքը վերածւում է պարզ խօսքի:

1. Ենթակայ խօսք. օրինակ՝ Ով որ խաղայ, նա կը կաղայ=Նախադրողը կը կաղայ:—Ամպերից երևում է, որ անձրև է գալիս=Ամպերից երևում է անձրևի գալը:

2. Ստորոգեալ խօսք. օրինակ՝ Ինչ որ նսեղել եմ՝ դարձեալ կը լինիմ:

3. Խնդիր խօսք. օրինակ՝ Ես իմացայ, որ նա տանը չէ=Ես իմացայ նրա տանը չլինելը.— Ինչ որ ցանես, այն կը հնձես=Ցանածը կը հնձես:—Տուր նրան, որ կը խնդրէ=Տուր խնդրողին:

4. Պարագայական խօսքեր.

ա) Տեղի, օրինակ՝ Որտեղ մեղը լինի, ճանճն այն տեղ կը ժողովուի=Ճանճը մեղը եղած տեղը կը ժողովուի:

բ) Ժամանակի, օրինակ՝ Հենց որ արեգակը ծագի, ճանապարհ կընկնենք=Արեգակը ծագելուն պէս ճանապարհ կընկնենք:

գ) Չեւի, ըսողատուութեան, չափի եւ աստիճանի,—օրինակ՝ Դու, հայ զօրավար, գթան հայերուն, ինչպէս զթացքո նախատիպ Վարդան (=քո նախատիպ Վարդանի պէս):—Քանի կարող էք՝ մի խնայէք:—Որքան որ կուզէ՝ թող փչէ հիւսիս=Ուզածի չափ թող փչէ հիւսիս: Նա աւելի խօսում է, քան քան անում:

դ) Հետեւանքի,—օրինակ՝ Նա այնքան աշխատեց, որ ուժասուլառ եղաւ:

ե) Պատճառի,—օրինակ՝ Նա դասի չի եկել, որովհետեւ հիւանդ է (=հիւանդ լինելու պատճառով, համար):—

զ) Նպատակի,—օրինակ՝ Ես գնացի տուն, որ տեսնեմ նրան (=նրան տեսնելու):

է) Պայմանական,—օրինակ՝ Եթէ եղանակը լաւ լինի, կերթանք զբօսնելու:

ը) Զիջական (հակառակ պատճառի),—օրինակ՝ Թէպէտ եւ շատ աշխատեց, բայց նպատակին չհասաւ:

5. Վերադիր խօսքերը որոշում են գլխաւոր խօսքի մէջ եղած մի գոյական, որի տեղ երկրորդական խօսքի սկզբում դրւում է մի յարաբերական դերանուն.

օրինակ՝ Այն մարդը, որ երջանիկ է, ժամերը չի համարում = Երջանիկ մարդը ժամերը չի համարում: Մենք, որ ունինք հոգի ու սիրտ քաջ, եկ անվախ ելնենք թշնամու առաջ = Մենք, հոգի ու քաջ սիրտ ունեցողներս, եկ անվախ ելնենք...

Երկրորդական և գլխաւոր խօսքերի կազմութեան համար ընդհանրապէս պէտք է նկատի ունենալ.

1. Գոյական (ենթակայ, ստորոգեալ և խնդիր) խօսքերը կապակցուում են որ, թէ, ով որ, ինչ որ բառերով. գլխաւոր խօսքի մէջ սովորաբար լինում է մի ցուցական դերանուն: Օրինակ՝ Ինչ որ ցանես, այն կը հնձես:

2. Մակբայական (պարագայական) խօսքերը կապակցուում են որ, թէ, որտեղ, երբ որ, քանի, մինչդեռ ինչպէս, որքան ևն բառերով. գլխաւոր խօսքի մէջ սովորաբար լինում է մի ցուցական մակբայ կամ մի պարագայական բառ ցուցականով՝ այնտեղ, այն ժամանակ, այնպէս, այնքան ևն: Օր. Ինչպէս կուգես, այնպէս արա:

3. Ածական (վերագիր) խօսքերը կապակցուում են որ, ով որ, ինչ որ, ուր, երբ յարաբերական դերանուններով, որոնք դրւում են գլխաւոր խօսքի մէջ եղած մի անունին կամ դերանունին փոխանակ, որ կոչւում է յարաբերեալ: Յարաբերեալը սովորաբար ունենում է մի ցուցական ածական: Օրինակ՝ Երանի այն մարդուն, որ սուրբ է սրտով:

ԿԵՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.— Երկրորդական խօսքերը գլխաւորից բաժանուում են ստորակէտով կամ բուծով:

1. Երբ երկրորդական խօսքն առաջադաս է, այսինքն գլխաւոր խօսքից առաջ է դրւում, գլխաւորի և երկրորդականի մէջ դրւում է ստորակէտ: Օրինակ՝ Ով որ փրբանայ, նա շուտ չքանայ:

2. Երբ երկրորդական խօսքը միջադաս է, այսինքն ընկնում է գլխաւոր խօսքի մէջ, երկու կողմից ստորակէտերի մէջ է առնւում: Օրինակ՝ Մեր գիւղերում, երբ որ ամառը գալիս է, ոչ ոք պարապ չի մնում:

3. Երբ երկրորդական խօսքը վերջադաս է, այսինքն գլխաւոր խօսքից յետոյ է գալիս, և սկսւում է որևէ ստորագրասական շաղկապով կամ յարաբերական բառով, գլխաւորից բաժանւում է ստորակէտով: Օրինակ՝ Թող այդ բեզ համար լինի խրատ, որ էլ չցանես մանր կտուհատ:

4. Երբ շաղկապը գեղչւում է, և երկրորդական խօսքը գլխաւորի հետ կապւում է առանց շաղկապի, գլխաւորից սովորաբար բաժանւում է բուծով: Օրինակ՝ Սաղն ինչ իմանայ՝ (թէ) կաղն ինչ է: Մարդ կայ՝ (որ) հազար արծէ, մարդ կայ՝ (որ) մէկ չարծէ:

5. Յաճախ հարցական բառերով սկսուած երկրորդական խօսքերը գլխաւորից բաժանւում են բուծով, մանաւանդ երբ գլխաւոր խօսքի մէջ չկայ մի ցուցական, որ ակնարկում է երկրորդական խօսքի իմաստին. ինչպէս՝ Ով տեսա՞մ զարմացալ: Ինչ կուգես՞ արա: Ինչ որ ասացիր՝ Աստուած կատարի: Որտեղ օրէնքն է՞ գանգատ կանես: Ընտրիր՞ որը որ կուգես: Բայց՝ Ով տեսաւ, նա զարմացաւ: Ինչ կուգես, այն արա: Որը որ կուգես, այն ընտրիր:

ԿԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ.— Որոշել գլխաւոր և երկրորդական խօսքերը, երկրորդական խօսքերի տեսակները իբրև ենթակայ, խնդիր և այլն. և ստորագրասական շաղկապները կամ շաղկապական բառերը: Օրինակ՝

1. Ով որ արմաւենի բուսցնի, նրա պտղիցը չի ուտիլ: Մի բարդ ասացուած՝ կազմուած երկու խօսքից:

1-ին խօսք. Ով որ արմաւենի բուսցնի: Երկրորդական խօսք, ենթակայ, Շաղկ. բ. ով որ:

2-րդ խօսք. նրա պտղիցը չի ուտիլ: Գլխաւոր: խօսք:

2. Իմ կողմանէ կասես ձկնիկին, որ էլ չեմ ուզում տիկնուծիւն անել: Մի բարդ ասացուած՝ կազմուած երկու խօսքից:

1-ին խօսք. Իմ կողմանէ կասես ձկնիկին: Գլխաւոր խօսք:

2-րդ խօսք. Որ էլ չեմ ուզում տիկնուծիւն անել: Երկրորդական խօսք, խնդիր: Շաղկ. որ:

3. Փորրիկ վտակը, որ խոխոջելով իջնում էր սարի գլխից, անցնում էր խիտ անտառի միջով: Մի բարդ ասացուած՝ կազմուած երկու խօսքից:

1-ին խօսք. Փորրիկ վտակը անցնում էր խիտ անտառի միջով: Գլխաւոր խօսք:

2-րդ խօսք. Որ խոխոջելով իջնում էր սարի գլխից: Երկրորդ. խօսք, վերադիր, միջադաս: Շաղկ. բ. որ, յաբաբերական. յարաբերեալ՝ Վտակը:

69. ՈՒՂՂԱԿԻ ԵՒ ԱՆՈՒՂՂԱԿԻ ԽՕՍՔԵՐ

Ուղղակի խօսք ասւում է ուրիշի խօսքը, երբ բառացի, ինչպէս ասել է ուրիշը, մէջ է բերւում իբրեւ խնդիր ասել, գրել, պատմել և այլ բայերի:

Ուղղակի խօսքից առաջ դրւում է միջակէտ, իսկ ամբողջ խօսքն առնւում է չակերտների մէջ. օրինակ՝ Նա ասաց եղբօրը. «Մի բարի խորհուրդ տուր քո բարեկամին»: Ես ասացի. «Տիգրան, գնա տուն»:

Ուրիշի խօսքն անուղղակի է դառնում, երբ բառացի մէջ չի բերւում, այլ միայն շուռ տուած, բովանդակութիւնն է ասւում: Ուղղակի խօսքն անուղղակի խօսքի դարձնելիս առաջին և երկրորդ դէմքերը փոխւում են երրորդ դէմքի, և հրամայական եղանակը՝ ըղձականի, իսկ կոչականը դառնում է ենթական: Անուղղակի խօսքի սկզբում դրւում է որ, թէ շողկապներից մէկը: Օրինակ՝ վերևի ուղղակի խօսքերը հետեւեալ ձևով անուղղակի խօսք են դառնում. Նա ասաց եղբօրը, որ մի բարի խորհուրդ տայ իր բարեկամին: Ես ասացի, որ Տիգրանը գնայ տուն:

ՎԵՐԼՈՒԹՈՒԹԻՒՆ. — 1. Որոշել ուղղակի և անուղղակի խօսքերը:

2. Ուղղակի խօսքերը դարձնել անուղղակի և ընդհակառակն:

ՄԻՋԱՆԿԵԱԼ ԽՕՍՔԵՐ

70.

Միջանկեալ ասւում է այն խօսքը, որ մտնում է ուրիշ խօսքերի մէջ՝ առանց բերականօրէն կապակցութեւ նրանց հետ:

Միջանկեալ խօսք են դառնում՝

1. Գլխաւոր խօսքը, (ասել, պատմել մտածել ևն բայերով), երբ մտնում է ուղղակի կամ անուղղակի խօսքի մէջ. օրինակ՝ Զգուշացէք, ասում եմ, զգուշացէք այդ մարդուց: — Տիգրանը, ասում են, դեռ չի վերադարձել իր ճանապարհորդութիւնից:

2. Գլխաւոր խօսքը, երբ մտնում է երկրորդական խօսքի մէջ. օրինակ՝ Նա վաղը, միւս օրը, կարելի է, կը գայ:

3. Այնպիսի խօսքեր, որ առանձին և ուրոյն իմաստ ունին և շատ երկրորդաբար միայն պարզում են ասացուածի միտքը. օրինակ՝ Ուրացող Վասակը (այսպէս է անուանում նրան Եղիշէն) միայն իւր անձի և օգտի համար էր մտածում: — Մի երկու ամիս ևս, և մենք կը բաժանուենք իրարից — ո՞վ գիտէ — գուցէ յաւիտեան:

ՎԵՐԼՈՒԹՈՒՆ. — Միջանկեալ խօսքերն առնւում են ստորակէտերի կամ փակագծերի, երբեմն և գծերի մէջ: Տես վերևի օրինակները:

71. ԲԱՌԵՐԻ ԵՒ ԽՕՍՔԵՐԻ ՀԱՄԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆ

Հ ա մ ա դ ա ս ա կ ա ն ասում են այն շաղկապները, որոնք կապում են իրարուց անկախ, համազոր քառեր, կամ խօսքեր: Օրինակ՝ Հայրն ու մայրը գնացին: Ես գնացի, իսկ դու եկար:

Իրարուց անկախ, համազոր բառերը նոյն պաշտօնն են կատարում խօսքի մէջ և կոչւում են համադաս քառեր կամ խօսքի բազմակի մասեր (բազմակի ենթակայ, բազմակի ստորոգեալ և այլն): օրինակ՝ Առիւծը, վագրը եւ արջը կատաղի գազան են խօսքի մէջ առիւծը, վագրը եւ արջը բազմակի ենթակայ են:

Իրարուց անկախ, համազոր խօսքերը կոչւում են համադաս խօսքեր կամ նախադասութիւններ. ինչպէս՝ Ես գնացի, իսկ դու եկար ասացուածի մէջ ես գնացի և դու եկար խօսքերը համադաս են:

Համադասական շաղկապներն են՝ եւ, ու, էլ, եւ, այլ, քայց, սակայն, իսկ, կամ, քան, ասկա, անգամ (իսկ), թէ... թէ, թէ, գոնէ, զէթ, մանաւանդ, այսինքն, արդ, ուրեմն, ուստի, հետեւաբար և այլն:

Այս շաղկապները յաճախ միանում են իրար հետ, կամ ուրիշ բառերի հետ. ինչպէս՝ Նաև, այլ և, ևս և, նոյնպէս և, նմանապէս և, ինչպէս և, ուրեմն և, հետևաբար և, ուստի և, և այն, այն էլ, այլ ևս, մինչև իսկ, նոյն իսկ, մինչև անգամ, նմանաւանդ, և մանաւանդ, և կամ, կամ թէ, այսինքն թէ:

Համադասական շաղկապներն երկու տեսակ են՝ բաղնիսական և ներհակական:

72. 1. ԲԱՂՀԻՒՍԱԿԱՆ ԿԱՊԱՅՑՈՒԹԻՒՆ

Բաղնիսական շաղկապներով կապւում են այն-

պիսի խօսքեր կամ բառեր, որոնք իմաստով իրարու համեմատ, համաձայն են, կամ միատեսակ բովանդակութիւն ունին: Այս շաղկապները լինում են՝

1. Յաւելական՝ ա) եւ, ու, էլ, եւ, նոյնպէս եւ, նմանապէս եւ, քացի այդ, նաեւ, թէ—թէ,—որոնցով կապուած երկրորդ խօսքը բովանդակութեամբ համարժէք է առաջինին և պարզաբար աւելանում է առաջինի վրայ: Օրինակ՝ Յորդ անձրեւ եկաւ, եւ արտերը զուարթացան: բ) Մինչեւ անգամ, նոյն իսկ, իսկ, անգամ, մանաւանդ, եւ մանաւանդ աւելի եւ, յատկապէս, ոչ միայն—այլ եւ,—որոնցով կապուած երկրորդ խօսքը բովանդակութեամբ համեմատ է առաջինին, բայց աւելի արժէք ունի. ուստի և շեշտուելով է աւելանում: Օրինակ՝ Դու ոչ միայն տուն ես գնացել, այլև և տեսել ես նրան:

2. Մասնական՝ մերթ—մերթ, երբեմն—երբեմն, մէկ—մէկ, մասամբ—մասամբ, նախ—ապա—յետոյ—վերջապէս, առաջին—երկրորդ—երրորդ և այլն,—որոնցով կապուած խօսքերը արտայայտում են միևնոյն ընդհանուր մտքի մասերը: Օրինակ՝ Ծովի ալիքները բամու բռնութեամբ մերթ բարձրանում, լեռնանում էին, մերթ իջնում, անագին անդունդներ էին բանում:

3. Մեկնական՝ այսինքն, այսինքն թէ, իմն,—որոնցով կապուած երկրորդ խօսքով բացատրւում է առաջին խօսքի միտքը. օրինակ՝ Ոսքը մտածութեան արտայայտութիւնն է բայով, որի մէջ մի ստորոգումն է լինում, այսինքն մի առարկայի վերագրւում է մի յատկանիշ:

4. Մակաբերական՝ ուստի, ուրեմն, հետևաբար, ապա ուրեմն,—որոնցով կապուած երկրորդ խօսքն առաջինի եզրակացութիւնը, հետևութիւնն է: Օրինակ՝ Դու քո յանցանքդ խոստովանեցիր. ուստի ես ներում եմ քեզ:

Երկրորդ խօսքը դառնում է զլիաւոր խօսք, իսկ ա-

առջինը՝ երկրորդական պատճառական խօսք, երբ սկզբից դրուում է որովհետև շարկապը. օրինակ՝ Որովհետև դու քո յանցանքդ խոստովանեցիր, ուստի (կամ՝ այդ պատճառով) ես ներում եմ քեզ:

73. 2. ՆԵՐՀԱԿԱՆ ԿԱՊԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Ներհակական շարկապներով կապակցում են այնպիսի համագործ և անկախ խօսքեր, երբեմն և բառեր, որոնք բովանդակութեամբ իրար հակառակ կամ անհամեմատ են: Լինում են՝

1. Ժխտական՝ ոչ թէ—այլ (հապա),— եւ ոչ թէ.— երկրորդ խօսքով մերժում, վերացում է առաջին խօսքի բովանդակութիւնը, կամ ընդհակառակն. օրինակ՝ Դու ոչ թէ պիտի խաղաս, այլ պարապես: Դու պիտի պարապես, և ոչ թէ խաղաս:

2. Տրոհական (բաժանական)՝ կամ—կամ—կամ, որով կապուած խօսքերը փոխադարձ ժխտական են, այսինքն եթէ մէկն ընդունւում է, միւսը կամ միւսները հերքւում են: Օրինակ՝ Դու կամ պիտի պարապես, կամ գնաս զբօսներու:

Եթէ տրոհական խօսքերը հարցական են կամ ենթադրութեամբ են ասւում, կապւում են թէ շարկապով. օրինակ՝ Դու դժուր պիտի սովորես, թէ՞ պիտի գնաս զբօսներու:

Կամ շարկապն երկու բառի, երբեմն և երկու խօսքի մէջ նշանակում է՝ ուրիշ բառով, այլապէս, և մեկնական նշանակութիւն ունի. օրինակ՝ Երեանք գտնւում է Զանգու կամ Հրազդան գետի վրայ:

3. Սահմանափակող՝ քայք, սակայն, քայք եւ այնպէս, քայք դարձեալ, քայք միայն, միայն, այնուամենայն

նիւ և այլն, որոնցով կապուած խօսքն առաջինին հակառակ մակարեւական է, կամ առաջին խօսքին մի հակադրութիւն աւելացնելով՝ սահմանափակում է նրա բովանդակութիւնը և նրանից սպասած հետևութեան առաջն առնում է: Օրինակ՝ Դու քո յանցանքդ խոստովանեցիր, բայց ես չեմ ներում քեզ: (Սպասած հետևութիւնն է՝ ուստի ես ներում եմ քեզ):

Առաջին խօսքի մէջ կարող է դրուել մի հաստատական եղանակական մակբայ, կամ նոյն իմաստով մի խօսք՝ արդարեւ, իրաւ, շատ էլ, իսկապէս, իրաւ է և այլն: Օրինակ՝ Նա, իրաւ է, մեզ կողոպտում է, բայց դարձեալ չենք կարող մերժել նրա բարեկամութիւնը:

Երկրորդ խօսքը դառնում է գլխաւոր խօսք, իսկ առաջինը՝ երկրորդական գիշական խօսք, երբ սկզբից դրւում է թէպէտ եւ, թէ եւ շարկապը: Օրինակ՝ Թէպէտ և դու քո յանցանքդ խոստովանեցիր, բայց ես չեմ ներում քեզ:

4. Հակադրական՝ իսկ, քան, հապա, ապա թէ ոչ, թէ չէ, — որոնցով կապուած երկրորդ խօսքը լոկ հակադրւում, կամ հանդիպադրւում է առաջինին իր տարբեր կամ հակառակ նշանակութեամբ, առանց սակայն ժխտելու կամ սահմանափակելու նրա նշանակութիւնը: Օրինակ՝ Ես գնացի, իսկ դու եկար: Այրաբատեան դաշտի հարաւային կողմից սպիտակափառ Մասիսն է բարձրանում, իսկ հիւսիսային կողմից՝ քառագագաթ Արագածը: Մարդ պէտք է միշտ աշխատի յառաջադիմել, ապա թէ ոչ հեշտութեամբ կը յետադիմի:

ԿԵՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.— Համադաս բառերի կամ խօսքի բազմակի մասերի մէջ, կապուած լինին շարկապով թէ առանց շարկապի, դրւում է ստորակէտ: Համադաս բառերից վերջինը սովորաբար կապւում է եւ, ու շարկապով, որից ա-

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԲԱՌԱՅՈՒՑԱԿ

Օ-ով գրուող բառեր

Ակօս.	Թօշնեւ.	Մօրութ.
Աղօթք.	Իրօք.	Յօդ, յօդուած,
Աղօտ.	Լօշ.	Յօժար.
Ամօթ.	Խեւօք.	Յօնք.
Անօթ.	Խօսք.	Յօշոտեւ.
Անօթի.	Ծանօթ.	Յօրանջեւ.
Առաւօտ.	Ծղօտ.	Յօրինեւ.
Առօք-փառօք.	Կարծեօք.	Նախօրօք.
Արդեօք.	Կարճառօտ.	Նարօտ.
Արտօնութիւն.	Կարօտ.	Նօսք, անօսք.
Արտօսք.	Կրօն.	Շօշափեւ.
Արօտ.	Կօշիկ.	Ոսկեղօծ.
Արօր.	Համառօտ.	Պաշտօն.
Բօթ.	Հետադօտեւ.	Պօշ.
Գործօն.	Հօք.	Պօղոս.
Գօտի.	Հօտ (ոչխարների).	Սօս, սօսի,
Դրօշ.	Հօտաղ.	Սօսափիւն.
Եղբօր (եղբայր).	Հօրոտ-մօրոտ	Սօսիւն.
Եթն.	Հօր (հայր),	Վաղօրօք.
Զբօսանք.	Զօն.	Վառօք.
Զգօն.	Ղօղանջեւ.	Տօթ,
Զօդ.	Ճօճ.	Տօն.
Զօր, գօրք.	Մօտ.	Տօդ.
Թնդանօթ.	Մօր (մայր).	Քօդ.
Թօթափեւ.	Մօր, Մեծամօր.	Օրօրեւ:
Թօն.		

Է-ով գրուող բառեր.

Ախտաժէտ.	Անէծք.	Ապաւէն.
Աղէտ.	Անշէջ.	Առնէտ.
Աղուէտ.	Անլրէպ.	Ասպարէզ.
Ամէն (լիւնի).	Անօրէն.	Արեւակէզ.

Բզէզ.	Ծովահէն.	Էապէտ, պէտքա-
Բուէճ.	Կէս, կէսօր.	կան.
Գէթ.	Կէտ.	Պնակալէզ.
Գէշ (լէշ).	Կրկէս.	Ջրվէժ.
Գէշ (գէշութիւն,	Հակամէտ.	Սէգ.
գէշանալ.	Հանդէպ.	Սէզ.
Գէջ.	Հանդէս.	Սէր (սիրելի).
Գէս.	Հէգ.	Ստէպ.
Գէր, գէրութիւն,	Հրաւէր.	Վէգ.
գէրանալ.	Հրէշ.	Վէճ.
Գոմէշ.	Ջէթ.	Վէմ.
Դէզ.	Մէգ.	Վէպ.
Դէմ, դէմք,	Մէգ.	Վէտ վէտ.
Դէպ, դէպի.	Մէջ.	Վէր գալ, վէր ընկնել
Դէպք.	Մողէս.	Վէրք.
Դէս, դէն.	Յաւէտ.	Վրէժ, վրէժխնդիր.
Դէտ.	Նուէր.	Տգէտ.
Եղէզն.	Շահէն.	Տէգ.
Երէց.	Շէկ, շէկութիւն.	Տէր, տէրութիւն, տէ-
Զէն, գէնք.	Շէն.	րունական.
Թէկուղ.	Շրէշ.	Տնօրէն, տնօրէնու-
Թէպէտ.	Պատճէն.	թիւն.
Ժապաւէն.	Պատնէշ.	Փէշ.
Լէշ.	Պատուէր.	Փոխարէն.
Խէթ.	Պարէն.	Քարտէզ.
Խէժ.	Պարտէզ.	Քէն.
Խլէզ.	Պէս	Օրէն, օրէնք, օրէնս-
Ծէս.	Պէտ, պէտք, սակա-	դիր:

Յ-ով սկսուող բառեր

Յագենալ, անյագ.	Յաճախ.	Յանգ.
Յախճապակ.	Յամառ.	Յանդիման.
Յականէ, յանուսնէ.	Յամրաքայլ.	Յանդիւանել
Յակիրթ.	Յայնժամ.	Յանդուզն.
Յաղթել.	Յայտնի.	Յանկարծ.

Յանձն առնել,	Յաւելուած.	Յոխորտալ.
յանձնել.	Յաւէտ.	Յոյզ, յուզել.
Յանցանք.	Յաւիտեան.	Յոյժ.
Յապաղել.	Յաւերժ.	Յոյն.
Յաջող.	Յափշտակել.	Յոյս, Յուսիկ.
Յաջորդ.	Յեղաշրջել.	Յոպոպ.
Յառաջ.	Յեղափոխուել.	Յովազ.
Յառել.	Յեղյեղուկ.	Յորդ.
Յառնել, յարեալ.	Յենարան.	Յորդորել.
Յամբիկ.	Յետ.	Յորձանք.
Յատակ.	Յետին.	Յուլիս.
Յատուկ.	Յերիւրել.	Յուղարկաւորութիւն.
Յարատե.	Յիմար.	Յունիս.
Յարակից.	Յիշատակ, յիշել.	Յունուար.
Յարգել.	Յիսուն.	Յունչիկ, յուշարար.
Յարդ.	Յիրաւ.	Յստակ.
Յարդարել.	Յղանալ.	Յօդ, յօդուած.
Յարիլ.	Յղկել.	Յօժար.
Յարկ, վերնաւ-	Յղփանալ.	Յօնք.
յարկ.	Յորելիան.	Յօշոտել.
Յարձակուել.	Յոգնակի.	Յօրանջել.
Յարմար.	Յոգնել.	Յօրինել.
Յարութիւն.	Յոգոց (յոգւոց	
Յաւակնութիւն.	հանել.)	

2013 2259

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0061677

